De positie van sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen

"Ik heb al een paar keer gevraagd; zijn wij tweederangs burgers?"

Aafke M. Stadhouders
Masterthesis Socio-Spatial Planning
Rijksuniversiteit Groningen
Mei 2019

Voorwoord

Voor u ligt mijn thesis voor de master Socio-Spatial Planning. De afgelopen tien maanden heb ik aan deze laatste opdracht gewerkt. Het is de afronding van mijn tijd als student aan de Rijksuniversiteit Groningen, waar ik met veel plezier op terugkijk.

In de provincie Groningen speelt een aardbevingsprobleem dat veel van de bewoners raakt. Als student in de stad heb ik daar tot driekwart jaar geleden weinig van meegekregen. Ondanks dat ik in de provincie woonachtig ben, was het aardbevingsdossier een ver van mijn bed show. Dat is tijdens het onderzoek en het schrijven van deze masterthesis zeker veranderd.

Ik hoop dat dit onderzoek met name kan bijdragen aan de voortdurende maatschappelijke discussie, met meer aandacht voor de specifieke positie die de grote groep sociale huurders heeft. Hopelijk laat deze thesis zien dat er geen eenduidige en pasklare oplossing is voor de vele verschillende inwoners die de provincie Groningen heeft.

Via deze weg wil ik graag George de Kam bedanken voor de goede begeleiding en feedback. Ik heb veel aan uw hulp gehad, maar ook vrijheid gevoeld om mijn eigen keuzes te maken tijdens het opzetten en uitvoeren van dit onderzoek. Verder wil ik Emiel Heuff van KAW Architecten en Adviseurs bedanken voor het mogelijk maken van de secundaire data-analyse. Dit is volgens mij een waardevolle toevoeging geweest voor het onderzoek. Ook de Woonbond en de huurdersorganisaties uit Loppersum, Appingedam en Slochteren wil ik bedanken voor het meedenken, de gesprekken en hun hulp bij het vinden van participanten. Alle participanten wil ik bedanken voor de tijd die zij hebben genomen om met mij in gesprek te gaan. Hun ervaringen en verhalen hebben een belangrijke bijdrage geleverd.

Tot slot wil ik ook graag mijn familie en vrienden bedanken voor hun hulp, advies en zeker ook geduld!

Ik wens u veel leesplezier.

Aafke Stadhouders
Groningen, mei 2019

Colofon

Titel: De positie van sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen

Ondertitel: "Ik heb al een paar keer gevraagd; zijn wij tweederangs burgers?"

Auteur: Aafke M. Stadhouders

Email: a.m.stadhouders@student.rug.nl / aafkestadhouders@live.nl

Studentnummer: S2579111

Opleiding: Master Socio-Spatial Planning
Ruimtelijke Wetenschappen
Rijksuniversiteit Groningen

Begeleider: prof. dr. ir. G.R.W. (George) de Kam

Datum: Mei 2019

Samenvatting

Dit onderzoek vindt plaats in het aardbevingsgebied van Groningen en richt zich op de positie van sociale huurders. Begin 2018 verschijnen er berichten in de media die gaan over ontbrekende aandacht voor deze groep bewoners, die juist vaak onderdeel zijn van de lopende versterkings- en sloop-nieuwbouw trajecten. Met dit onderzoek wordt geprobeerd een antwoord te vinden op de vraag hoe de aardbevingen en de procedures en projecten als gevolg van deze bevingen invloed hebben op het welzijn en de leefbaarheid van huurders in de provincie Groningen. Literatuur over rampen, (plaats)verbondenheid, leefbaarheid, het verlies van controle en participatie is geanalyseerd. Aan de hand van een secundaire data-analyse zijn verschillen tussen de bewonersgroepen woningeigenaren en huurders gevonden als het gaat om hun ervaringen van de leefbaarheid in het gebied en de impact van de aardbevingen. De interviews met sociale huurders uit Loppersum, Appingedam en Midden-Groningen hebben vervolgens meer gedetailleerdere informatie opgeleverd om inzicht te krijgen in de ervaringen van deze specifieke groep. Het plaatsvinden van een chronische ramp in het gebied heeft duidelijke gevolgen voor de leefbaarheid en het welzijn van de sociale huurders. Het gevoel controle over de woonsituatie te verliezen en afhankelijk te zijn van een woningcorporatie, heeft een sterke sociale impact op de huurders. Het aardbevingsdossier heeft gezorgd voor de ontwikkeling van negatieve emoties, stress en onzekerheden. Ook beïnvloedt het de ontwikkeling en aanwezigheid van sociaal kapitaal in het gebied. Om met de positie van sociale huurders in het gebied goed om te kunnen gaan, moet er met name gewerkt worden aan het contact tussen de woningcorporaties en haar huurders, met wederzijds een begripvolle houding.

Kernwoorden: sociale huurders, aardbevingsgebied, chronische ramp, leefbaarheid, welzijn, sociaal kapitaal, verlies van controle, burgerparticipatie.

Inhoudsopgave

1. Introductie ... 8
1.1 Aanleiding ... 8
1.2 Relevantie van het onderzoek ... 8
1.3 Vraag- en doelstelling ... 10
1.4 Leeswijzer ... 11
2. Theoretisch kader ... 12
2.1 Introductie ... 12
2.3 Een veranderende leefomgeving: de sociale impact ... 22
2.4 De bijdrage van sociaal kapitaal ... 28
2.5 De invloed van het proces ... 32
2.6 Conclusies van het theoretisch kader: conceptueel model ... 39
3. De context van de aardbevingen in Groningen ... 41
3.1 De geschiedenis ... 41
3.2 Het onderzoeksgebied ... 44
3.3 Betrokken partijen ... 46
4. Methodologie ... 50
4.1 Voorbereiding ... 50
4.2 Mixed methods als onderzoeksmethode ... 50
4.3 Data verwerking- en analyse ... 56
4.4 Ethiek ... 56
5. Resultaten ... 58
5.1 Kenmerken respondenten ... 58
5.2 De gevolgen van een chronische ramp in Groningen ... 59
5.3 De sociale stand van zaken ... 62
5.4 De sociale impact ... 69
5.5 Meedoen vanaf de zijlijn ... 75
5.6 Toekomstperspectief ... 80
6. Conclusie en discussie ... 88
7. Aanbevelingen en reflectie ... 94
Referenties ... 98
Bijlagen ... 109
Bijlage 1: Interviewguide voor sociale huurders ... 109
Bijlage 2: Interviewguide voor huurdersorganisaties ... 113
Bijlage 3: Voorbeeld geanonimiseerd transcript ... 118
Bijlage 4: Voorbeeld van coderen ... 127

Bijlage 5: Schema code-groepen en codes 129
Bijlage 6: Toestemmingsformulier 132

Figuur- en tabellenlijst

Figuur	Naam	Pagina
Figuur 1	De kenmerken van kopen en huren en de voorkeuren van bewoners	10
Figuur 2	De impact van een ramp op de gemeenschap	14
Figuur 3	Oorzaken en gevolgen van aardbevingen in Groningen	23
Figuur 4	Leefbaarheid	27
Figuur 5	Participatieladder	35
Figuur 6	Participatiegraad van kopers en huurders	36
Figuur 7	Conceptueel model	39
Figuur 8	Aantal aardbevingen in het Groningen-gasveld vs. de gasproductie	41
Figuur 9	Ontwikkeling leefbaarheid Noord-Groningen	43
Figuur 10	Aardbevingsgebied Groningen	45
Figuur 11	Tevredenheid woonomgeving	62
Figuur 12	Woonduur woningeigenaren	64
Figuur 13	Woonduur huurders	64
Figuur 14	Verbondenheid woningeigenaren	64
Figuur 15	Verbondenheid huurders	64

Tabel	Naam	Pagina
Tabel 1	De karakteristieken van natuurrampen en door de mens veroorzaakte rampen	14
Tabel 2	Gevolgen van een chronische ramp	15
Tabel 3	Drie dimensies van coping	16
Tabel 4	Mogelijke veranderingen in de leefomgeving die leiden tot sociale impact	22
Tabel 5	Vier factoren voor een gevoel van verbondenheid	25
Tabel 6	Aspecten van sociaal kapitaal	28
Tabel 7	Interventies voor huurders	38
Tabel 8	Karakteristieken van respondenten	55
Tabel 9	Karakteristieken van huurders en woningeigenaren in Noord en Midden-Groningen	58
Tabel 10	Emoties als gevolg van de aardbevingen in Groningen	59
Tabel 11	Klachten en ervaringen ontstaan door de aardbevingen in Groningen	60
Tabel 12	Veranderende beleving naarmate er de afgelopen jaren meer aardbevingen hebben plaatsgevonden	61
Tabel 13	Indicatoren sociaal kapitaal	66
Tabel 14	Het aantal huurders per coping dimensie	75
Tabel 15	Antwoorden van eigenaren en kopers op de vraag over schade van KAW	76

1. Introductie

1.1 Aanleiding

2018 start met verschillende mediaberichten over de positie van huurders in het aardbevingsgebied in Groningen, die te maken hebben met de gevolgen van de aardbevingen als gevolg van gaswinning in het gebied. In januari 2018 maakt de Woonbond bekend dat huurders weinig te zeggen hebben in het trage proces omtrent de verduurzaming en versterking van hun woning. Volgens de Woonbond moeten de processen verbeterd worden door ze sneller te maken en meer zeggenschap toe te kennen aan de huurders. De Woonbond stelt dat huurders minder invloed hebben op de beslissingen die er over en rond hun woning genomen worden in vergelijking met woningeigenaren. In sommige gevallen nemen woningcorporaties beslissingen samen met de NAM zonder de betrokkenheid van hun huurders (Woonbond, 2018a). In juni 2018 volgt opnieuw een bericht van de Woonbond over de nadelige positie die huurders lijken te hebben. In een statement stelt de Woonbond dat huurders als een speelbal gebruikt worden door het kabinet gedurende de maanden van het voorjaar in 2018. Er klinken geluiden van veel emotionele stress als gevolg van de lange onzekerheid, trage processen en plannen die worden herzien door de minister als het gaat om de versterking van (huur)woningen.

De Woonbond en het Huurdersplatform Aardbevingen Groningen (HPAG) willen aandacht voor de verschillen in de procedurele behandeling die er bestaan tussen sociale huurders en woningeigenaren in hetzelfde aardbevingsgebied. Woningeigenaren kunnen naar het CVW (Centrum Veilig Wonen), terwijl sociale huurders alleen indirect te maken hebben met deze partij en verder afhankelijk zijn van de eigenaar van hun woning (de woningcorporaties). Dit maakt hun situatie complex en mogelijk extra onoverzichtelijk (Woonbond, 2018b; Jacobs & Williams, 2011). Op de website van de Woonbond valt te lezen dat deze vereniging er samen met de HPAG voorstander van is een meer integrale aanpak op dorpsniveau te hanteren. Een integrale aanpak die ook huurders vanaf het begin betrekt en zorgt dat huurders meer invloed hebben op dat wat er met hun woning gebeurt. Dit is nodig om de leefbaarheid van huurders positief te beïnvloeden. De procedures waar sociale huurders mee te maken krijgen kunnen bij een integrale aanpak verduidelijkt en eenduidiger worden. Ook kan meer ruimte gecreëerd worden voor actieve betrokkenheid van sociale huurders (Woonbond, 2018b).

Dit onderzoek stelt sociale huurders van woningcorporaties in het aardbevingsgebied centraal. Sociale huurders kunnen worden gedefinieerd als huurders van woningen met maximale huurprijzen en een maximale huurverhoging. Sociale huurwoningen zijn er specifiek om wonen betaalbaar te houden voor mensen met een lager inkomen (Rijksoverheid, 2018a; Kullberg & Ras, 2017). Er wordt gekozen voor de groep sociale huurders, en niet voor alle huurders, omdat er signalen zijn dat juist het contact en de ontwikkelingen tussen de woningcorporaties en haar huurders zorgen voor onduidelijkheden en mogelijk ook ongelijkheden. Sociale huurders in het aardbevingsgebied worden door verschillende organisaties een vergeten groep slachtoffers genoemd (Woonbond, 2018b; RTV Noord, 2018a) en dat terwijl onder anderen de gemeenten Appingedam en Loppersum relatief veel huishoudens kennen met een laag inkomen. Deze huishoudens zijn bovengemiddeld vaak aangewezen op een sociale huurwoning (KAW, 2018).

1.2 Relevantie van het onderzoek

Er is een gebrek aan kennis als het gaat om de groep (sociale) huurders in het aardbevingsgebied van Groningen. De huurmarkt heeft een andere en specifieke aanpak nodig gerelateerd aan wonen na *rampen*

zoals aardbevingen. Huurders binnen sociale huur zijn een belangrijke component van de woningmarkt en deel van de economie van een gemeenschap. In 2018 bestaat 29.3% van de totale woningvoorraad in Nederland uit sociale huurwoningen (CBS Statline, 2019). In de provincie Groningen zijn 29.8% van de woningen sociale huurwoningen (Sociaal Planbureau Groningen, 2018). Dit is een beweegreden om specifieke aandacht te geven aan de sociale huurmarkt in het aardbevingsgebied in Groningen, een groep die tot nu toe in wetenschappelijk onderzoek naar het bevingsgebied in Groningen niet eerder centraal gesteld werd.

Uit literatuur komt naar voren dat woonbeleid voor huurders na een ramp vaak ad hoc wordt gevormd en regelmatig verandert gedurende de periode die volgt (Mukherji, 2015; Johnson, 2007; Burby et al., 2003). Een geïmproviseerd beleid is het resultaat met als gevolg dat het beleid vaak niet toereikend is om problemen omtrent ongelijkheid, grondbezit, betaalbaarheid en onzekerheid op te lossen. De context waarop de artikelen van Mukherji (2015) en Burby et al. (2003) gebaseerd zijn wijkt sterk af van de situatie in het aardbevingsgebied in Groningen. Toch is het aannemelijk dat ook sociale huurders in Groningen afwijkende omstandigheden ervaren in relatie tot de aardbevingen vergeleken met woningeigenaren en particuliere huurders. Bewoners die huren hebben namelijk te maken met de woningcorporatie en een afwijkende zeggenschap over de woning waarin ze wonen.

Ook is er reden om te focussen op huurders als het gaat om de sociale gevolgen van gasbevingen in Groningen. De effecten van gasbevingen door menselijk toedoen op het welzijn en de kwaliteit van leven zijn voor sociale huurders niet eerder onderzocht. Deze masterscriptie is daarom exploratief van aard. Ook de context van de situatie in Groningen maakt dit onderzoek exploratief, deze is niet één op één te vergelijken met andere casestudies.

De maatschappelijke relevantie van dit onderzoek draait om het idee dat er meer aandacht en bewustzijn gecreëerd kan worden voor het welzijn van huurders in dit gebied en de situatie waarin zij terecht komen als gevolg van de bevingen. Dit kan worden bewerkstelligd door te beginnen met het verkrijgen van meer kennis over de invloed van de aardbevingen op het welzijn van huurders en de impact van het proces dat volgt na de bevingen.

Er zijn meerdere studies over de sociale impact van de gasbevingen in Groningen gedaan voor wat betreft de populatie als geheel (woningeigenaren en huurders) (Postmes et al., 2018). Het rapport 'Gronings Perspectief' van Postmes et al. (2018) laat een verband zien tussen het ervaren van schade door aardbevingen en stress-gerelateerde gezondheidsklachten. Deze klachten worden volgens het onderzoek met name veroorzaakt door gevoelens van onveiligheid. Er heerst een gebrek aan vertrouwen en een gevoel van onrechtvaardigheid. Dit heeft invloed op de ervaren veiligheid en gezondheidsproblemen. Ook het Sociaal Planbureau Groningen (2014) presenteert resultaten die laten zien dat het woongenot in het aardbevingsgebied afneemt. Met name schade aan huizen en gevoelens van onzekerheid en onveiligheid verminderen de kwaliteit van leven.

(Sociale) huurders zijn in het onderzoek van Postmes et al. (2018) meegenomen, maar zijn niet onderzocht als op zichzelf staande groep. Er wordt niet dieper ingegaan op de afwijkende situatie en positie die sociale huurders ervaren en hebben. Lugtig et al. (2017) stellen dat het huidige proces dat huurders doorlopen om aardbevingsschade te melden anders is dan het proces voor woningeigenaren. Volgens het onderzoek leidt dit verschil in de procedures tot het feit dat schades aan huurwoningen minder officieel gemeld worden. Indien officiële schademeldingen gelden als indicator voor de aardbevingsimpact voor een onderzoek, is er de kans dat huurders onder-gerepresenteerd zullen zijn (Lugtig et al., 2017; De Kam, 2016). Nu bekend is dat huurders schades minder melden, is het van

belang te achterhalen welk reden(en) dit mogelijk heeft. Het is namelijk mogelijk dat huurders dezelfde aardbevingsbeleving hebben als eigenaren (die schades meer melden) en toch minder van zich laten horen door middel van officiële schademeldingen. Er bestaat zelfs de mogelijkheid dat huurders meer blootgesteld worden aan de bevingen, bijvoorbeeld doordat het type woning waarin zij wonen kwetsbaarder is of omdat bepaalde karakteristieken er voor zorgen dat huurder meer tijd thuis doorbrengen, zoals een hogere leeftijd, werkloosheid of lagere sociaaleconomische status (SES). Om ervoor te zorgen dat de representatie van huurders binnen onderzoek in het aardbevingsgebied gelijkwaardiger wordt, is mogelijk een andere indicator dan schademeldingen nodig. Een onderzoek waarin de sociale huurders centraal staan kan hier aan bijdragen. Een gelijkwaardige representatie van huurders is niet het belangrijkste doel van dit onderzoek, maar het onderzoek kan op dit punt mogelijk wel eerste inzichten geven. Dit kan van belang zijn voor toekomstig onderzoek naar de gevolgen van aardbevingen voor de Groningse bevolking als geheel. In voorgaand onderzoek in het aardbevingsgebied is veelal geen onderscheid gemaakt tussen kopers en huurders of de focus lag op woningeigenaren. Er zijn ook in Groningen aspecten die woningeigenaren en huurders op de woningmarkt van elkaar onderscheiden (zie figuur 1). Er zijn duidelijke verschillen tussen de twee typen bewoners en er is daarom aanleiding om te verwachten dat deze verschillen invloed hebben op de woonbeleving en omgang met veranderende omstandigheden (Elsinga & Hoekstra, 2004), zo ook in een context als het aardbevingsgebied van Groningen.

	Koop	Huur
Goedkoper	hogere aanvangslasten fiscaal voordeel	lagere aanvangslasten huursubsidie mogelijk
Rendement geïnvesteerd vermogen	totaal vermogensrisico sparen voor later	Kan niet kopen
Vrijheid	vrijheid als eigenaar, hypotheekvoorwaarden kunnen rol spelen	beperkingen in huurcontract
Zekerheid	geen afhankelijkheid van verhuurder	geen vermogensrisico, kan terugvallen op huursubsidie
Service		geen verantwoordelijkheid (is rompslomp) voor onderhoud
Mobiliteit	verkooprisico is voor eigenaar hoge transactiekosten	kan huur eenvoudig opzeggen

Figuur 1: *De kenmerken van kopen en huren en de voorkeuren van bewoners (bron: Elsinga & Hoekstra, 2004)*

1.3 Vraag- en doelstelling

Het doel van deze masterthesis is om inzicht te krijgen in hoe **de leefbaarheid en het welzijn** van *sociale huurders* in het aardbevingsgebied mogelijk wordt beïnvloed door de bevingen en daarbij komend de impact van de procedures waar huurders mee te maken hebben ten gevolge van dezelfde bevingen. Mukheji (2015) bevestigt in zijn artikel een verschil tussen de situatie van huurders en woningeigenaren na een ramp. De vraag is echter hoe sociale huurders specifiek worden beïnvloed in hun welzijn en kwaliteit van leven als het gaat om de situatie in Groningen. Kennis hierover kan mogelijk bijdragen aan de verbetering van procedures en projecten die als gevolg van de aardbevingen in Groningen zijn ontstaan.

De onderzoeksvraag: Hoe hebben aardbevingen en de procedures en projecten als gevolg van deze bevingen invloed op het welzijn en de leefbaarheid van huurders in de provincie Groningen?

Deelvragen:

1. In hoeverre is er in het Groningse aardbevingsgebied sprake van een chronische ramp voor sociale huurders?
2. Welke impact, in termen van welzijn en leefbaarheid, hebben de aardbevingen op sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen?
3. Op welke manier houdt de huidige procedurele reactie op de schades door de aardbevingen (en de noodzaak om woningen te versterken) rekening met de positie van sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen?
4. Hoe kunnen de huidige procedures en werkwijze van betrokken partijen (voor zover nodig of gewenst) aangepast worden om, in termen van welzijn en leefbaarheid, effectief en passend te zijn voor de situatie van sociale huurders in Groningen?

Deelvragen 1 en 2 zullen zowel theoretisch als empirisch worden onderzocht en uitgewerkt. Deelvragen 3 en 4 zullen met name na eigen dataverzameling bij de resultaten besproken worden.

1.4 Leeswijzer

Hoofdstuk 2 is het theoretisch kader van dit onderzoek. In dit kader worden onder andere de concepten *rampen*, welzijn, *leefbaarheid, sociaal kapitaal en burgerparticipatie* besproken en met elkaar in verband gebracht voor de context van dit onderzoek. Het hoofdstuk wordt afgesloten met een conceptueel model. In hoofdstuk 3 wordt verder ingegaan op de context van de aardbevingen in de provincie Groningen en wordt het gebied van interesse gespecificeerd. Verder worden de betrokken partijen besproken. Hoofdstuk 4 geeft inzicht in de methodiek en werkwijze van dit afstudeeronderzoek. De resultaten van het empirisch onderzoek worden besproken in hoofdstuk 5. In dit hoofdstuk wordt bij uitzondering theorie aangehaald op het moment dat dit voor de lezer direct inzicht en meer duidelijkheid geeft. Hoofdstuk 6 bevat de conclusies en een volledige discussie over de uitkomsten van het onderzoek. In dit hoofdstuk worden de bevindingen uit het onderzoek samengevat en in verband gebracht met theorieën en het conceptueel model om de hoofdvraag en deelvragen te beantwoorden. Hoofstuk 7 bestaat tot slot uit maatschappelijke aanbevelingen, aanbevelingen voor vervolgonderzoek en een reflectie op het onderzoeksproces.

2. Theoretisch kader

2.1 Introductie

In dit hoofdstuk wordt een theoretische basis gegeven voor dit onderzoek. Als eerste wordt ingegaan op de invloed van *rampen* en de positie van huurders. Vervolgens wordt gekeken naar de concepten *sociale impact, welzijn, leefbaarheid* en *sociaal kapitaal.* Deze begrippen kunnen worden beïnvloed door veranderingen als gevolg van aardbevingen. Om antwoord te kunnen geven op deelvraag 3 en 4 wordt daarna een theoretische basis gegeven voor de concepten *'verlies van controle'* en *burgerparticipatie.*

Het hoofdstuk wordt afgerond met een conceptueel model als visuele weergave van het theoretisch kader. Dit conceptuele model wordt verder gebruikt voor het selecteren van onderzoeksmethoden, dataverzameling en de data-analyse.

2.2 Aardbevingen in Groningen: een ongewone ramp

2.2.1. Definitie van een ramp

Het concept '*rampen'* staat centraal in dit eerste deel van het theoretisch kader. Een *ramp* wordt getypeerd als een gebeurtenis die erg schadelijk en ontwrichtend is (Tierny et al., 2001 in Neria et al., 2008). Het zijn volgens Galea et al. (2005) traumatische gebeurtenissen die ervaren worden door veel mensen en mogelijk resulteren in verschillende mentale, fysieke en psychische klachten. De definiëring van het concept '*rampen'* blijkt binnen de literatuur sterk te variëren en soms zelfs tegenstrijdig te zijn (Neria et al., 2008; Galea et al., 2005). Volgens Erikson (2004) kan een gebeurtenis als een *ramp* worden beschouwd wanneer deze de eigenschap heeft om traumatische reacties te veroorzaken. Deze definitie is een brede opvatting van het begrip *rampen* omdat iedere gebeurtenis of conditie waarvan aangetoond kan worden dat deze trauma's teweegbrengt op grote schaal als ramp gedefinieerd mag worden. Een bepaalde mate van onverwachtheid of explosiviteit wordt vaak geassocieerd met rampen. Met de definitie van Erikson (2004) is het mogelijk om gebeurtenissen die trauma's veroorzaken maar geen onverwachtheid of explosiviteit als kernmerk hebben eveneens als *rampen* te beoordelen. Onder de noemer van *rampen* kunnen dan ook langzaam-ontwikkelende maar niettemin verwoestende gebeurtenissen vallen. Dat deze bevinding relevant is voor de situatie in Groningen bleek eerder uit het afstudeeronderzoek van Hoekstra (2017). De situatie in Groningen kenmerkt zich als omvangrijke maar 'trage' rampsituatie. Het is een ramp met een relatief lange aanlooptijd en met grote (maatschappelijke) impact. Erikson (2004) concludeert dat zowel acute gebeurtenissen als chronische omstandigheden trauma's kunnen verzaken.

Het is voor dit onderzoek relevant om verder in te gaan op de door Erikson (2004) zogenoemde *chronische ramp.* Dit type *ramp* is er één die langzaam en verraderlijk steeds krachtiger wordt en daarmee de verdediging van mensen stap voor stap afbreekt, in plaats van er op een acute manier doorheen te breken. Mensen zijn niet in staat om weerstand te bieden tegen chronische rampen. Soms komt dit omdat ze er bewust voor kiezen de dreiging te negeren, soms omdat ze niet of verkeerd geïnformeerd worden en soms omdat ze aan de dreiging toch in geen enkel geval weerstand kunnen bieden. Een voorbeeld van een *chronische ramp* is volgens Erikson (2004) vaak het leven in armoede. De armoede kan ervoor zorgen dat men niet bij een bepaalde cultuur kan horen of niet in staat is om een betekenisvolle rol binnen de structuur van een gemeenschap in te nemen. Dit kan worden gezien als een *chronische ramp*. Dat er ook in de context van het aardbevingsgebied Groningen een chronische ramp gaande is, wordt bevestigd in Stroebe (2016) en Hoekstra (2017). Stroebe stelt dat de gaswinning in

Groningen ‘een zich langzaam voltrekkende ramp’ is, die grote gevolgen heeft voor psychische en lichamelijke gezondheid van de bewoners. In met name Noordoost Groningen zouden de gevolgen van de chronische ramp samen kunnen lopen met armoede die onder sociale huurders voorkomt, door bijvoorbeeld het lagere inkomen en/of langdurige werkloosheid (Sociaal Planburau Groningen, 2016; Sociaal en Cultureel Planbureau, 2016; CMO STAMM, 2014). Dit kan mogelijk een rol spelen bij de beleving en impact van de chronische ramp die aardbevingen in dit gebied veroorzaken. Uit het onderzoek Hoekstra (2017) komt een jaar later naar voren dat individuele en collectieve (sociaal)maatschappelijke en ruimtelijke structuren door de aardgaswinning in Groningen gevaar lopen. Dit veroorzaakt een hoop onzekerheid en mogelijk wijziging van ruimtelijke en maatschappelijke structuren. De negatieve gevolgen die hieruit voortkomen kunnen, volgens Hoekstra, redelijkerwijs niet volledig zelfstandig worden gedragen door de lokale gemeenschap.

Rampen kunnen zowel een individueel- als collectief trauma zijn (Carrol et al., 2009; Erikson, 2004; Norris et al., 2002). Met een *individueel trauma* wordt een klap voor iemands mentale toestand bedoeld die zo plotseling en krachtig is dat iemand niet effectief kan reageren en zich verdedigen. Het gaat vaak om een diepe schok als gevolg van blootstelling aan bijvoorbeeld de dood of verwoesting. Een individueel trauma zorgt veelal voor een verdoofd gevoel, gevoelens van onveiligheid, angst, kwetsbaarheid en eenzaamheid. Een *collectief trauma* kan een klap zijn voor de basis van het sociale leven. Banden die mensen normaal gesproken bij elkaar brengen veranderen en een gevoel van gemeenschap wordt beïnvloed. Een collectief trauma vindt vaak langzaam plaats en is lastig grijpbaar. De oorspronkelijke sociale structuur is getraumatiseerd en veranderd (Erikson, 2004). Carroll et al. (2009) onderstrepen dit door te beschrijven dat een ramp zowel individueel als een breed sociaal concept kan zijn. Mogelijk zijn er ook in Groningen signalen van een collectief trauma. Enerzijds blijkt er een groot belang voor het hebben van onderlinge sociale contacten en een sociaal netwerk in de huidige situatie met de gevolgen van de gaswinning. Men helpt elkaar. Anderzijds geven bewoners ook aan dat ze bang zijn dat deze sociale netwerken onder druk komen te staan, omdat er bijvoorbeeld verschillen ontstaan als het gaat om de manier waarop men met de (gevolgen van de) gaswinning omgaat. Mensen vormen een oordeel over elkaar, een oordeel dat niet altijd positief is. Deze constatering herinnert eraan dat rampen gevolgen hebben voor hele gemeenschappen, niet alleen voor specifieke individuen (Postmes et al., 2018).

Er zijn verschillende artikelen die aangeven dat het relevant is om onderscheid te maken tussen natuurrampen en door de mens veroorzaakte (human-made) rampen (Tansel, 1995; Neria et al., 2008; Erikson, 2004). Er bestaat een verschil in de mate van risicotolerantie van mensen ten opzichte van verschillende soorten risico’s (Tansel, 1995; Stroebe, 2016). In het artikel van Tansel (1995) wordt een onderscheid gemaakt tussen getolereerde risico’s (tolerated risks) en niet-getolereerde risico’s (nontolerated risks). Mensen accepteren risico’s vaak niet wanneer deze zijn opgelegd door anderen, er geen persoonlijk gewin te behalen valt, onderzoekers het oneens zijn (over de risico’s), en iets een zeldzame gebeurtenis is. Risico’s die door de natuur veroorzaakt worden vallen in de categorie van getolereerde risico’s maar door de mens veroorzaakte risico’s vallen onder het kopje van niet-getolereerde risico’s. In tabel 1 wordt een vergelijking gemaakt van de karakteristieken van natuur- of door de mens veroorzaakte rampen.

Natuurrampen	Door de mens veroorzaakte rampen
Lage waarschijnlijkheid	Hoge waarschijnlijkheid
Hoge kosten	Kosten variëren
Regionaal	Wereldwijd
Preventie is niet mogelijk	Preventie is mogelijk
Paraatheid is mogelijk om schade te minimaliseren	Paraatheid is mogelijk om schade te minimaliseren

Tabel 1: *De karakteristieken van natuurrampen en door de mens veroorzaakte rampen (bewerking van Tansel. 1995)*

Te zien is dat door de mens veroorzaakte rampen minder geaccepteerd worden omdat ze een relatief grotere kans hebben om voor te komen en preventie mogelijk zou kunnen zijn. In beide gevallen is paraatheid nodig om de schade te minimaliseren. De kosten van rampen kunnen teruggedrongen worden indien er specifieke planning wordt toegepast die rekening houdt met de risico's die er voor een bepaald gebied gelden. Zoals het stellen van de juiste constructie-eisen in aardbevingsgebieden en het gebruik van ondergrondse kabels in orkaangebieden (Tansel, 1995).

Erikson (2004) en Neria et al. (2008) stellen dat mensen die het slachtoffer zijn van een door de mens veroorzaakte ramp een speciale mate van angst voelen. Volgens Erikson (2004) wordt het gevoel van schade des te groter en scherper als 'die andere mensen' laconiek of met ontkenning lijken te reageren op de crisis/ramp. Onverantwoordelijkheid en oneerlijk handelen blijkt voor veel slachtoffers van een door mensen veroorzaakte ramp zwaar mee te wegen (Erikson, 2004). Neria et al. (2008) sluiten hierbij aan met de bevinding dat door de mens veroorzaakte rampen vaker het posttraumatische stresssyndroom (PTSD) tot gevolg hebben. Op mogelijke gevolgen en de impact van rampen gaat het volgende deel van dit hoofdstuk verder in.

2.2.2. Gevolgen van een ramp

Veel rampen hebben zowel fysieke als sociale gevolgen (figuur 2) (Lindell & Prater, 2003). De gevolgen hangen met name af van de snelheid waarmee een ramp zich voordoet, de beschikbaarheid van waarschuwingssignalen, de intensiteit, de omvang/reikwijdte, de duur en de waarschijnlijkheid dat een ramp plaatsvindt. De omvang/reikwijdte van een ramp kan worden gemeten door het aantal getroffen sociale eenheden te tellen (individuen, huishoudens, en bedrijven) en zegt vaak iets over de impact (Lindell & Prater, 2003). Ook de kans dat een ramp plaatsvindt speelt mee in de impact, maar meer indirect. Als een kans op een ramp groot is, zullen gemeenschappen zich eerder mobiliseren om samen maatregelen te treffen om gevaren te beperken en zich voor te bereiden op noodsituaties zodat ze minder kwetsbaar zijn (Prater & Lindell, 2000 in Lindell & Prater, 2003).

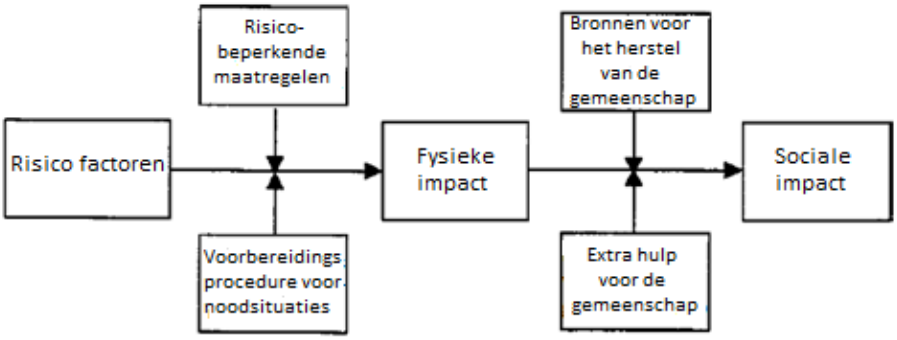

Figuur 2*: De impact van een ramp op de gemeenschap (gebaseerd op Lindell & Prater, 2003 (P. 177)*

Carroll et al. (2009) benoemen dat steeds meer internationale literatuur laat zien dat psychologische (sociale) effecten van rampen vaak ernstiger zijn en langer aanhouden dan de fysieke effecten,

wereldwijd maar met name in Europa en Noord-Amerika. De sociale impact die een ramp heeft weegt sterk mee bij de uiteindelijke impact op de (mentale) gezondheid. Het posttraumatisch stresssyndroom is de meest voorkomende psychische stoornis na een ramp (Carroll et al., 2009; Galea et al., 2005; Neria et al., 2008). De gevolgen die een ramp mogelijk heeft voor het trauma dat ontstaat, hangt af van verschillende persoonlijke en omgevingsfactoren. Voorbeelden hiervan zijn het gezondheidsverleden van een persoon, het geslacht, de ophoping van stressoren, het gebrek aan persoonlijke controle, waargenomen en ontvangen sociale steun, het vermogen om ergens mee om te gaan en veerkracht (Carroll et al., 2009). Een ramp veroorzaakt traumatische ervaringen die door mensen worden ervaren als een verlies of als dreiging om iets te verliezen. Dit kan bijvoorbeeld ook gaan om dreiging van overlijden, bedreiging van de eigen gezondheid of die van familieleden en materiële schade (zoals het verlies van een woning). Deze verschillende stressoren kunnen psychologische problemen veroorzaken (Verger et al., 2003; Norris et al., 2002). Volgens Norris et al. (2002) zijn er veel verschillende soorten rampen die met elkaar gemeen hebben dat ze allemaal het vermogen hebben om tegelijkertijd veel personen te beïnvloeden en de bovengenoemde stressoren kunnen veroorzaken. Een van die soorten rampen is, zoals eerder benoemd, de *chronische ramp* (Erikson, 2004). Volgens Erikson wordt dit type ramp gekenmerkt door de volgende gevolgen:

Een verdoofd en lamgeslagen gevoel
Vatbaarheid voor angst, woede en depressie
Een gevoel van hulpeloosheid
Het verlies van verschillende motorische vaardigheden
Onvermogen om te kunnen concentreren
Kenmerken van preoccupatie met de dood
Een grote bezorgdheid om de fysieke en sociale omgeving
De afname van een positief zelfbeeld
Een toenemende afhankelijke opstelling (het gevoel van controle verliezen)

Tabel 2: *Gevolgen van een chronische ramp (Erikson, 2004)*

Volgens Lindell & Prater (2003) is het vaststellen en begrijpen van de sociale impact van een ramp vaak een ingewikkeld proces. Dit komt omdat de precieze gevolgen zich over een lange periode ontwikkelen en vaak moeilijk te beoordelen zijn. Desalniettemin is het belangrijk en relevant om ze te achterhalen omdat ze aanzienlijke problemen kunnen veroorzaken wanneer men kijkt naar het langdurig functioneren van specifieke groepen en bedrijven in het betreffende deel van de samenleving (Lindell & Prater, 2003). Volgens Norris et al. (2002) kunnen er chronische problemen ontstaan door een ramp. Dit zijn vaak secundaire stressoren die in te delen zijn in drie groepen. (1) Uit onderzoek blijkt dat mensen die een ramp meemaken, vaker dan mensen die geen ramp meemaken, kampen met ruzies en onenigheid die meewegen als stressor in de maanden na een ramp. Veelal gaat het om onrustige persoonlijke relaties, familieconflicten, stress rondom werk en financiële stress. (2) Eveneens kan het gaan om de relatie tussen mens en omgeving, zoals bezorgdheid over het milieu, ecologische stress of aanhoudende onrust tijdens de wederopbouw. (3) Ook de waargenomen psychosociale ondersteuning kan veranderen als gevolg van een ramp. Dit kan invloed hebben op de waargenomen sociale steun, sociale betrokkenheid, beeld van eigen competenties, optimisme en waargenomen controle. De bovengenoemde secundaire stressoren/factoren zijn niet alleen maar een gevolg van de blootstelling aan een ramp, maar ook een risicofactor voor andere psychologische effecten zoals PTSD (Norris et al., 2002). Het is van belang om vast te stellen dat veel rampen in de kern zowel acute als chronische gevolgen hebben. De chronische effecten en acute gebeurtenissen kunnen namelijk vrijwel hetzelfde gevolg veroorzaken voor de mens (Erikson, 2004).

Er wordt op verschillende manieren gekeken naar hoe men omgaat met rampen, het concept ‘coping’ staat hier centraal. Volgens Norris et al. (2002) is coping een manier voor individuen om invloed te hebben op psychologische gevolgen (van een ramp), maar er is weinig bewijs voor een positieve invloed. Toch laat onderzoek zien dat ‘avoidance coping’ (het negeren of vermijden van de ramp) problemen kan opleveren. Er is reden om aan te nemen dat enige vorm van coping/’omgang’ nodig is om het niet accepteren van de ontstane situatie te verminderen. Norris et al. (2002) verwijzen naar North et al. (2001) die drie dimensies van ‘coping’ hebben vastgesteld (Tabel 3).

Dimensies	**Positief**	**Negatief**
1.	Het actief betrokken zijn	Passief afstand nemen
2.	Geïnformeerd pragmatisme	Het loslaten van de controle
3.	Verzoening / acceptatie	Het ontwijken van de huidige situatie

Tabel 3: *Drie dimensies van coping (North et al., 2001)*

De drie positieve dimensies van coping laten zien dat zij kunnen bijdragen aan de vermindering van het risico op psychische stoornissen na een ramp (North et al., 2001). Deze bevindingen impliceren dat het verstandig is oog te houden voor de vele verschillende manieren waarop slachtoffers omgaan met de gevolgen van een ramp. Met behulp van tabel 3 kan het voorkomen van de verschillende vormen van coping binnen dit onderzoek gemeten worden. Een individu kan voor iedere dimensie ingedeeld worden bij ‘positieve’ of ‘negatieve’ coping. De drie dimensies kunnen met elkaar vergeleken worden om een beeld te geven van hoe iemand omgaat met een situatie, zo ook de huidige situatie binnen de context van het Groningse aardbevingsgebied.

Tot nu toe is gekeken naar de betekenis en de mogelijke gevolgen van een ramp. In de Groningse context is het relevant om de kenmerken van ‘door de mens veroorzaakte’ rampen en ‘chronische’ rampen in gedachten te houden. De aardbevingen die zich in Groningen voordoen worden veroorzaakt door gaswinning. Deze gaswinning is ooit gestart door mensen en wordt nog steeds uitgevoerd door mensen. Zo kan relatief eenvoudig de conclusie worden getrokken dat de Groningse aardbevingen een door de mens veroorzaakte ramp zijn en geen natuurramp (Staatstoezicht op de Mijnen, 2018a; KNMI, 2018). De situatie in Groningen vertoont eveneens eigenschappen van een chronische ramp. Verschillende karakteristieken en gevolgen van een chronische ramp, zoals die wordt gedefinieerd door Erikson (2004), werden eerder door verschillende onderzoeken in het Groningse gebied vastgesteld (Postmes et al.,2018; Hoeksta, 2017; de Kam & Raemeakers, 2014; KAW, 2018). Met name gevoelens van onveiligheid, bezorgdheid, stress en onrust kunnen volgens onderzoek leiden tot negatieve consequenties voor de gezondheid en het woongenot. Eigen onderzoeksresultaten kunnen mogelijk verder bevestigen (of ontkrachten) dat een chronische ramp voor sociale huurders zich voordoet.

2.2.3. De positie van huurders

Wellicht wordt verwacht dat het herstel van woningen voor huurders in Nederland een eenvoudig proces is aangezien deze bewoners een kortere woonduur hebben en gemakkelijker verhuizen dan huiseigenaren (Blijie et al., 2009; Elsinga, 1995). Echter maken de bestaande schaarste van huurwoningen en concurrentie op de woningmarkt het woningherstel voor de groep huurders eveneens een ingewikkelde uitdaging (Trouw, 2017; Elsinga & Hoekstra, 2004). Het herstel van woningen van huurders na een ramp kan op twee manieren worden benaderd, namelijk vanuit (1) een mensenrechtenperspectief of (2) vanuit een gelijkheidsperspectief (Tafti & Tomlinson, 2013). Gould (2009) bekijkt het probleem vanuit het mensenrechtenperspectief. Hij stelt dat, ondanks dat het recht op adequate huisvesting in veel internationale overeenkomsten als mensenrecht is vastgesteld, de recente handelswijze na rampen geen oplossingen biedt voor de huisvesting van armen, waaronder veel sociale huurders met een laag inkomen. Het mensenrechtenperspectief is in een Nederlandse context minder

relevant omdat de situatie van deze rechten in Nederland behoort tot de beste van de wereld (Amnesty, 2018). Vanuit een gelijkheidsperspectief is er in de Groningse context mogelijk wel reden tot zorg omdat bewoners van het Groningse aardbevingsgebied zich onrechtvaardig en oneerlijk behandeld voelen. De situatie en behoeften van inwoners van deze regio zijn verwaarloosd, zo wordt gesteld door onder andere Katherine Stroebe (Postmes et al., 2018; Stroebe, 2017). Uit het onderzoek van Tafti & Tomlinson (2013) blijkt het systeem waarmee huurders te maken krijgen na een ramp vaak nadelig ten opzichte van de publieke middelen en fondsen die er beschikbaar zijn voor woningeigenaren. De gevolgen van het beleid waren een gebrek aan betaalbare huurwoningen, laat herstel van woningen en verplaatsing van huurders. Het beleid was met name onvoldoende om tegemoet te komen aan de behoeften van huurders met lage inkomens (Tafti & Tomlinson, 2013). Onderzoek van Satterthwaite (2011a) beschrijft dat de reconstructie van woningen veel complexer is dan alleen de constructie van fysieke gebouwen. Soms is verplaatsing van woningen nodig als een oorspronkelijke plaats niet langer veilig of toegankelijk is. Bij de reconstructie komen eigenlijk altijd complicaties kijken. Grote (kwetsbare) delen van de bevolking kunnen vaak geen aanspraak maken op hulp en compensatie. De groep huurders wordt in het bijzonder genoemd, zij verliezen in sommige gevallen hun huurrechten en/of ontvangen minimale hulp.

In de Groningse context is naar de specifieke positie van huurders tot nu toe nog geen onderzoek gedaan maar volgens Hartman & Squires (2006) zijn de gevolgen van een ramp nooit neutraal en gelijk verdeeld. De consequenties van een ramp zijn, en zullen nooit, rassen- en klassenneutraal zijn. Mensen met een lager inkomen zijn vaak meer afhankelijk van openbaar vervoer om te werken en te winkelen, meer afhankelijk van de politie om hun buurt veilig te houden en meer afhankelijk van allerlei hulpverleningsdiensten. Veelal diensten die vaak (al dan niet tijdelijk) geraakt en buiten functie raken door een ramp. Mensen met een laag inkomen hebben minder eigen hulpbronnen als buffer en minder bescherming om zich te wapenen in tijden van stress (Hartman & Squires, 2006). Ook hebben mensen met lage inkomens een relatief grotere kans dat zij wonen in een woning die minder veilig en slecht-geconstrueerd is. Dit kan tot gevolg hebben dat deze woningen sneller schade oplopen of verwoest worden door een ramp (Paidakaki, 2012).

De context van de situatie speelt hierbij een rol (Tapsell & Tunstall, 2008). De context waarin iemand zich bevindt kan bepalend zijn voor hoeveel invloed een ramp heeft. Sociale kwetsbaarheid kan zorgen voor plaatselijke ongelijkheden, zo ook in Groningen. De contextuele aard van de ramp is daarom belangrijk. Mensen met voldoende financieel vermogen kunnen in bepaalde situaties veiligheid en vrijheid van risico ‘kopen’. Omgekeerd zijn degenen die sociaal, politieke en economisch het meest kwetsbaar zijn, het minst veerkrachtig om goed te herstellen van een ramp. Zij ervaren de meest duidelijke gevolgen van een ramp (Tapsell & Tunstall, 2008; Paidakaki, 2012). Niet alleen persoonlijke omstandigheden maar ook de bestaande instituties in een land kunnen bepalend zijn voor de uitkomsten en gevolgen van een specifieke ramp. Als verschillende contexten met elkaar vergeleken worden, wordt zichtbaar dat sociale huurders in Nederland bijvoorbeeld goed beschermd worden tegen onder andere uitzetting en ontbinding van een huurcontract. De huurbescherming zorgt er in Nederland voor dat de verhuurder niet zomaar de huur op kan zeggen (Woonbond, 2015; Rijksoverheid, 2018b). Ondanks de goede kwaliteit van huurbescherming in Nederland, zijn er in Groningen signalen dat huurders het gevoel krijgen dat zij op een ongelijkwaardige manier betrokken worden bij de projecten en procedures omtrent hun woonsituatie (Woonbond, 2018a). Dit gevoel wordt nu onder andere kenbaar gemaakt door de schadeclaim die huurders, met ondersteuning van de Woonbond, hebben ingediend voor immateriële schade (de Haan, 2018; Steunpunt Immateriële Schade, 2018; Woonbond, 2018c; Woonbond, 2018d).

Ervaren barrières

In het artikel van Burby et al. (2003) worden een aantal mogelijke barrières genoemd die huurders in een rampscenario in een nadelige positie kunnen brengen. Als eerste wordt benoemd dat huurders vaker dan woningeigenaren de kenmerken van een laag inkomen, 'minority status' en een verminderde verbondenheid met hun gemeenschap hebben. Deze kenmerken worden in verband gebracht met een beperkte voorbereiding voor rampen. Ook in Nederland, en meer specifiek in Groningen, wordt uit onderzoek duidelijk dat de bewoners van sociale huurwoningen een lager inkomen hebben (Boelhouwer, 2016; KAW, 2018). Echter wordt in Groningen door KAW Architecten en adviseurs (2018) juist vastgesteld dat de verbondenheid van huurders met hun woonomgeving groter is dan die van woningeigenaren in hetzelfde gebied. Dit is in strijd met de internationale literatuur en levert zo mogelijk ook andere uitkomsten op voor wat betreft de voorbereiding op aardbevingen van huurders in dit gebied. Ten tweede wisselen huurders vaker van woning dan woningeigenaren. Huurders hebben daardoor mogelijk minder zicht op informatie en kennis over rampenparaatheid en hulp die geboden wordt door openbare instanties. Dit hangt vaak samen met minder sociale contacten binnen een gemeenschap wanneer men ergens maar kort woont. Er is een cognitieve barrière voor een goede voorbereiding voor rampen. Huishoudens die huren, verhuizen vaker en concentreren zich daarmee vaak meer op de korte termijn. Dit zorgt ervoor dat huurders minder kans hebben om de gevaren in een gebied te leren kennen. Ook in Nederland verhuizen huurders vaker dan woningeigenaren (Blijie et al., 2009; van de Werdt, 2012; Elsinga & Hoekstra, 2004). Exacte cijfers over welke groep bewoners (huurders of kopers) in de provincie Groningen het meest verhuist, zijn niet bekend. Wel is bekend dat de dynamiek op de huurwoningmarkt iets groter was dan op de koopwoningenmarkt in Noordoost Groningen tussen 2003 en 2014. Deze dynamiek was echter met name groter in de gebieden met relatief weinig schades door aardbevingen. In delen van Noordoost Groningen waar het aantal schades groter is, ontwikkelen de verhuizingen in huur- en koopwoningmarkt zich hetzelfde (Boumeester & Lamain, 2016). Kijkend naar de informatie dat huurders niet opvallend meer verhuizen dan woningeigenaren in het Groningse aardbevingsgebied, is de cognitieve barrière waarover gesproken wordt wellicht klein of helemaal niet aanwezig. Ten derde benoemen Burby et al. (2003) dat huurders beschikken over minder middelen en motivatie om te investeren in hulp en verbetering omdat ze geen eigenaar van de woning zijn, zelfs wanneer zij het potentiële risico van een ramp kennen. Deze barrière wordt later opnieuw bevestigd in de artikelen van Lindell & Prater (2003), Hooks & Miller (2006) en Satterthwaite (2011a). Deze mogelijke barrière is in Groningen tot nu toe niet onderzocht en zal daarom worden meegenomen in dit onderzoek. Zoals hierboven is benoemd, is van de Groningse context wel bekend dat het aantal verhuisbewegingen van huurders vergeleken met woningeigenaren niet veel groter is (Boumeester & Lamain, 2016). Mogelijk heeft het gevonden beeld dat Groningse huurders in het aardbevingsgebied vrij honkvast zijn, of in ieder geval niet veel minder honkvast dan Groningse woningeigenaren, invloed op investeringen in hun woning. In hoeverre sociale huurders in het gebied zelf investeren in hun woning zal daarom meegenomen worden in het onderzoek. Tot slot besteden overheidsinstanties in hun voorbereiding op noodsituaties weinig aandacht aan huurders en andere huishoudens die extra kwetsbaar genoemd kunnen worden (Burby et al., 2003). Bij de problematiek die in Groningen ontstaat als gevolg van de aardbevingen worden huurders door een aantal partijen bestempeld als een vergeten groep (Woonbond, 2018a; Hendriks, 2018, HPAG, 2018). Dit zou kunnen impliceren dat zij te weinig specifieke aandacht krijgen voor hun positie en situatie en zal dan ook nader onderzocht worden in dit onderzoek. Dat de groep sociale huurders in Groningen mogelijk gezien kan worden als extra kwetsbaar komt naar voren uit het onderzoek van KAW (2018) en Boelhouwer et al. (2016). Sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen hebben een lager inkomen en lager opleidingsniveau dan woningeigenaren. Voornamelijk de factoren van het lagere inkomen en vaker verhuizen hebben een sterk effect op de beperkte voorbereiding voor rampen die huurders blijken te hebben (Burby et al.,2003; Satterthwaite, 2011b).

Van huurders wordt vaak gezegd dat ze weinig interesse en belang hebben bij investeren in risico-verminderende maatregelen en herstel gerelateerd aan rampen (Bull-Kamanga et al., 2003; Satterthwaite, 2011a; Burby et al., 2003). Volgens Satterthwaite (2011a) hangt de bereidheid van individuele huurders om te investeren in collectieve maatregelen om risico's te verminderen voornamelijk af van hoe veilig ze zich voelen wat betreft mogelijke uitzetting en eigendomsstatus. Huurders zijn meestal niet bereid te investeren in het verbeteren van hun woning, zelfs niet als dit hun eigen veiligheid verbetert (Satterthwaite, 2011a; Burby et al., 2003). Bijkomend moet een huurder vaak om toestemming van de eigenaar vragen om een verbetering uit te mogen voeren. Dit terwijl een mogelijke toename in waarde van de woning vervolgens naar de woningeigenaar gaat en niet naar de huurder (Burby et al., 2003; DiPasquale & Glaeser, 1999). Deze internationale literatuur uit onder andere de Noord-Amerikaanse context kan maar tot op zekere hoogte worden vergeleken met de Nederlandse context, waar de situatie voor sociale huurders anders is. Op de sociale huurwoningmarkt in Nederland is er namelijk veel bescherming voor huurders en bestaat er duidelijkheid over dat de woningcorporaties volledig verantwoordelijk zijn voor het beheer en de kwaliteit van de sociale huurwoningen. Sociale huurwoningen zijn er in de Nederlandse context bij uitstek voor mensen die niet in staat zijn te voorzien in een huis voor zichzelf. Van deze vaak maatschappelijk kwetsbare groep wordt niet verwacht dat ze zelf investeringen kunnen doen. De kwaliteit en veiligheid is in handen van de woningcorporaties (Rijksoverheid, 2018c; de Vernieuwde Stad, 2013). De bereidheid van een huurder om toch zelf te investeren in bijvoorbeeld veiligheid hangt volgens Satterthwaite (2011a) eveneens af van de relatie die men heeft met de lokale overheid, die in sommige gevallen ook de verhuurder is. In Nederland, zijn de woningcorporaties eigenaar van de sociale huurwoningen. Zij hebben allemaal hun eigen woningvoorraad en beheren deze. Woningcorporaties worden in Nederland echter aangeduid als semioverheidsinstantie. Dit houdt in dat de woningcorporaties een nauwe relatie met de overheid hebben. De overheid kan op de corporaties direct invloed uitoefenen door voorwaarden te stellen voor het verkrijgen van overheidsgeld. Ook kan er indirect invloed uitgeoefend worden omdat de overheid toezichthouders kan aanstellen om maatschappelijk gewenste effecten te bereiken (Rijksoverheid, 2018d). Voor sociale huurders in Nederland is de directe relatie met de woningcorporatie op de voorgrond, maar indirect is de overheid betrokken en invloedrijk.

Bull-Kamanga et al. (2003) geven antwoord op de vraag waarom mensen met een laag inkomen vaak niet lijken te handelen om risico's van rampen te verkleinen of de situatie te verbeteren. Het is voor dit onderzoek relevant om naar deze groep te kijken omdat huurders in Groningen ook vaak een laag inkomen hebben (KAW, 2018). Ten eerste wordt genoemd dat mensen met een laag inkomen veelal niet inzien hoe ernstig het risico van een ramp is totdat een ramp plaatsvindt. Ten tweede kan het zo zijn dat een ramp zo regelmatig voorkomt dat gemeenschappen zich aanpassen, in plaats van de omvang en impact van de betreffende ramp te beperken. Ten derde lijken mensen met een laag inkomen beperkingen te ervaren om effectief te kunnen handelen. Het blijkt vaak moeilijk om overeenstemming te bereiken over een geschikte maatregel. Ook zijn er moeilijkheden voor het verkrijgen van fondsen om überhaupt te kunnen handelen. Sociale huurders in Groningen herkennen deze beperkingen voor effectief handelen mogelijk omdat zij, voor wat betreft hun woning, op een indirecte manier betrokken zijn bij het aardbevingsdossier. De woningcorporatie is een partij tussen de huurders en (bijvoorbeeld) de gemeente, de NAM of de nationale overheid. De corporatie neemt beslissingen over de woningen en voert veelal het woord namens de sociale huurders. Dit zorgt mogelijk voor een indirecte betrokkenheid van huurders in het gebied (BNR, 2018; Aedes Magazine, 2018; Centrum Veilig Wonen, 2018b). Tot slot is er vaak nalatigheid wat betreft het onderhandelen met de overheid. Veelal is dit gerelateerd aan lokale overheden die niet veel kunnen doen en aan ondemocratische regeringen die moeilijk onderhandelen en samenwerken (Bull-Kamanga et al., 2003). Ondanks dat Nederland een democratische regering heeft en huurders vaak goed beschermd worden door wet- en regelgeving,

ondervinden de bewoners van het Groningse aardbevingsgebied moeilijkheden als het gaat om de besluitvorming van de nationale overheid. Het is merkbaar dat verschillende (ook nationale en economische) belangen een rol spelen. Gedurende de afgelopen jaren zijn er wisselende veiligheidsprotocollen ontwikkeld, ingevoerd en ook weer afgekeurd met als gevolg dat er tot op heden geen eenduidigheid bestaat over de veiligheid van woningen en eventuele compensaties. Dit resulteert voor sociale huurders in de situatie dat verschillende woningcorporaties nu verschillend omgaan met aardbevingsschade en de veiligheid van hun woningvoorraad (Woonbond, 2016; DvhN, 2018a, 2018b; GBB, 2018a, 2018b; Lefier, 2018a). Volgens Hooks & Miller (2006) zijn er meer extra barrières die huurders met lage inkomens ervaren ten gevolge van een ramp. Er is vaak sprake van een stijgende huur in de periode na een ramp, door de verwoesting van woningen en dus meer vraag dan aanbod. Ook is er soms een trend van toenemende illegale en ongegronde uitzettingen waarneembaar. Dit brengt huurders in een kwetsbare en onzekere positie. Eveneens blijken huurders vaak uitgesloten te worden van verschillende vormen van overheidsbijstand (Hooks & Miller, 2006*)*. In Groningen zijn tot nu toe geen gevallen bekend van illegale en ongegronde uitzetting. Wel wordt waargenomen dat huurders soms geconfronteerd worden met huurstijgingen als gevolg van de aardbevingen (Sluiter et al., 2018). In andere gevallen blijkt soms dat huurders tijdelijke huisvesting als permanent moeten accepteren. Het gevolg hiervan is dat huurders met lage inkomens blijven leven in tijdelijke opvang en huisvesting (Lindell & Prater, 2003). Ook in Groningen dienen situaties van tijdelijke huisvesting zich aan. Sociale huurders moeten, tijdens de versterking of nieuwbouw van hun woning, wonen in wisselwoningen. Woningcorporaties beschikken in sommige gevallen over onvoldoende woningen om alle huurders op tijd te voorzien van tijdelijk onderdak. Er is veel onduidelijkheid over hoe lang men in tijdelijke woningen zal verblijven, over het aantal benodigde wisselwoningen en wie er uiteindelijk verantwoordelijk voor is (DvhN, 2017a, 2018c; RTV Noord, 2017). De insteek van de tijdelijke woningen in het Groningse aardbevingsgebied is volgens de Nationaal Coördinator Groningen dat deze gedurende de versterkings- en verduurzamingsprojecten voor iedereen tijdelijk zijn. Wel moeten de wisselwoningen voldoen aan de eisen van aardbevingsbestendig bouwen (Nationaal Coördinator Groningen, 2018a). In sommige gevallen zullen de wisselwoningen permanent bewoond gaan worden (Loppersum Versterkt, 2018), terwijl er ook onrust en onzekerheid voorkomt over het veranderen van tijdelijke huisvesting in permanente bewoning (DvhN, 2017b).

De huurder en zijn verhuurder

De aanpak die hulpinstanties hebben blijkt vaak ineffectief voor de meest kwetsbare en achtergestelde groepen in de samenleving. Met name lage inkomens, etnische minderheden, en huurders worden het slachtoffer van de reactie en aanpak van instanties en de overheid. Veel instanties falen om degene met de minste middelen bij te staan voor én na een ramp, terwijl deze groepen hen het meest nodig hebben (Hooks & Miller, 2006; Hartman & Squires, 2006). Dit hangt samen met de bevinding van Reale & Handmer (2011) die stellen dat de rechten en plichten tussen verhuurders en huurders vaak niet zijn ontworpen om stand te kunnen houden tijdens rampsituaties. Eerder is genoemd dat huurders in het aardbevingsgebied van Groningen het gevoel krijgen dat ze vergeten worden. Dit gevoel zou een signaal kunnen zijn dat de aanpak van betrokken partijen ook in dit gebied tot nu toe ontoereikend is voor deze groep bewoners (Woonbond, 2018b; RTV Noord, 2018a).

Huurders ondervinden veel onzekerheid in bijvoorbeeld de nasleep van een aardbeving. Veel van hen ontdekken dat de eigenaar van hun voormalige woning weigert om hun huurrechten te herstellen en na te leven. Dit geeft niet alleen aan dat er veel onzekerheid is voor huurders, maar ook dat het juridische systeem vaak te wensen overlaat. Het systeem is veelal niet in staat om huurders zekerheid te bieden door wetgeving en met mogelijkheden voor een proces om uitzettingen aan te vechten (Reale & Handmer, 2011). Als een van de verhurende partijen gelden de woningcorporaties in Nederland. Er is

tot nu toe geen enkele studie gedaan die aandacht besteedt aan de rol van huisvestingsautoriteiten en de manier waarop deze belangrijkste spelers zich bezighouden met (en onderhandelen over) tal van verschillende complexe taken (Jacobs & Williams, 2011). Dit is volgens Jacobs & Williams (2011) verrassend aangezien deze autoriteiten een belangrijke rol spelen in tijdelijke huisvesting, het herstellen van woningen en welzijnssteun voor huurders na het plaatsvinden van een ramp. Vaak is er onduidelijkheid over welke taken er precies door verschillende hulpinstanties worden uitgevoerd. Bureaucratische systemen kunnen dan, ondanks de goede intenties, een belemmering zijn voor het handelen van instanties om de nasleep van een ramp te ondersteunen. Ook de betrokkenheid van veel verschillende instanties kan zorgen voor ruis en onduidelijkheid (Jacobs & Williams, 2011; Boen & Jigyasu, 2005).

Woningcorporaties moeten na een ramp omgaan met de uitdagingen die hun verschillende rollen met zich meebrengen. Ze beheren aan de ene kant woningen maar zijn ook de partij die sociale ondersteuning aan huurders kan bieden. Na een ramp worden deze beide rollen intensiever en blijkt het ingewikkeld om de juiste prioriteiten te stellen. Toch lijkt ondersteuning op het gebied van welzijn na een ramp het meest van belang. Er zijn na een ramp veel extra stressfactoren voor huurders, een groep die vaak vóór een ramp ook al kampt met zorgen en extra ondersteuning. De welzijnscomponent is daarom zeker voor huurders heel noodzakelijk om het welzijn van bewoners te waarborgen. Woningcorporaties dienen hier oog voor te hebben (Jacobs & Williams, 2011).

Eveneens kunnen huurders een dwingende verwachting hebben van de woningcorporaties. Ze gaan ervan uit dat hun wensen snel zullen worden gehoord. In praktijk is het voor corporaties lastig om snel te handelen en dit kan leiden tot frustratie bij huurders, voornamelijk bij degenen die het meest kwetsbaar zijn (Jacobs & Williams, 2011; Boen & Jigyasu, 2005). Sociale huurders benadrukken in het artikel van Jacobs & Williams (2011) dat eerlijkheid in het proces rondom de nasleep van een ramp erg van belang is.

Informatie over de impact van rampen is waardevol omdat kan worden vastgesteld dat bepaalde groepen binnen een gemeenschap (o.a. de lage inkomens, huurders, etnische minderheden, of specifieke bedrijvigheid) wellicht buitenproportioneel geraakt worden door de gevolgen van een ramp. Dit inzicht bevestigt het idee dat verschillende groepen binnen een populatie een andere benadering nodig hebben als het gaat om ondersteuning en het proces omtrent een ramp (Lindell & Prater, 2003).

De artikelen van Jacobs & Williams (2011) en Boen & Jigyasu (2005) richten zich op Australië en Azië, een sterk afwijkende context in vergelijking met het aardbevingsgebied in Groningen. Ondanks dat de kracht, omvang en oorzaak van de rampen niet met elkaar te vergelijken zijn, zijn er toch een aantal aspecten die ons voor de Nederlandse context inzichten kunnen geven. Ondanks dat sociale huurders in Nederland goed beschermd worden en huurrechten duidelijk zijn (Woonbond, 2015; Rijksoverheid, 2018b), is het relevant om te kijken naar de huidige werkwijze van de woningcorporaties en hun contact met de sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen. Deze unieke situatie in Nederland leidt tot nieuwe en tot nu toe ongebruikelijke procedures, met als gevolg dat woningcorporaties in het gebied in een ongebruikelijke positie terecht komen. Een grote opgave van tijdelijke huisvesting, het herstellen van woningen en welzijnssteun voor huurders zijn noodzakelijk maar vragen op zowel economisch- als organisatorisch vlak een ander en nieuw plan van aanpak dat voor alle betrokkenen onzekerheden en onduidelijkheden kunnen opleveren.

2.3 Een veranderende leefomgeving: de sociale impact

Zoals in het vorige hoofdstuk duidelijk werd, hebben rampen vaak een sterke sociale impact. De invloed op iemands welzijn en leefbaarheid is onderdeel van deze sociale impact. Hoe deze begrippen, onderhevig aan verandering, samenhangen wordt in dit hoofdstuk besproken.

2.3.1. De sociale impact van een veranderende leefomgeving

De sociale impact van een ontwikkeling is veel breder dan de beperkte problemen en gevolgen die vaak gevonden worden met onderzoek naar de meetbare factoren (zoals demografische veranderingen, banenverlies en financiële situaties). Voor de sociale impact van ontwikkelingen in de leefomgeving is het volgens Vanclay (2003) van belang om rekening te houden met alle kwesties die direct of indirect van invloed zijn op mensen. Al deze kwesties zijn relevant om te beoordelen wat de sociale effecten van een ontwikkeling (zoals een ramp) zijn. Een goed moment om sociale gevolgen te identificeren is als er wijzigingen zijn in bijvoorbeeld de manier van leven voor mensen, hun cultuur, hun gemeenschap, hun fysieke omgeving, het politieke systeem, en hun gezondheid en welzijn (Vanclay, 2003). Een overzicht van mogelijke veroorzakers van sociale impact staat in tabel 4. Al deze mogelijke veranderingen hangen op een bepaalde manier samen met ‘de leefomgeving’, op een fysieke, sociale en/of politieke wijze.

Categorieën van een veranderende leefomgeving	**Omschrijving**
De manier van leven	Hoe men leeft, werkt, en omgaat met anderen op dagelijkse basis
De cultuur	Hangt samen met geloof, normen, waarden en taal
De gemeenschap	Gaat over cohesie, samenhang, stabiliteit, karakter en aan- of afwezige faciliteiten
De fysieke omgeving	De kwaliteit van de lucht en het water; de beschikbaarheid van voedsel; het niveau van gevaar of risico; stof en lawaai waaraan ze worden blootgesteld; een toereikende functie van sanitaire voorzieningen; fysieke veiligheid; toegang tot en controle over middelen/hulpbronnen.
Het politieke systeem	De mate waarin mensen kunnen deelnemen aan beslissingen die van invloed zijn op hun leven; het niveau van democratisering.
Gezondheid en welzijn	Gezondheid is een staat van compleet fysiek, sociaal, mentaal en spiritueel welzijn. Gezondheid is niet alleen de afwezigheid van ziektes of gebreken.
Persoonlijke- en eigendomsrechten	Met name wanneer men getroffen wordt op economisch vlak of persoonlijk nadeel ondervindt, waarbij mogelijk een schending van rechten plaatsvindt door een verandering in de omgeving.
Angsten en ambities	Hangt samen met het perspectief van mensen over eigen veiligheid; angsten voor wat betreft de toekomst van hun gemeenschap; en hun ambities voor de toekomst en die van kinderen.

***Tabel 4**: Mogelijke veranderingen in de leefomgeving die leiden tot sociale impact (gebaseerd op Vanclay, 2003).*

Door Van der Voort & Vanclay (2015) zijn vijf verschillende gevolgen van de aardbevingen in Groningen vastgesteld die allemaal te relateren zijn aan de benoemde categorieën die een rol spelen bij een veranderende leefomgeving (tabel 4). De door aardbevingen veroorzaakte schade aan woningen is de eerste sociale impact die benoemd wordt en heeft betrekking op de fysieke leefomgeving. Het tweede gevolg is de afname van woningprijzen en dit kan worden gerelateerd aan risico’s op een economisch verlies door aardbevingen. Zorgen over een mogelijke dijkdoorbraak, gezondheidsklachten en toegenomen wantrouwen en woede zijn de overige drie sociale gevolgen van de aardbevingen (Van der

Voort & Vanclay, 2015). Deze laatste drie hangen allemaal samen met de categorie 'gezondheid en welzijn', maar relateren ook aan 'het politieke systeem' en 'angsten en ambities' (tabel 4). Van der Voort & Vanclay (2015) constateren dat 'schade aan woningen' een sociaal gevolg is, terwijl andere artikelen 'schade' voornamelijk zien als *veroorzaker* van andere sociale gevolgen. Dit is te zien in figuur 3 en eerder al in figuur 1 (Postmes et al., 2018; Lindell & Prater, 2003). Figuur 3 laat zien dat de sociale impact van de aardbevingen in Groningen twee lagen kent, primaire- en secundaire gevolgen. Primaire sociale gevolgen worden op relatief korte termijn zichtbaar en werken door in de secundaire gevolgen. Deze laatste hebben voornamelijk invloed op de lange termijn uitkomsten en het perspectief.

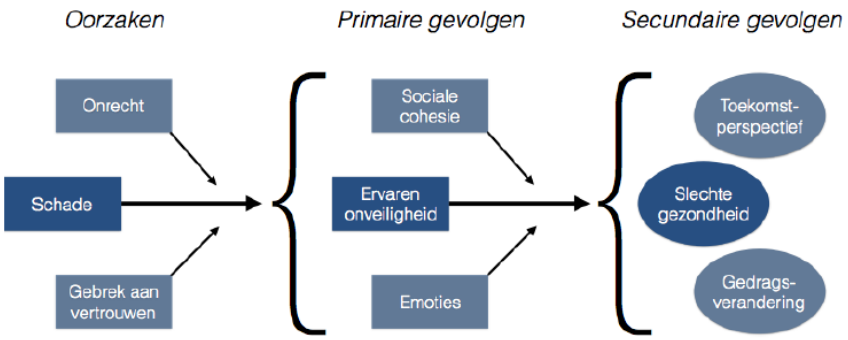

Figuur 3: *Oorzaken en gevolgen van aardbevingen in Groningen (Postmes et al., 2018)*

Ondanks het feit dat verschillende onderzoeken geen complete overeenstemming laten zien als het gaat om de sociale impact van rampen, is wel duidelijk geworden dat er een connectie bestaat tussen een veranderende leefomgeving en de gevolgen voor gezondheid en welzijn (Vanclay, 2003; Postmes et al., 2018; van der Voort & Vanclay, 2015). Voor dit onderzoek is de veranderende leefomgeving duidelijk relevant omdat de aardbevingen in Groningen veranderingen in de leefomgeving teweegbrengen die sociale consequenties blijken te hebben (Gronings Perspectief, 2018; Van der Voort & Vanclay, 2015; Stroebe, 2016). Het woongenot van bewoners in Groningen wordt sterk beïnvloed door de aardbevingen (De Kam & Raemeakers, 2014; Boelhouwer, 2016). In De Kam & Raemeakers (2014) laat een meting in drie woonbuurten in zowel 2009 als 2013 zien dat bewoners in de provincie Groningen duidelijke gevolgen van de aardbevingen ervaren. Dit uit zich in ongerustheid, stress en de aantasting en afname van het woongenot. Het is daarom van belang om verder in te gaan op de mogelijke consequenties van een veranderende leefomgeving. Leefbaarheid en welzijn spelen hier voornamelijk een belangrijke rol (Gemeente Eemsmond, 2017; Stroebe, 2017).

2.3.2. Welzijn in een veranderende leefomgeving

Welzijn wordt, zoals eerder aangegeven, gerelateerd aan veranderingen op het gebied van gezondheid (Vanclay, 2003). Mensen die worden blootgesteld aan een oncontroleerbare gebeurtenis ervaren vaak traumatische stress en mentale klachten. Er is vastgesteld dat bijvoorbeeld aardbevingen niet alleen gebouwen vernietigen, maar ook leiden tot sociale en economische achteruitgang (Jansen et al., 2017). Door veranderingen in de leefomgeving kunnen mensen als gevolg daarvan fysieke- maar ook psychische gezondheidsklachten ervaren die het welzijn ondermijnen (Carroll et al., 2009). Volgens Carroll et al. (2009) en Postmes et al. (2018) zijn er primaire- en secundaire gevolgen die een verandering in de leefomgeving (ramp) teweeg kunnen brengen. Volgens Carroll et al. (2009) ervaren mensen angst en stress, ten eerste als gevolg van het gelopen risico op het moment van de ramp, het verlies van en schade aan persoonlijk bezit en eigendom, en verstoring (en soms verplaatsing) van de leefomstandigheden. Met name dit laatste aspect, de verstoring (en verplaatsing) van de leefomstandigheden, heeft grote gevolgen. Mensen vervreemden van hun eigen huis en passen er voor

hun gevoel niet meer. Ze leven in hun eigen huis, maar het voelt niet meer als ‘thuis’. Hoewel het positief is dat ze in veel gevallen in hun eigen woning kunnen blijven, is ‘thuis’ vaak niet meer hetzelfde als vóór de verandering/ramp. Routines en normale activiteiten worden uitgesteld en de relatie met thuis kan veranderen. Thuis als een plaats van privacy, comfort en veiligheid is dan verstoord. Tijdens (tijdelijke) uitzetting van een woning vertoont men vaak tekenen van vervreemding van de woonruimte en de gemeenschap waarin de alternatieve accommodatie staat. Er is een gebrek aan vertrouwelijkheid, identiteit, binding en sociaal-culturele grenzen van thuis (Carroll et al., 2009).

Ook van secundaire factoren ervaren mensen stress, zoals van het omgaan met verzekeringsmaatschappijen en bouwaannemers. Deze secundaire factoren verlengen en verergeren de psychologische stress voor mensen. De nasleep van een ramp (verandering) heeft nog veel impact op het moment dat mensen eveneens moeten omgaan met de normale aspecten van het leven, zoals werken en het zorgen voor familie. Dit komt voornamelijk omdat de verstoring van de normale leefomstandigheden en aandacht voor (mogelijk) herstel een sterk contrast vormen met de routines en normaliteit van de situatie vóór de ramp (verandering) (Case, 1996 in Carroll et al., 2009). De stress, en dus een afname van welzijn, waar mensen voornamelijk last van hebben blijkt direct verbonden met de vernietiging of reconstructie van hun woning en alles waar de woning voor stond (de betekenis ervan). Volgens Postmes et al. (2018) doet dit zich ook in Groningen voor. De schade die ontstaat door aardbevingen leidt tot een gevoel van onveiligheid en uiteindelijk ook tot een verminderde gezondheid omdat men geforceerd wordt om te gaan met negatieve emoties en stress (zie figuur 3).

Een veranderende leefomgeving, als veroorzaker van stress en overige psychische gezondheidsklachten, heeft mogelijk een negatieve weerslag op het welzijnsniveau (Postmes et al., 2018; Carroll et al., 2009; Lindell & Prater, 2003). Als het gaat om de impact op gezondheid (fysiek, mentaal en sociaal welzijn) is het volgens Vanclay (2003) relevant om speciale aandacht te hebben voor de groepen binnen de populatie die kwetsbaarder zijn en een hoger risico hebben om schade te lijden. Dit zijn bijvoorbeeld de economisch minder-welgestelden, kinderen en vrouwen, en ouderen maar ook de populatie die wordt blootgesteld aan risico’s die voortkomen uit door de mens georganiseerde activiteiten (Vanclay, 2003), zoals de winning van olie of gas.

(Plaats)verbondenheid

Een algemeen gevoel van verbondenheid met de gemeenschap is volgens Colombo et al. (2001) afhankelijk van vier factoren die in onderstaande tabel (5) genoemd worden. Indien de ontwikkeling van één van deze factoren onvoldoende is of verstoord raakt, beïnvloedt dit het gemeenschapsgevoel in negatieve zin (Colombo et al., 2001).

Factor van verbondenheid	Toelichting
Gevoel van lidmaatschap	Het gevoel hebben onderdeel te zijn van een geïntegreerd geheel. Door aanwezige grenzen is er een gevoel van emotionele veiligheid mogelijk. Het gevoel wordt ondersteund door een symbolische verbinding die ervoor zorgt dat mensen zich kunnen identificeren (met elkaar)
Mate van invloed	De mogelijkheid hebben om veranderingen teweeg te brengen of tegen te houden. Dit creëert een gevoel van controle over de leefomstandigheden en de omgeving
Integratie en vervulling van behoeften	Dit draagt bij aan de ontwikkeling van (sociale) cohesie
Gedeelde emotionele connectie	De perceptie hebben niet geïsoleerd te zijn, maar kunnen rekenen op een ondersteunend netwerk

Tabel 5: *Vier factoren voor een gevoel van verbondenheid (Colombo et al., 2001)*

De verbinding tussen een veranderende leefomgeving en een impact op welzijn kan onder andere worden gevonden in het concept *plaatsverbondenheid* (Brown et al., 2003; Zwiers et al., 2016). Plaatsverbondenheid gaat onder andere in op de relatie tussen mensen en plaatsen. Deze relatie kan erg sterk zijn. Mensen ontwikkelen een bepaalde connectie met verschillende plaatsen, door er betekenis en gevoelens aan te verbinden. De plaatsen waarmee men zich verbindt kunnen zowel op gemeenschaps-level als individueel level zijn. Op het individuele niveau gaat het dan vaak om iemands huis. Dit is de plaats waar men zich verbonden voelt omdat het huis veiligheid en bescherming biedt. Het is een privé-omgeving, het centrale punt van het leven, en een autonome plaats (Tapsell & Tunstall, 2008).

Plaatsverbondenheid kan volgens Zwiers et al. (2016) gerelateerd worden aan sociale-, persoonlijke- of omgevingsfactoren. Er worden twee typen plaatsverbondenheid onderscheiden: (1) gericht op verandering en (2) gericht op stabiliteit. Beide typen verbondenheid beïnvloeden de veerkracht van het individu en de gemeenschap in tijden van verandering. Verbondenheid gericht op verandering kan worden hersteld na een verstoring en zal zich aanpassen aan de nieuwe situatie. Op stabiliteit gerichte verbondenheid kan daarentegen leiden tot gevoelens van nostalgie en angst voor het verlies van de oude situatie, en verandering van bestaande plaatsverbondenheid-aspecten. Deze neiging tot een soort van ‘beschermend gedrag’ kan leiden tot onrust, maar vergroot soms ook de weerbaarheid van de gemeenschap (Zwiers et al., 2016). Lewicka (2011) laat eveneens zien dat plaatsverbondenheid niet uitsluitend positieve effecten heeft. In de verbondenheid met een plaats schuilen ook gevaren, zoals bijvoorbeeld afnemende mobiliteit en daardoor beperkte kansen in het leven (bijvoorbeeld op het gebied van educatie of werk). Na een ramp ontstaan er soms conflicten als het gaat om verschillende ideeën voor het herstelproces. Tussen verschillende groepen ontstaan dan meningsverschillen als men kijkt naar het uiteindelijke doel van het herstel. Een groot deel van de slachtoffers zoekt naar een mogelijkheid die gericht is op het herstellen van de situatie zoals die voorafgaand aan de ramp was, maar er is ook een deel die de ramp als mogelijkheid ziet om vernieuwing en verandering in de leefomgeving te bewerkstelligen. Dit kan zorgen voor wrijving en spanningen die invloed hebben op de leefbaarheid en het welzijn (Lindell & Prater, 2003). Ook in Groningen kan worden vastgesteld dat bewoners veranderingen merken als het gaat om de onderlinge verbondenheid. Op de stelling ‘de verbondenheid tussen Groningers neemt toe’ reageren inwoners van de gebieden met een hoge bevingsintensiteit zeer uitgesproken. De invloed van de bevingen op de verbondenheid tussen Groningers is volgens een relatief grote groep aanzienlijk, terwijl ook een relatief grote groep zich er (helemaal) niet in kan vinden (KAW, 2018).

De relatie die mensen met plaatsen hebben kunnen dus (tijdelijk) verstoord worden door een verandering in de leefomgeving (zoals door een overstroming of aardbeving). Gebeurtenissen, zoals rampen, kunnen radicale veranderingen tot gevolg hebben voor een gemeenschap. In sommige gevallen blijkt het niet mogelijk om iets in oude staat te herstellen (Tapsell & Tunstall, 2008). Mensen verliezen wellicht ook zekerheid en veiligheid in een omgeving die hun vaste leefomgeving was. Daarmee verliezen ze vaak ook vertrouwen in lokale autoriteiten indien men van mening is dat deze instanties niet op een adequate manier reageren. Ze beïnvloeden daarmee het welzijn van mensen (Tapsell & Tunstall, 2008; Hartman & Squires, 2006; Erikson, 2004). Op persoonlijk vlak heeft de schade aan een woning grote impact. Men is gewend een huis te zien als onveranderlijk en statisch. Toch kan een huis door bijvoorbeeld een ramp sterk veranderen. De schade aan een woning en aan persoonlijke bezittingen, veroorzaakt door een ramp, kunnen een significante impact op de gezondheid hebben. De toegebrachte materiële schade ondermijnt het individuele gevoel voor identiteit en plaatsverbondenheid. Mensen hebben een sterke emotionele verbinding met hun woning en kunnen extreme stress ervaren door het verlies of de beschadiging van hun woning (Tapsell & Tunstall, 2008).

(Plaats)verbondenheid en sociale huurders

Verschillende onderzoeken constateren een onderscheid tussen woningeigenaren en huurders als het gaat om plaatsverbondenheid. Eigenaren doen meer investeringen die invloed hebben op de kwaliteit van de woonomgeving, hun woning en hun plaatsverbondenheid. Deze groep woont vaak langer op dezelfde plaats in dezelfde woning vergeleken met huurders, investeren meer geld in hun huis, kennen meer buurtgenoten en participeren meer in de gemeenschap. Deze bevindingen gelden ook voor de Nederlandse context (Brown et al., 2003; Völker, 1999; Guest et al., 2006). Huurders, die vaak ergens voor relatief korte termijn wonen, hebben minder de neiging om te investeren in een huis en de directe omgeving (Brown et al., 2003; Burby et al., 2003). Geconcludeerd wordt dat zowel eigenaarschap als ergens voor langere periode wonen bijdragen aan een sterkere plaatsverbondenheid. Hoe lang iemand ergens woont heeft een positieve relatie met het niveau van lokale vriendschappen, gemeenschapsgevoel en participatie in lokale zaken (Sampson, 1988; Campbell & Lee, 1992). Echter stelt Sampson (1988) wel dat nieuwkomers in de lokale sociale gemeenschap, als ze eenmaal vriendschappen en banden hebben ontwikkeld, juist goed zijn voor het versterken van de gemeenschapsgevoelens. De verschillen in inkomen tussen woningeigenaren en sociale huurders spelen mogelijk ook een rol. Uit onderzoek van Kleinhans & Bolt (2010) blijkt dat een hoger inkomensniveau een positieve invloed heeft op de sociale samenhang in de buurt. Voor sociale huurders, die in het aardbevingsgebied in Groningen gemiddeld een lager inkomen hebben (Boelhouwer, 2016), zou dit kunnen betekenen dat ze minder bijdragen aan sociale samenhang. Ondanks dat hun bijdrage aan sociale samenhang wellicht minder is, komt uit onderzoek van KAW (2018) naar voren dat huurders in het aardbevingsgebied van Groningen zich meer gebonden voelen aan de plaats waar ze wonen dan woningeigenaren. Lokale omstandigheden spelen mogelijk een belangrijke rol. Om meer kennis te krijgen over de huidige plaatsverbondenheid van sociale huurders in het aardbevingsgebied wordt dit thema in het empirisch onderzoek opgenomen.

Leefbaarheid

Het concept leefbaarheid is meervoudig en complex (Southworth, 2016; Wittebrood & van Dijk, 2007). Het gaat bij dit begrip niet alleen om de gebouwde omgeving, maar ook om sociale, economische en natuurlijke factoren. Deze factoren, en het belang van de samenstelling ervan, varieert tussen verschillende plaatsen en culturen. Het is zeker geen absoluut begrip (Southworth, 2016), maar wordt vaak gebruikt in de context van ‘algemene tevredenheid’ van bewoners met hun woonomgeving (Wittebrood & van Dijk, 2007).

Vergunst (2003) schetst een raamwerk waarin leefbaarheid gedefinieerd wordt. Leefbaarheid omvat (de relaties tussen) vijf variabelen: lokale bewoners, het leven in de gemeenschap, voorzieningenniveau, lokale economie en de fysieke omgeving (figuur 4) . Met lokale bewoners wordt bedoeld het aantal, de demografische structuur en de leefstijl. Het leven in de gemeenschap omvat de sociale interacties tussen de bewoners (van een dorp of buurt) en helpt bij het creëren van gemeenschapszin en wederzijdse hulp. Voorzieningen, zoals scholen, bejaardentehuizen, of winkels, zijn belangrijk voor de praktische activiteiten en levensonderhoud. De lokale economie staat voor het belang van lokale bronnen om inkomen en werk te verkrijgen. Tot slot is de laatste variabele de fysieke omgeving, die staat voor de kwaliteit van het landschap en de gebouwde omgeving (Vergunst, 2003).

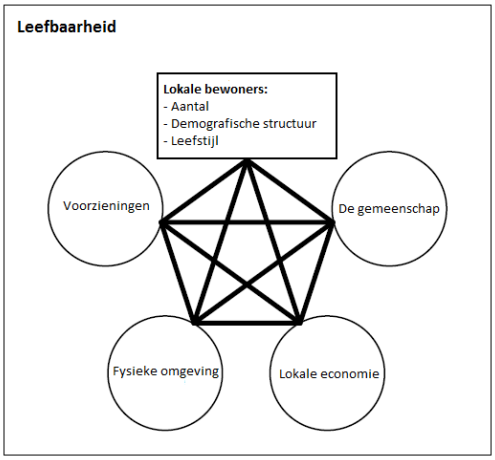

Figuur 4: Leefbaarheid (bron: Vergunst, 2003)

Leefbaarheid is een normatief concept, wat betekent dat hoe mensen leefbaarheid definiëren of proberen te verbeteren sterk beïnvloed wordt door hun visies op de samenleving, de relatie tussen mensen en de sociale omgeving waarin ze leven (Kaal, 2011; Leidelmeijer & Pinkster, 2004). Vanuit dit oogpunt is het de verwachting dat de betekenis van leefbaarheid varieert tussen verschillende disciplines. Zo zien ecologen leefbaarheid in de natuurlijke omgeving en focussen zij op bijvoorbeeld schone lucht. Planners zien leefbaarheid meer in de gebouwde omgeving en associëren het met bijvoorbeeld het rioleringssysteem, openbaar vervoer en veiligheid in de straten. Sociologen stellen de samenleving centraal als het gaat om leefbaarheid. Het wordt in verband gebracht met de kwaliteit van de samenleving als geheel, maar ook met de positie van een individu in de samenleving (Veenhoven, 2012). Een combinatie van deze laatste twee visies, levert een sociaal planologisch perspectief op waarin de samenleving centraal staat maar de gebouwde omgeving geanalyseerd kan worden om de kwaliteit van de samenleving ten goede te komen. Leefbaarheid komt zo voort uit sociale kenmerken, mede geconditioneerd door de fysieke omgeving.

Leefbaarheid en sociale huurders

De leefbaarheid in een buurt hangt deels af van de gemiddelde sociaaleconomische status van de bewoners. De sociaaleconomische status van sociale huurders is gemiddeld genomen lager. Relatief gezien kampen deze huishoudens vaker met problemen en beperkingen als weinig zelfvertrouwen, een zwakke gezondheid, psychische problemen, beperkte sociale vaardigheden en weinig vertrouwen in anderen en in instanties. De lage sociaaleconomische status houdt ook in dat deze groep vaker kampt met persoonlijke problemen. Deze groep is relatief veel van haar tijd en aandacht kwijt aan een leven met zorgen in vergelijking met huishoudens met een hogere sociaaleconomische status en hoger inkomensniveau (Mulder, 2009; Kleinhans & Bolt, 2010; Boelhouwer, 2016). Een aspect dat samenhangt met de sociaaleconomische samenstelling van een buurt zijn de eigendomsverhoudingen van de woningvoorraad. Er wordt verondersteld dat de verhouding tussen koop- en huurwoningen in een buurt een bepalende factor is voor de leefbaarheid. Een gelijksoortige woningvoorraad met bijvoorbeeld vooral sociale huurwoningen leidt tot een concentratie van bewoners met een lage sociaaleconomische status en mogelijk verminderde leefbaarheid (Kleinhans & Bolt, 2010). Deze achtergrondinformatie over de sociaaleconomische status van sociale huurders in Nederland is van belang om mee te nemen als er wordt gekeken naar de leefbaarheid van sociale huurders in het Groningse

aardbevingsgebied. Waarschijnlijk spelen meer problemen dan alleen de aardbevingen een rol bij de ontwikkeling van de leefbaarheid in dit gebied voor de groep sociale huurders. Echter wordt er binnen dit onderzoek specifiek gekeken naar de effecten van de aardbevingen op leefbaarheid, en komen andere factoren (zoals persoonlijke- of geldproblemen) minder aan bod.

2.4 De bijdrage van sociaal kapitaal

2.4.1. Sociaal kapitaal

Sociaal kapitaal zorgt voor een hoge mate van sociale interactie binnen een gemeenschap, maatschappelijke betrokkenheid en participatie en het oplossen van collectieve problemen (Putnam, 1993 en 2000; Forrest & Kearns, 2001). Vooral Robert Putnam heeft invloedrijk onderzoek gedaan naar het concept sociaal kapitaal, waarbij hij focust op de duidelijke relatie tussen mensen (vrienden, buren, vreemden), sociale netwerken, gelijke normen en het vertrouwen in anderen (Putnam, 1993 en 2000; Forrest & Kearns, 2001; Aldrich, 2016). Putnam onderstreept het belang van sociale betrokkenheid omdat betrokken gemeenschappen meer samenwerking en actieve burgers voortbrengen. In tabel 6 staat een beschrijving van verschillende aspecten van sociaal kapitaal. De afwezigheid van een of meer van deze kenmerken, op zowel individueel- als buurtniveau, kan zorgen voor een situatie waarin sociaal kapitaal ontbreekt om een gemeenschap sociaal vitaal te houden (Forrest & Kearns, 2001; Vermeij, 2015; Hothi et al., 2008).

Aspecten	**Beschrijving**
Empowerment	Dat mensen voelen dat ze een stem hebben waarnaar wordt geluisterd; betrokkenheid bij processen die hen beïnvloeden; en zelf actie kunnen ondernemen om veranderingen te initiëren
Participatie	Dat mensen onderdeel zijn van sociale en gemeenschappelijke activiteiten; dat er lokale evenementen plaatsvinden die goed bezocht worden
Associatieve activiteiten en een gemeenschappelijk doel	Dat mensen met elkaar samenwerken door formele en informele groepen te vormen die passen bij hun interesses
Ondersteunende netwerken en interactie	Dat individuen en organisaties samenwerken om elkaar te ondersteunen; een verwachting dat hulp zal worden gegeven aan of ontvangen van anderen wanneer dat nodig is
Collectieve normen en waarden	Dat mensen gelijke waarden en normen hebben voor gepast gedrag
Vertrouwen	Dat mensen het gevoel hebben dat zij hun medebewoners en lokale organisaties/instanties kunnen vertrouwen
Veiligheid	Dat mensen zich veilig voelen in de buurt waar ze leven en zich niet beperkt voelen door angst in hun gebruik van de publieke ruimte
Toebehoren	Dat mensen zich verbonden voelen met hun mede-buurtbewoners, hun woonomgeving; dat ze het gevoel hebben bij de plaats en de mensen te horen

Tabel 6: Aspecten van sociaal kapitaal (gebaseerd op Forrest & Kearns, 2001; Aldrich, 2016)

Putnam (2000) onderscheidde voor het eerst twee typen sociaal kapitaal; samenbindend (*bonding*) en overbruggend (*bridging*) sociaal kapitaal. Het eerste type versterkt een exclusieve gedeelde identiteit, die focust op homogeniteit van een groep en inspeelt op loyaliteit binnen een groep. Bij het overbruggende type gaat het juist om het overschrijden van groepsgrenzen. Contact leggen met ándere groepen en het samenbrengen van mensen met uiteenlopende achtergronden staat centraal. Volgens

Putnam, en na hem andere onderzoekers (Nakagawa & Shaw, 2004; Schnabel et al., 2008; Lewicka, 2011), zijn beide typen sociaal kapitaal van belang om vitaliteit van de sociale leefomgeving te waarborgen. Volgens Schnabel et al. (2008) moeten mensen op individuele schaal namelijk integreren in sociale netwerken en gemeenschapsbanden opbouwen, maar ook ruimte geven aan banden en netwerken die hen verbinden met personen, groepen en organisaties buiten hun eigen gemeenschap. Op groter schaalniveau kan zo de gelegenheid ontstaan om samenspraak te bereiken tussen de staat en samenleving en tussen openbaar bestuur en burgerinitiatieven. Het artikel van Lewicka (2011) voegt hieraan toe dat sociaal kapitaal verbonden kan worden aan plaatsverbondenheid. Mensen die een sterke verbondenheid voelen met hun gemeenschap, beschikken over meer lokaal sociaal kapitaal dan de mensen met minder verbondenheid. Dit uit zich in de bevinding dat mensen die meer verbonden zijn een sterker gevoel van samenhang ervaren, meer tevreden zijn met hun leven in het algemeen, meer mensen vertrouwen en over het algemeen minder egocentrisch zijn.

Putnam (2000) is niet positief gestemd over zijn bevindingen omtrent sociaal kapitaal. Hij deelt in zijn boek 'Bowling Alone' zorgen over een volgens hem significant probleem door de afname van sociaal kapitaal. Sociale isolatie in de sociale huursector is hier een voorbeeld van, in combinatie met het gegeven dat ook bewoners van andere huisvestingstypen maar weinig betrokkenheid bij de gemeenschap in woonwijken laten zien. Er is verder extra politieke belangstelling voor sociaal kapitaal en de woonwijk omdat er meer wordt ingespeeld op ideeën van de 'lokale gemeenschap', zelfhulp en wederzijdse hulp als middel om achterstand en sociale uitsluiting te verhelpen (Forrest & Kearns, 2001; Lewicka, 2011).

2.4.2. Sociaal kapitaal en rampen

Sociaal kapitaal tijdens en na een ramp kan opnieuw worden verdeeld in samenbindend en overbruggend sociaal kapitaal. Samenbindend (*bonding*) sociaal kapitaal gaat in dat geval om vertrouwen, gedeelde sociale normen en participatie, waar overbruggend (bridging) sociaal kapitaal gaat om de netwerken, multidisciplinaire samenwerking, solidariteit en hulpbronnen van buitenaf (Nakagawa & Shaw, 2004). Veranderingen in de leefomgeving kunnen zeer onverwacht komen, zoals tijdens een ramp. Deze soms schokkende veranderingen herinneren een gemeenschap eraan dat niets vanzelfsprekend en zeker is. Ongewilde veranderingen, als gevolg van bijvoorbeeld een ramp, maken alles wat vertrouwd en stabiel leek onzeker (Schnabel et al., 2008). Eerder zijn twee typen plaatsverbondenheid genoemd: (1) gericht op verandering en (2) gericht op stabiliteit. Indien er sprake is van verbondenheid gericht op stabiliteit, kan de impact van een verandering en/of ramp zeer sterk zijn en het sociaal kapitaal aantasten (Schnabel et al., 2008; Zwiers et al., 2016).

Sociaal kapitaal kan een belangrijke rol spelen in het herstelproces na een ramp als het gaat om snelheid en tevredenheid. Er blijkt een significant verschil te bestaan tussen gemeenschappen met of zonder sociaal kapitaal en hun capaciteiten om effectief te handelen na een ramp. Gemeenschappen met sociaal kapitaal zijn proactief in samenwerking en besluitvorming. Deze gemeenschappen zijn dan ook vaak meer tevreden over het herstelbeleid, omdat men heeft deelgenomen in een samenwerking met de lokale overheid. In tegenstelling hiermee ondervinden gemeenschappen met minder of geen sociaal kapitaal de nadelige gevolgen van een zwakke besluitvorming en weinig leiderschap (Shaw & Goda, 2004; Nakagawa & Shaw, 2004). Een gebrek aan communicatie en vertrouwen is vaak onderdeel van de ontstane problemen, voornamelijk in nieuwe gemeenschappen die (geforceerd) ontstaan na een ramp. Mensen missen in deze gevallen veelal een sociaal vangnet, relaties en een ondersteuningssysteem (Shaw & Goda, 2004; Aldrich, 2016). Onderzoek wijst uit dat de weerbaarheid van een gemeenschap (tegen toekomstige rampen) vergroot kan worden als er ruimte is voor gemeenschapsinitiatieven die

sociaal kapitaal willen en kunnen ontwikkelen met hun activiteiten. Leiderschap is daarbij essentieel voor collectieve besluitvorming en het opzetten van een ondersteuningssysteem (Shaw & Goda, 2004).

Volgens Nakagawa & Shaw (2004) is sociaal kapitaal met name van belang om zijn kenmerken van vertrouwen, sociale normen en netwerken. Deze zijn extra relevant in het specifieke geval van herstel na een ramp. Uit onderzoek blijkt dat het niveau van vertrouwen, sociale normen en netwerken bepalend is voor hoe gemeenschappen op sociaal, politiek en economisch vlak presteren. Echter kan sociaal kapitaal ook negatieve effecten hebben in tijden na een ramp. De kenmerken van veel vertrouwen en sterke netwerken kunnen namelijk leiden tot de uitsluiting van anderen of het beperken van bepaalde individuen of groepen.

Tegenwoordig staat binnen de theorie over rampen-management het belang van de veiligheid van een gemeenschap centraal. Dit belang ligt overigens wel in de handen van de gemeenschap zelf. Van haar wordt namelijk verlangd dat zij (mede-)verantwoordelijk is voor de eigen veiligheid. Rampen-management gaat niet uitsluitend over het herbouwen van veilige en nieuwe woningen, maar over het herinrichten van een volledige gemeenschap als een veiligere omgeving. Om ieder lid van de gemeenschap te mobiliseren en leiderschap te ontwikkelen, is sociaal kapitaal van groot belang (Nakagawa & Shaw, 2004). In Groningen lijkt er een verband te bestaan tussen een laag gevoel van (mede)verantwoordelijkheid en de aanwezigheid van veel lage sociale klasse. Onderzoek van KAW (2018) stelde eerder namelijk vast dat huishoudens met een laag inkomen en/of laag opleidingsniveau zich in het aardbevingsgebied minder verantwoordelijk voelen voor hun woonomgeving dan andere groepen. Indien het managen van de gevolgen van een ramp deels aankomt op de bewoners zelf zou het zo kunnen zijn dat huishoudens met een lage sociale klasse achterblijven. De vraag of de huishoudens met een lage sociale klasse voornamelijk sociale huurhuishoudens zijn wordt uit de rapportage van KAW in 2018 niet expliciet duidelijk. Daarom zal het verantwoordelijkheidsgevoel en de betrokkenheid van sociale huurders in het gebied in dit onderzoek bekeken worden.

2.4.3. Sociaal kapitaal en huurders

Sociaal kapitaal is een middel dat zich lijkt te ontwikkelen onder de voorwaarde dat buurtgenoten ook investeren in sociaal kapitaal of lokale voorzieningen. Men beïnvloedt elkaar en neemt sociaal wenselijk gedrag over. De investeringen in sociaal kapitaal zullen groter zijn wanneer buurtgenoten minder snel verhuizen en de gemeenschap een gezamenlijk netwerk van sociale relaties opbouwt. Er zijn echter signalen dat sociaal kapitaal onder huurders minder sterk aanwezig is. Dit zou als hoofdoorzaak hebben dat deze groep vaker verhuist (DiPasquale & Glaeser, 1999; Glaeser et al., 2002). Uit verschillende onderzoeken, onder andere binnen de Nederlandse context, blijkt dat wanneer de aanwezigheid van woningeigenaren in een gemeenschap groter wordt, de individuele investering in sociaal kapitaal vaak toeneemt (DiPasquale & Glaeser, 1999; Zijlsta, 2009). Kopers zouden op sociaal vlak in Nederland actiever zijn. Actiever in de buurt en met buren en zich meer verbonden voelen en zich ook zo gedragen. Een ‘goede’ verhouding tussen huur- en koopwoningen, in het voordeel van koopwoningen, beïnvloedt een buurt positief, creëert stabiliteit en verhoogt de zelfredzaamheid (Zijlsta, 2009).

Woningeigenaren verhuizen, ook in Nederland, relatief minder dan huurders, onder andere door de hoge kosten die er komen kijken bij de vastgoedmarkt (Elsinga & Hoekstra, 2004; van de Werdt, 2012; Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2012; Campbell & Lee, 1992). Een langere woonduur en een laag niveau van mobiliteit voorspelt een hoger niveau van sociaal kapitaal en betrokkenheid bij de buurt. Het tegenovergestelde lijkt werkelijkheid voor huurders. Vaker verhuizen zorgt wellicht voor verminderde ontwikkeling van sociaal kapitaal (Campbell & Lee, 1992; Glaeser et al., 2002; Völker, 1999). Eerder is al benoemd dat de groep sociale huurders in Nederland relatief vaak

te maken heeft met (meervoudige) persoonlijke problematiek, zoals werkloosheid, armoede, schulden of gezondheidsproblemen. Het hebben van persoonlijke problemen is nadelig voor de aandacht voor het collectief, de omwonenden en de publieke ruimte. Deze problematiek en een lage sociaaleconomische status van sociale huurders kunnen collectieve zelfredzaamheid en de ontwikkeling van sociaal kapitaal in de weg staan (Kullberg, 2009).

DiPasquale & Glaeser (1999) stellen dat eigenaren voornamelijk investeren in sociaal kapitaal in het belang van de lokale waarde van woningen, een motivering die voor huurders niet geldt. Deze groep heeft geen directe financiële belangen. Dat dit ook geldt voor de Nederlandse context wordt bevestigd door het onderzoek van Elsinga (1995) en Elsinga & Hoekstra (2004). Het idee dat zekerheid en vrijheid voornamelijk verbonden zijn aan eigenwoningbezit wordt deels ontkracht door de bevinding dat vrijheid en zekerheid ook een rol spelen bij de keuze voor een huurwoning. De afwezigheid van vermogensrisico en de voor Nederland vanzelfsprekende huurbescherming en huurprijsregulering brengen zekerheden met zich mee. Voor huurders gaat het in termen van vrijheid met name om de vrijheid van het mobiel zijn, het relatief eenvoudig kunnen verhuizen (Elsinga, 1995; Elsinga & Hoekstra, 2004). Kullberg (2009) bevestigt daarnaast dat het hebben van een grote verhuisdynamiek in Nederland kan leiden tot verminderde ontwikkeling van sociaal kapitaal.

In een achtergrondstudie naar de betekenis van eigenwoningbezit vinden onderzoekers een aantal maatschappelijke en individuele voor- en nadelen van woningbezit in Nederland (Elsinga & Hoekstra, 2004). Elsinga (1995) toetste eerder al of eigenaar-bewoners meer betrokken zijn bij hun buurt dan huurders. De eigendomsverhouding bleek een bescheiden rol te spelen: eigenaren waren iets meer betrokken dan huurders. Daarnaast bleken met name een langere woonduur en het woningtype een belangrijke rol bij een grotere betrokkenheid bij de buurt te spelen. Gezien de bevinding dat een lange woonduur meer invloed heeft op betrokkenheid bij de buurt dan de eigendomsverhouding, is het goed mogelijk dat huurders met een lange woonduur een grotere betrokkenheid bij de buurt hebben dan woningeigenaren met een kortere woonduur. In 2004 wordt betrokkenheid bij de buurt door Elsinga & Hoekstra opnieuw bekeken. De hypothese dat eigenaar-bewoners meer betrokken zijn bij de buurt en meer onderlinge contacten hebben met buurtbewoners wordt in dat onderzoek verworpen. Huurders blijken juist meer contact te onderhouden in de buurt. Ondanks deze bevinding blijft in het Nederlandse beleid een stimulans bestaan voor eigen woningbezit omdat er vanuit gegaan wordt dat eigen woningen kunnen bijdragen aan een grotere betrokkenheid bij de buurt (Elsinga & Hoekstra, 2004). Net als in het onderzoek van Glaeser & Sacerdote (2000) hebben woningeigenaren ook in Nederland namelijk baat bij het investeren in een kwalitatief goede buurt. Het buurteffect in Nederland speelt een belangrijke rol als het gaat om de vermogensopbouw via een eigen woning. De prijsontwikkelingen op de koopwoningmarkt beïnvloeden woningeigenaren maar zijn voor sociale huurders niet van belang. Het is ook voor Nederlandse woningeigenaren daarom van belang te investeren in hun buurt, een prikkel die huurders wellicht minder ervaren maar waar een lange woonduur opnieuw een verschil kan maken (Elsinga, 1996). Het is relevant om sociale huurders in Groningen te bevragen over hun betrokkenheid bij de buurt om hun ervaring van en eigen bijdrage aan sociaal kapitaal in kaart te brengen.

Indien blijkt dat sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen kampen met een achterstand op het gebied van sociaal kapitaal, zoals vanuit de internationale literatuur wellicht verwacht wordt, heeft dit mogelijk een negatieve invloed op hun coping-strategie (Forrest & Kearns, 2001). De afwezigheid van sociaal kapitaal zorgt mogelijk voor minder actieve betrokkenheid, minder controle en ontwijkend gedrag ten opzichte van problematiek, zoals de aardbevingsproblematiek. Woningcorporaties zijn in Nederland de aangewezen partij om leefbaarheid en sociale ondersteuning te bieden aan sociale huurders (Rijksoverheid, 2018c; Jacobs & Williams, 2011). Zij zouden, door sociale

ondersteuning, de afwezigheid van sociaal kapitaal mogelijk kunnen compenseren. De vraag is of sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen deze ondersteuning van hun woningcorporaties krijgen, nodig hebben en/of verwachten. Dit onderzoek zal verder ingaan op de aanwezigheid van sociaal kapitaal onder sociale huurders, de relatie die deze huurders op dit moment hebben met hun woningcorporatie en de vraag om of verwachting van eventuele sociale ondersteuning.

2.5 De invloed van het proces

2.5.1. Verlies van controle

Mensen die geconfronteerd worden met een ramp die hun woon- en leefomgeving beïnvloedt, krijgen te maken met veel verschillende partijen tijdens een herstelproces. Deze partijen zijn bijvoorbeeld verzekeringsmaatschappijen, schade-experts, de overheid, woningcorporaties, aannemers en restauratiebedrijven. Uit onderzoek blijkt dat de omgang met deze partijen voor veel mensen lastig is en stroef verloopt (Postmes et al., 2018; Carroll et al., 2009). Er ontstaan vaak klachten, conflicten en onzekerheden. Veelal ontstaan er klachten omtrent vertragingen in het verwerken van schadeclaims, de houding van schade-experts, een gebrek aan informatie en een ongelijke behandeling voor en door verschillende partijen. Verzekeringsmaatschappijen en schade-experts hebben vaak controle over welke aannemers er worden aangesteld en waar benodigde producten vandaan komen. Het aanstellen van aannemers is een sprekend voorbeeld van het verliezen van controle voor bewoners in een rampgebied. Veelal worden er door de controlerende partijen bedrijven geselecteerd terwijl lokale bewoners vragen om plaatselijke aannemers die zij kennen (Postmes et al., 2018; Carroll et al., 2009). Bewoners vragen om lokaal georiënteerde aannemers die in de regio gevestigd zijn om controle te houden over de situatie en om mogelijk hun bestaande en lokale identiteit terug te laten komen in de herstelde / nieuwe woningen (Carroll et al., 2009). Uit de literatuur blijkt dat dit met name geldt voor woningeigenaren, maar mogelijk speelt het in sommige situaties ook voor sociale huurders een rol, namelijk daar waar spanning ontstaat tussen de lokale belangen en identiteit van bewoners en de partijen die vanuit een externe positie een universele en efficiënte oplossing willen bieden. Rationaliteit en efficiëntie worden door deze laatste partijen boven persoonlijke betrokkenheid en loyaliteit geplaatst. Materialistisch en economisch belang gaan hierbij in tegen sociaal en emotioneel belang en welzijn. In veel gevallen kan het herstelproces worden vergemakkelijkt als de externe partijen lokale sleutelfiguren en contactpersonen aanstellen om een band te creëren met de lokale bewoners (Lindell & Prater, 2003). Verlinde (2014) stelt dat het hebben van controle een belangrijke voorwaarde is voor de kwaliteit van leven. In haar onderzoek wordt bevestigd dat de mate van controle in het Groningse aardbevingsgebied voor respondenten daalt van 86% ‘goed tot zeer goed’ in 2012 naar 57% ‘goed tot zeer goed’ in 2014. Voor 49% van de respondenten hebben de gevolgen van de aardbevingen hier veel tot zeer veel invloed op. De respondenten voor het onderzoek van Verlinde waren voornamelijk woningeigenaren. Echter kan het onderzoek wel een eerste indruk geven van een mogelijke relatie tussen de aardbevingsproblematiek en toenemende gevoelens van controleverlies in het onderzoeksgebied.

Het verliezen van de controle kan bij bewoners verschillende emoties oproepen, zoals wanhoop, frustratie en hulpeloosheid (Carroll et al., 2009). De sociale impact die een veranderende leefomgeving kan hebben, komt volgens Vanclay (2003) vaak voort uit een verandering in de controle over bepaalde bronnen en ‘eigendommen’. De eerdere constatering van Hartman & Squires (2006) dat de (sociale) impact die een ramp heeft nooit neutraal en gelijk verdeeld is, lijkt ook van belang als het gaat over het verliezen van controle. Daar waar sociale huurders (deels) te maken hebben met andere partijen dan eigenaren en huurders andere rechten en plichten hebben met betrekking tot hun woning, vindt men mogelijk verschillen in het hebben van controle (Tapsell & Tunstall, 2008; Lizzerralde et al., 2016; Pyles, 2007). Bij het ontwerpen van beleid en/of procedures wordt vaak geen rekening gehouden met

de variatie van huishoudens en de diversiteit in behoeften en wensen. Bij deze ‘one size fits all’ benadering worden karakteristieken van bewoners veelal gegeneraliseerd en worden de bewoners benaderd als één homogene gemeenschap (Lizzerralde et al., 2016; Paidakaki, 2012). Zo is er bijvoorbeeld geen aandacht voor (persoonlijke) omstandigheden voorafgaand aan een ramp, zoals variërende bronnen van levensonderhoud, eigendomsrechten en relaties met de lokale autoriteiten. Een ‘one size fits all’ benadering brengt in de praktijk vervolgens verschillende problemen met zich mee als blijkt dat specifieke groepen (zoals ouderen of huurders) verschillende behoeften en hulp nodig hebben (Lizzerralde et al., 2016).

Kruhl et al. (2018) spreken over ‘environmental justice’, wat staat voor een gelijkwaardige behandeling en betekenisvolle betrokkenheid van alle mensen, ongeacht hun ras, nationaliteit of inkomen. Personen met een lager inkomen worden in sommige gevallen ongelijkwaardig behandeld omdat ze minder middelen (en rechten) hebben om controle te houden over hun eigen woon- en leefomgeving (Kruhl et al., 2018; Paidakaki, 2012). Het is mogelijk dat deze bewering ook van toepassing is op de situatie van sociale huurders in het aardbevingsgebied in Groningen. 59.8% van de huurders in het gebied heeft volgens het onderzoek van Boelhouwer et al. (2016) namelijk een laag inkomen (tot netto €2000,- per maand), ten opzichte van maar 19.9% van de woningeigenaren.

Rampen brengen niet alleen stress en onrust met zich mee. Als het gaat om de woning zorgen rampen ook voor verminderde stabiliteit, hechting en vertrouwen. Een gebrek aan controle (zeggenschap) over gebeurtenissen in en rond iemands woning kan zorgen voor een verschuiving wat betreft de verbinding die iemand voelt met zijn/haar woning. Iemands woning is in eerste instantie persoonlijk en privé, maar door het verlies van controle aan externe instanties verandert de woning in een anonieme en onpersoonlijke plek. De bewoner heeft wellicht geprobeerd invloed uit te oefenen (bijv. door te pleiten voor een lokale aannemer), maar daar is geen gehoor aan gegeven (Carroll et al., 2009). Bureaucratische en top-down controle kan het omgaan met de nasleep van een ramp belemmeren. Beleid en de uitvoering ervan zijn vaak het meest effectief als er partijen aan zet zijn die beschikken over voldoende daadkracht en bronnen, terwijl zij flexibel genoeg blijven om rekening te houden met lokale omstandigheden en kennis (Maskrey, 1989; Jacobs & Williams, 2011; Postmes et al., 2018).

Welzijn kan worden bevorderd als men lokaal een bepaalde mate van controle heeft over de omstandigheden. De voordelen van sterk sociaal kapitaal en de bereidheid van lokale bewoners om actie te ondernemen worden gezien als ‘collectieve daadkracht’. Sociaal kapitaal en sociale netwerken kunnen dan helpen bij het aanpakken van problemen die op lokaal niveau invloed hebben op het welzijn van de gemeenschap (Hothi et al., 2008; Postmes et al., 2018). Twee begrippen die sterk verbonden zijn aan het hebben van controle zijn leiderschap en participatie. Beide kunnen bijdragen aan een toenemend gevoel van controle over de leefomgeving. Individuen die actief deelnemen in de gemeenschap hebben vaak een groter gevoel van bevoegdheid en controle (Colombo et al., 2001). In het volgende deelhoofdstuk wordt op deze begrippen verder ingegaan.

Het onderzoek van Postmes et al. (2018) en Stroebe (2016) toont al aan dat het verliezen van de controle over woon- en leefomstandigheden een duidelijke invloed heeft op de gezondheid en het welzijn van bewoners in het Groningse aardbevingsgebied. Het is voor deze masterscriptie daarom relevant om verder in te gaan op dit controleverlies als het gaat om de specifieke situatie van sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen. Er zal gekeken worden naar de verhouding tussen de sociale huurders en de partij(en) waar zij mee te maken hebben en veelal ook afhankelijk van zijn. Dit zijn voornamelijk de woningcorporaties. Mogelijk heeft deze afhankelijkheid voor sociale huurders in het aardbevingsgebied twee kanten: een positieve kant, namelijk het wegnemen van eigenaarsrisico’s, en

een negatieve kant wat betreft het verliezen van eigen controle en minder zeggenschap. Relevant om te noemen is dat woningcorporaties eveneens afhankelijk zijn van de context en situatie waarin zij moeten werken, zoals de sterk bepalende context in het aardbevingsgebied in Groningen. De woningcorporaties maken keuzes over hoe met de situatie om te gaan in relatie tot de huurders. De woningcorporatie kan daarom zelf (ook) niet worden gezien als autonome actor en is afhankelijk van (financiële) mogelijkheden en zienswijzen van bestuur.

2.5.2. Participatie bij het herstelproces

Uit het vorige deelhoofdstuk komt naar voren dat aandacht voor lokale omstandigheden belangrijk is en een top-down benadering vaak negatieve effecten heeft. Onder andere Maskrey (1989) is kritisch op procedures die top down worden uitgevoerd. Deze procedures blijken vaak ongeschikt om kwetsbaarheden van specifieke groepen in kaart te brengen. Daarbij komt dat top-down beleid vaak niet in staat is om mensen te betrekken bij het proces. Het staat ver van lokale bewoners af en wordt achter de schermen gecreëerd. Ook kan het beleid op een te sterke wijze beïnvloed worden door een gecentraliseerd en machtig management. Deze gecentraliseerde partijen hebben voornamelijk oog voor de belangen van grote (politieke) belanghebbende stakeholders en laten geen participatie toe van degenen die daadwerkelijk geraakt worden door een ramp (Maskrey, 1989; Paidakaki, 2012).

In het herstelproces na een ramp is een veilige woonomgeving een belangrijk onderdeel (Postmes et al., 2018; Shaw & Goda, 2004; Paidakaki, 2012). Volgens Paidakaki (2012) worden initiatieven om veilige en betaalbare woningen te creëren met uitdagingen geconfronteerd. Het meest van belang, en mogelijk ook relevant voor de situatie in Groningen, is dat een veilige plek om te wonen meer dan alleen een woning is. Het gaat ook om een goede toegang tot inkomen, blijvende toegang tot benodigde voorzieningen en het behouden van sociale contacten en relaties. Voor degenen met een lager of onstabiel inkomen is de locatie van een (nieuwe) woning ten opzichte van iemands werk (en inkomen) vaak net zo belangrijk als de kwaliteit en veiligheid van de woning. Het probleem met top-down benaderingen is dat ze focussen op wat het beleid vóór mensen kan doen, maar niet kunnen omgaan met wat de bewoners zélf kunnen en willen bijdragen (Paidakaki, 2012). Het voeren van een gesloten (top-down) beleid leidt volgens Aldrich (2016) in de context van de aardbeving in Kobe (Japan) tot gemiste kansen. Het belangrijkste negatieve gevolg is het tekort aan vertrouwen dat ontstaat (Aldrich, 2016; Lizzerralde et al., 2016). De band tussen zakelijke belanghebbenden, een bureaucratische overheid en politici vormt een sterk netwerk dat inflexibel is en kiest voor een homogene aanpak voor herstel. Veel slachtoffers van deze ramp zien de keuzes van de centrale overheid als bevorderlijk voor de staat zelf, maar niet voor zijn bewoners (Aldrich, 2016).

Leiderschap

Lokaal leiderschap en initiatieven spelen een sleutelrol bij collectieve besluitvorming. Leiderschap kan worden gefaciliteerd door training, voldoende daadkracht en de uitwisseling van lokale kennis en kunde. Dit wordt ondersteund door netwerken die betrokken zijn bij economische, sociale, politieke en wetenschappelijke activiteiten. Lokaal leiderschap kan bijdragen aan (1) een focus op behoeften en prioriteiten die door de gemeenschap gesteld worden, (2) betrokkenheid van de gemeenschap in het besluitvormingsproces voor herstelwerkzaamheden, (3) het hoorbaar maken van een stem die spreekt namens de gemeenschap, en (4) het houden van snelheid bij het herstel en toezicht op bijvoorbeeld politieke besluitvorming (Shaw & Goda, 2004; Pyles, 2007).

Gezien het feit dat overheidsinstanties en ruimtelijke planners vaak een centrale rol spelen tijdens het herstelproces na een ramp, is het voor bewoners van belang om actief betrokken te raken bij deze vaak politieke processen. Omdat er meestal niet om de inbreng van bewoners en gemeenschappen wordt

gevraagd door de beslissende partijen is het noodzakelijk om gemeenschappen te mobiliseren die als doel hebben de sociaaleconomische ontwikkelingen en de herstelprocedures te beïnvloeden. Deze lokaal georiënteerde (bottom-up) interventies kunnen duidelijk maken dat er een belangrijke rol moet zijn voor gemeenschapsherstel en maatschappelijke participatie in het managementproces na een ramp. Daar waar top-down methoden falen om behoeften van kwetsbare groepen mee te laten wegen en lokale bronnen en capaciteiten te benutten, kan een bottom-up benadering dit wel. Deze benadering moet geschikt zijn om dynamiek en complexiteit op lokaal niveau te begrijpen (Pyles, 2007).

Participatie

Participatie kan worden gedefinieerd als een proces en manier van beleidsvoering waarin burgers direct of indirect betrokken zijn bij verschillende fases van de besluitvorming rondom lokaal beleid, programma's en overige thema's die hen aangaan. Burgerparticipatie kan daarmee worden gezien als aanvulling op de representatieve democratie. Door participatie kunnen burgers vaardigheden, kennis, invloed en controle verwerven over de omstandigheden die hun leven beïnvloeden. Door middel van samenwerking kan men komen tot ontwikkeling, uitvoering en/of evaluatie van beleid. Participatie kan bijdragen aan het verhogen van het gevoel van gemeenschap en verantwoordelijkheid op individueel niveau. Het gevoel van vervreemding en anonimiteit wordt er veelal door verminderd (Colombo et al., 2001; Houwelingen et al., 2014).

Maatschappelijke- en sociale activiteiten blijken geschikt om participatie van burgers te vergroten, en daarmee ook om machtsverhoudingen tussen verschillende (sociale) groepen gelijkwaardiger te maken. Participatie gaat vaak over de handelingen en interacties die burgers uitvoeren om aandacht en steun te krijgen voor hun eigen standpunt, aangezien verschillende groepen veelal niet alleen verschillen in strategieën en doel, maar ook in daadkracht en macht (Colombo et al., 2001).

Om de invloed van participatie in kaart te brengen, wordt vaak gebruik gemaakt van participatieladders. Er zijn namelijk verschillende niveaus van burgerparticipatie, die als een symbolische ladder in beeld gebracht kunnen worden. In 1997 onderscheidden Edwards en De Groot (in Edelenbos & Monnikhof, 2001) een ladder met vier niveaus: raadplegen, adviseren, coproduceren en meebeslissen. Edelenbos & Monnikhof (2001) voegen daar later 'informeren' aan toe en in het onderzoek van Houwelingen et al. (2014) wordt tot slot 'zelfbeheer' nog toegevoegd (figuur 5, rechterzijde). De ladder laat van laag naar hoog de mate van betrokkenheid van bewoners zien (rechterzijde) en de bijpassende positie en rol van de overheid (linkerzijde). De twee uiterste vormen van burgerparticipatie zijn onderaan de ladder 'informeren' en bovenaan de ladder 'zelfbeheer'. Bij het niveau van 'informeren' bepalen politiek en bestuur zelf de planning voor besluitvorming. Zij hebben een regulerende rol en houden betrokkenen op de hoogte. Betrokkenen kunnen geen invloed uitoefenen op de beleidsontwikkeling en zijn voornamelijk toehoorder. In de participatievorm van 'zelfbeheer' nemen groepen het initiatief om voorzieningen en faciliteiten zelf te ontwikkelen en te onderhouden. Politiek en bestuur maken hier geen deel van uit.

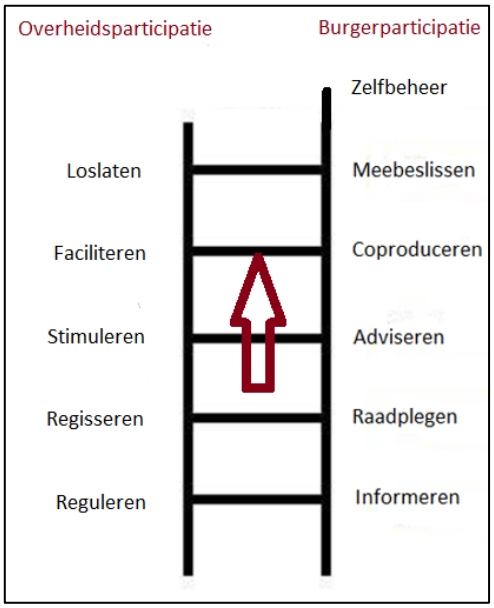

Figuur 5: Participatieladder (bron: Edelenbos & Monnikhof, 2001; Houwelingen et al., 2014; gemeente Olst-Wijhe, 2013)

Wie participeren er en waarom?
Het welzijn van betrokkenen kan op een positieve manier beïnvloed worden door participatie. Binnen een goed functionerende lokale democratie met veel mogelijkheden om te participeren, voelen bewoners zich over het algemeen gelukkiger dan in een context zonder directe democratie en betrokkenheid. Naast profijt van het participatieproces, kunnen de uitkomsten van de lokale democratie ook bijdragen aan het welzijn van bewoners. De positieve impact op het welzijn komt onder andere tot stand als er kennis overgedragen wordt over hoe bewoners hun democratische rechten en burgerlijke verantwoordelijkheid kunnen gebruiken om een bepaalde verandering in hun omgeving te bewerkstelligen. Eveneens dienen er faciliteiten te zijn om eerlijke en gelijkwaardige communicatie tussen bewoners, overheidsinstanties en overige belanghebbende partijen mogelijk te maken (Hothi et al., 2008).

Er zijn verschillende motivaties die mensen hebben om te participeren in maatschappelijke en politieke vraagstukken. Centraal staat dat mensen hulpbronnen nodig hebben die hen in staat stellen om te participeren. Tijd, geld, communicatieve- en organisatorische vaardigheden zijn daar voorbeelden van. Deze hulpmiddelen/bronnen zijn ongelijk verdeeld binnen de samenleving. Daarom zijn er bepaalde groepen binnen de samenleving die meer of minder participeren. Mannen participeren over het algemeen wat meer dan vrouwen. Ook ouderen en autochtonen nemen vaker deel aan een participatieproces. Relatief hoger opgeleiden zijn actiever in participatie dan lager opgeleiden. Inkomen blijkt geen zelfstandig voorspellende waarde te zijn voor wie er sociaal participeert (Blokland, 2001). De mogelijkheid bestaat dat sociale huurders minder vaak deelnemen aan participatieprocessen omdat zij relatief lager opgeleid zijn, met als gevolg dat ze vaak ook minder inkomen hebben (Boelhouwer, 2016; Rijksoverheid, 2018a; Kullberg & Ras, 2017; Blokland, 2001). In figuur 6 wordt deze verwachting bevestigd. In deze figuur worden vier vormen van buurtparticipatie weergegeven. Voor iedere vorm wordt het verschil tussen eigenaar bewoners en huurders inzichtelijk gemaakt. De figuur laat zien dat voor alle vier de vormen huurders een lagere participatiegraad laten zien (Leidelmeijer, 2012).

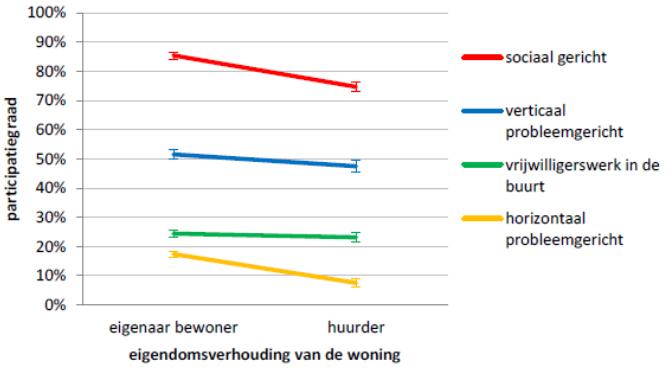

Figuur 6: *Participatiegraad van kopers en huurders (gecontroleerd voor leefbaarheid, stapelproblematiek en stedelijkheid) (bron: Leidelmeijer, 2012)*

Participatie en rampen
In de context van een herstelproces na een ramp (of een andere gebeurtenis die de leefomgeving heeft doen veranderen) is communicatie als onderdeel van betrokkenheid erg belangrijk (Lizzerralde et al., 2016). Onderzoek binnen zowel de Aziatische als Westerse context laat zien dat informatie één van de belangrijkste bronnen is om betrokkenen de mogelijkheid te geven om te werken aan herstel en actief te participeren in dit proces. Betrouwbare en toegankelijke informatie is een randvoorwaarde om op een juiste manier te communiceren. Indien deze informatie beschikbaar is, is het voor betrokkenen mogelijk om hun wensen, opvattingen en standpunt vorm te geven (Lizzerralde et al., 2016; Lai et al., 2017).

Ook in de context van het Groningse aardbevingsgebied spelen communicatie en de mate van betrokkenheid van bewoners een rol. Er worden nieuwe procedures en projecten bedacht en uitgevoerd, specifiek voor de unieke situatie in het gebied. Er klinken geluiden over een gevoel van controleverlies onder de bewoners (Postmes et al., 2018; Stroebe, 2016) en sociale huurders in het gebied worden zelfs bestempeld als vergeten groep slachtoffers waar te weinig rekening mee gehouden wordt (Woonbond,

2018a; Hendriks, 2018, HPAG, 2018). Het rapport van Leidelmeijer uit 2012 geeft het inzicht dat huurders in Nederland minder participeren in de buurt waar ze wonen. Dit is relevante informatie voor dit onderzoek omdat de vraag aan sociale huurders in Groningen niet alleen is hóe de groep betrokken wil worden, maar allereerst óf zij überhaupt willen participeren in de buurt en in projecten gerelateerd aan het aardbevingsdossier.

2.5.3. Mogelijkheden voor een integrale aanpak

Na het vaststellen van de reikwijdte van de gevolgen van een ramp is het tijd voor de volgende stap: bepalen welke partijen verantwoordelijk zijn voor het vervullen van een bepaalde functie. Voor iedere partij geldt dat er vervolgens procedures ontwikkeld moeten worden en middelen verzameld moeten worden om de functie uit te kunnen voeren (Lindell & Prater, 2003). De vraag is na iedere ramp echter wélke partijen betrokken worden bij het nemen van verantwoordelijkheid voor het vervullen van een functie. De huidige werkwijze en aanpak in het aardbevingsgebied van Groningen wordt volgens de Woonbond en verschillende huurdersorganisaties gestuurd van bovenaf omdat de marktpartijen en de overheid beslissen over het proces. Er is weinig zeggenschap voor bewoners en nog minder voor bewoners die huren (Woonbond, 2016, 2018a; RTV Noord, 2018b). Voor de groep bewoners met schade binnen het aardbevingsgebied in Groningen pleit onder andere de Woonbond voor een meer integrale en centraal gecoördineerde aanpak. Deze aanpak dient mensen met name te beschermen tegen gevoelens van onveiligheid en de voortdurende spanning (Woonbond, 2018b; Postmes et al., 2018). Bij een mogelijke integrale aanpak kan bijvoorbeeld rekening gehouden worden met verschillende schaalniveaus, zoals het individu, de (directe) sociale omgeving, de lokale procedures en instanties en de bestuurlijke omgeving (Postmes et al., 2018).

Het voordeel van een integrale aanpak is, zoals bij een bottom-up aanpak, dat ook lokale en meer kwetsbare groepen niet vergeten worden. Op deze manier kan de aanpak zelfs een methode zijn om controle te leggen bij de bewoners en hun eigen organisaties. Zij kunnen geactiveerd worden om niet alleen de gevolgen van de ramp, maar ook onderliggende oorzaken van kwetsbaarheid aan te pakken. Een ramp kan namelijk een moment zijn waarop sociaaleconomische ongelijkheden aan het licht komen. Een (integrale) aanpak die gefocust is op de lokale context en de gemeenschap betrekt in het herstelproces kan bijdragen aan een afname van kwetsbaarheid en een positieve economische- en sociale ontwikkeling van een gebied (Maskrey, 1989; Paidakaki, 2012). Onderzocht kan worden of het herstelproces tijdens en na de aardbevingen in Groningen voor sociale huurders passend en effectief is of, zoals nieuwsberichten suggereren, nog verder verbeterd kan worden (Woonbond, 2018b). Naast economische- en sociale ontwikkeling van het Groningse aardbevingsgebied, speelt namelijk ook het individuele niveau (de bewoners) een rol bij een integrale aanpak (Postmes et al., 2018).

De positie van huurders

Zoals eerder is benoemd, ervaren huurders na rampen verschillende barrières als het gaat om herstel. Als huurders mogelijk minder goed voorbereid zijn op en minder goed bestand zijn tegen rampen, zou een logische conclusie zijn dat zij (extra en andere) ondersteuning nodig hebben om barrières weg te kunnen nemen. Volgens Burby et al. (2003) is er in dat geval een aantal interventies extra van belang. Deze interventies worden aangevuld met aspecten die voor bewoners in het algemeen relevant zijn (Hothi et al., 2008). Een totaaloverzicht wordt hieronder weergegeven in tabel 7.

Mogelijke hulpmiddelen / interventies	
1.	Onderzoek naar kosten-efficiëntie
2.	Het vergroten van publiek bewustzijn en het opstarten van informatiecampagnes voor meer betrokkenheid bij de lokale democratie
3.	Constante en betrouwbare communicatie
4.	Educatie en technische ondersteuning aan belanghebbende partijen, zoals de eigenaren van sociale huurwoningen (woningcorporaties)
5.	Officiële inspecties voor de veiligheid in huurwoningen en appartementencomplexen
6.	Financiële en directe hulp aan huurders en verhuurders
7.	Eén officiële lijst van vooraf goedgekeurde en gecertificeerde ontwerpers, aannemers en installateurs
8.	Verbeterde betrokkenheid van derde partijen (bijvoorbeeld non-profit organisaties uit de gemeenschap of de lokale overheid)

Tabel 7: *Interventies voor huurders (gebaseerd op Burby et al., 2003; Hothi et al., 2008; Maskrey, 1989).*

Zoals eerder is genoemd kan het lagere inkomen van sociale huurders fungeren als barrière voor paraatheid en het zelf ondernemen van actie als voorbereiding op- of het herstellen na een ramp. De ongunstige sociaaleconomische omstandigheden van veel sociale-huurhuishoudens zorgt voor een focus op korte termijn belangen, zoals het verkrijgen van voldoende levensonderhoud en inkomen. Omdat sociale huurders ergens vaak minder lang wonen en gemakkelijker kunnen verhuizen (Elsinga & Hoekstra, 2004; Boelhouwer, 2016; Burby et al., 2003), zijn investeringen van tijd, moeite en geld in hun veiligheid vóór of na een ramp minder waarschijnlijk. Al is het in de Groningse context nog de vraag of deze redenatie van toepassing is, gelet op het idee dat de groep huurders in het Groningse aardbevingsgebied niet opvallend veel meer verhuist dan de groep woningeigenaren (Boumeester & Lamain, 2016). De verhurende partij, de woningcorporatie in geval van sociale huurwoningen, ervaart eveneens beperkingen als het gaat om de voorbereiding op- of het herstelproces na een ramp. Het is niet waarschijnlijk dat ze iets verdient aan het verbeteren van de veiligheid van haar huureenheden. Daarnaast is het lastig om de kosten van de verbeteringen te verhalen op de sociale huurders door middel van een hogere huurprijs. Het is duidelijk dat een aanpak die geschikt is voor de huursector veelomvattend moet zijn en de juiste mix van activiteiten voor de lokale context moet bevatten (Burby et al., 2003). Om deze reden wordt gekeken naar de samenwerking en het contact tussen de woningcorporaties en hun sociale huurders in Groningen. Woningcorporaties worden in verschillende onderzoeken genoemd als een partij die met hun inspanningen en werkzaamheden verschil kunnen maken als het gaat om de kwaliteit van het herstel (Boen & Jigyasu, 2005; Hirayama, 2000; Reardon et al., 2009). Volgens Boen & Jigyasu (2005) worden inspanningen van woningcorporaties echter teniet gedaan indien zij lokale bewoners niet betrekken bij het proces. Als de corporatie haar huurders geen rol geeft in het herstelproces en alleen maar kant en klare oplossingen aandraagt, maakt dit de lokale bewoners mogelijk meer afhankelijk en verhoogt het hun verwachtingen (Boen & Jigyasu, 2005). Dat betrokkenheid en met name ook samenwerking een sleutel kan zijn voor succesvolle planning na het plaatsvinden van een ramp, geeft ook het artikel van Reardon et al. (2009) aan. Dit onderzoek, uitgevoerd na het plaatsvinden van orkaan Katrina in de Verenigde Staten, toont aan dat een samenwerking tussen de gemeenschap, de woningcorporatie en de universiteit bruikbare resultaten opleverde. Verschillende barrières in planning konden door samenwerking worden geëlimineerd. Er ontstond ruimte voor ideeën voor de herstelwerkzaamheden en eveneens voor het behouden van het karakter van de omgeving. In Groningen is nog niet eerder gekeken naar de huidige verstandhouding tussen sociale huurders en de woningcorporaties als het gaat om de aardbevingsproblematiek en het proces van mogelijk herstel. Daarom zal dit uitgebreid meegenomen worden in dit onderzoek.

2.6 Conclusies van het theoretisch kader: conceptueel model

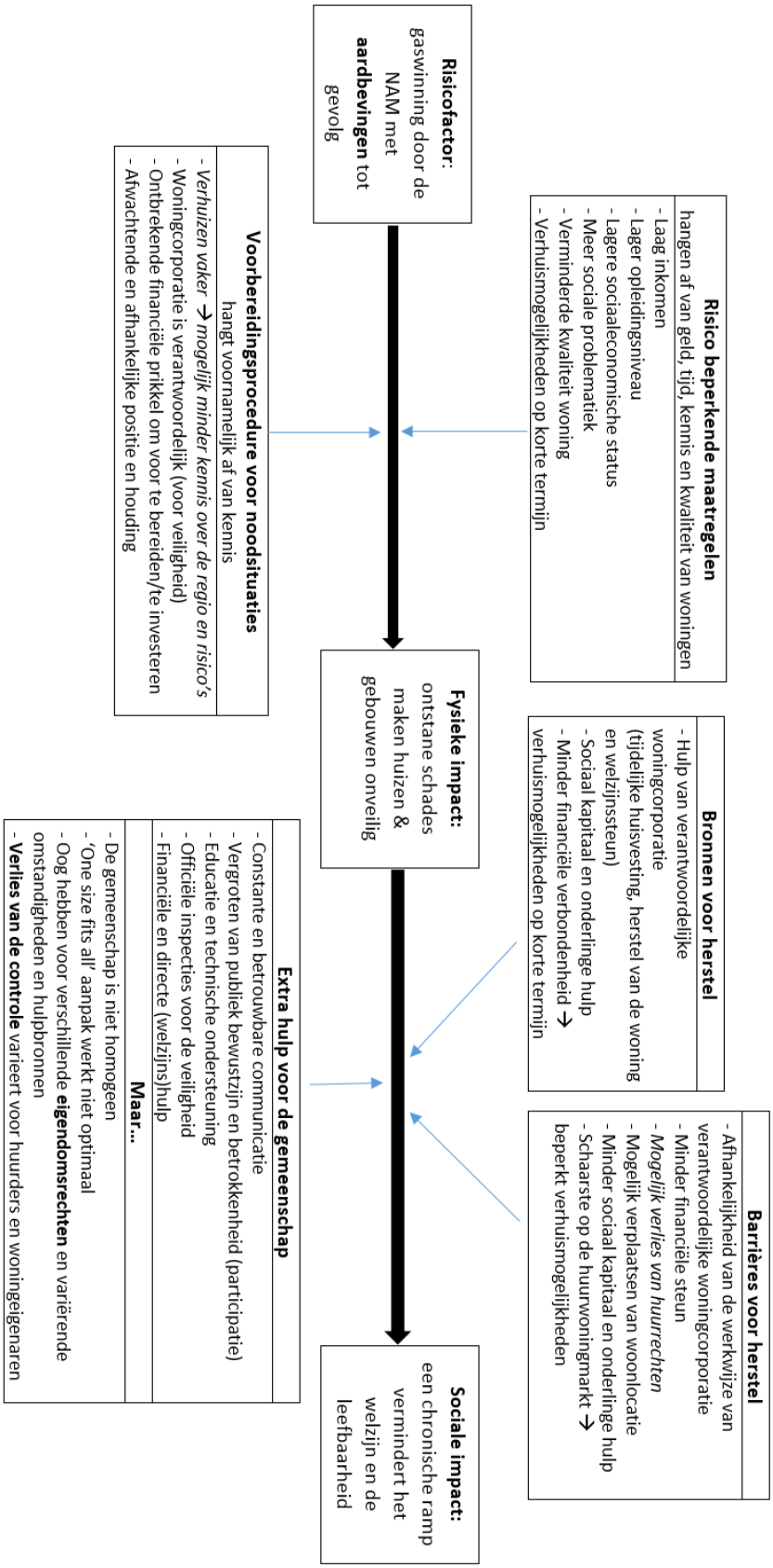

Figuur 7: *Conceptueel model (gebaseerd op Lindell & Prater, 2003)*

Het conceptueel model is een bewerking van figuur 2 uit het artikel van Lindell & Prater (2003). De risicofactor (aardbevingen) zorgt voor een fysieke impact op de leefomgeving van de sociale huurders in dit onderzoek. Deze fysieke impact is echter wel afhankelijk van vooraf te nemen risico-beperkende maatregelen en een voorbereidingsprocedure voor noodsituaties. Deze maatregelen en voorbereidingsprocedure kunnen variëren voor verschillende groepen binnen de samenleving, zo ook voor sociale huurders ten opzichte van bijvoorbeeld woningeigenaren. Specifieke kenmerken van sociale huurders worden genoemd in de tabel onder de beïnvloedende factoren. De ontstane fysieke impact brengt een sociale impact teweeg. Deze impact is in het geval van het aardbevingsgebied in Groningen het ontstaan van een chronische ramp die het welzijn en de leefbaarheid mogelijk vermindert. Opnieuw zijn er variabelen en factoren die de uiteindelijke sociale impact (specifiek) voor sociale huurders beïnvloeden. Bronnen voor herstel, leefomstandigheden en ervaren barrières zijn voor sociale huurders bepalend voor hoe het oorspronkelijk risico (de aardbeving) sociale impact uit kan oefenen.

3. De context van de aardbevingen in Groningen

3.1 De geschiedenis

Het Groninger gasveld is ontdekt in 1957. Het duurde een tijd voor men doorhad wat de omvang van het veld was, maar in de jaren zestig startte de winning van gas en in 1972 kwam dit proces volledig op gang. In de eerste jaren van gaswinning traden er geen bevingen op. Tot in 1991, toen was er een beving van 2.4 op de schaal van Richter bij Middelstum. Sinds dat jaar is het aantal en de sterkte van de bevingen aanzienlijk toegenomen (Staatstoezicht op de Mijnen, 2018a; KNMI, 2018).

In Groningen ontstaan aardbevingen door gaswinning. De verlaagde druk die bij gaswinning in de ondergrond ontstaat, veroorzaakt spanningsverschillen langs bestaande breuken in aardlagen. Deze verschillen in spanning leiden tot bevingen. Hoe meer gaswinning, hoe groter de kans op aardbevingen en hoe groter de kracht van de bevingen. In Groningen vinden relatief kleine bevingen plaats die door bewoners toch gevoeld worden. De oorzaak hiervan is dat het gas uit een laag op 3 kilometer diepte gehaald wordt en daar vinden de bevingen plaats. Dit is voor aardbevingen zeer ondiep en dat is ook de reden waarom ze zo gevoeld worden. Natuurlijke bevingen komen meestal op dieptes groter dan 10 kilometer voor (Staatstoezicht op de Mijnen, 2018a; KNMI, 2018).

In 2012 was er in Huizinge een beving van 3.6 op de schaal van Richter. Dit is aanleiding geweest voor de start van verschillende wetenschappelijke onderzoeken, die in de loop der tijd aantonen dat de aardbevingen op verschillende manieren impact hebben op de provincie en haar bewoners (Gronings Perspectief, 2018; Boelhouwer et al., 2016; Lugtig et al., 2017; CMO STAMM, 2016). In januari 2018 vond de zwaarste beving sinds Huizinge (2012) plaats, met 3.4 op de schaal van Richter (zie figuur 8) (Staatstoezicht op de Mijnen, 2018a; DvhN, 2018d)

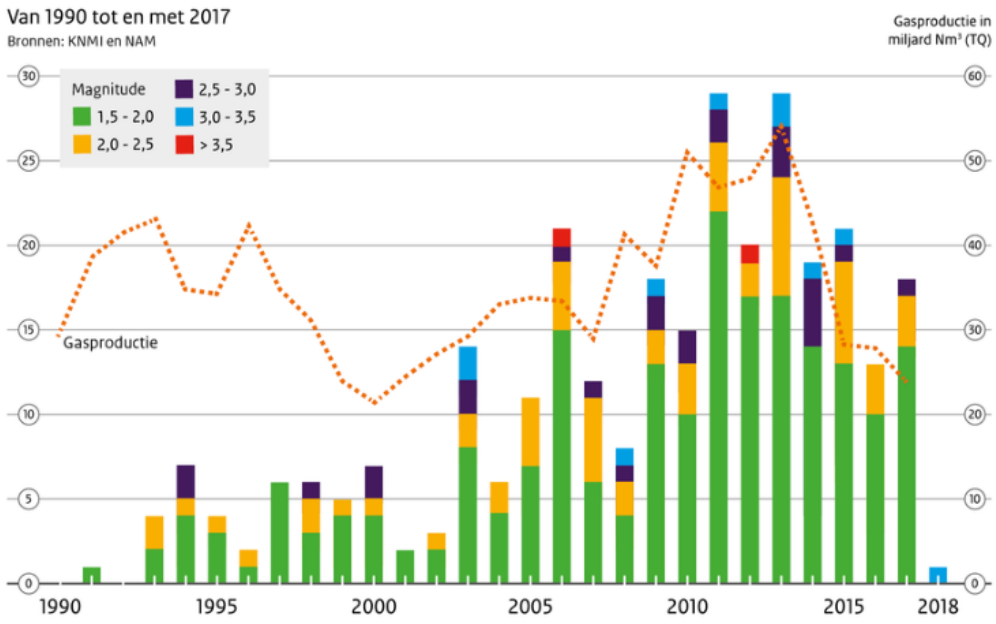

Figuur 8: *Aantal aardbevingen in het Groningen-gasveld vs. de gasproductie (bron: Staatstoezicht op de Mijnen, 2018)*

Ondanks de beslissing van het kabinet om de gaswinning in Groningen te verminderen vanaf 2022 en het voornemen om in de jaren daarna af te bouwen naar nul, zal de kans op aardbevingen nog enige tijd blijven bestaan. De kans en daarmee ook de veiligheidsrisico's worden volgens Staatstoezicht op de Mijnen (2018) wel steeds kleiner. Onvoorspelbaar blijft echter hoe lang het precies duurt voor de bevingen zullen stoppen. Daarom is het van belang om onderzoek te blijven doen om kennis over de situatie en de ondergrond in Groningen te vergroten (Staatstoezicht op de Mijnen, 2018a; Rijksoverheid, 2018e).

De afbouw van de gaswinning heeft volgens de Rijksoverheid invloed op het versterkingsprogramma (Staatstoezicht op de Mijnen, 2018a; Rijksoverheid, 2018e). Het Staatstoezicht op de Mijnen (SodM) heeft daarom de ontwikkeling in veiligheidsrisico's in kaart gebracht. Volgens deze adviserende partij gaan er door de voorgenomen afbouw van gaswinning steeds meer gebouwen in Groningen voldoen aan de veiligheidsnorm, ook als ze niet versterkt worden. Echter zijn er grote onzekerheden in (1) de berekening van het risico, (2) de ontwikkeling van temperatuur en (3) de haalbaarheid van het afbouwplan van de minister. Om deze redenen adviseert het SodM aan het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat om een veiligheidsmarge aan te houden bij het bepalen van het aantal gebouwen dat versterkt moet worden (Staatstoezicht op de Mijnen, 2018a, 2018b). In juni 2018 besluit Minister Wiebes echter dat voor een kleine 1600 woningen tijdelijk geen versterkingsadvies gemaakt zal worden. Daarmee komt de versterking voor deze woningen voorlopig stil te liggen als het gaat om initiatieven vanuit de nationale overheid (RTL nieuws, 2018; RTV Noord, 2018b; DvhN, 2018e). Op lokaal niveau gaan de ontwikkelingen wel door. In een aantal gemeenten en met lokale stuurgroepen wordt een plan van aanpak gemaakt. Door voldoende aanwezige kennis over de inwoners, gebouwen en dorpen kunnen en willen de stuurgroepen lokale afwegingen maken (Gemeente Loppersum, 2019; Gemeente Midden-Groningen, 2019; Gemeente Delfzijl, 2019; Gemeente Appingedam, 2019). Echter plaatsen de stuurgroepen, zoals bijvoorbeeld de gemeente Loppersum in de volgende quote, wel een belangrijke kanttekening. De lokale stuurgroepen willen in beweging blijven om de versterkingsaanpak te realiseren, maar zijn wel afhankelijk van hulpbronnen:

> *'De lokale stuurgroep Loppersum wil en kan haar nieuwe regisserende rol in de versterkingsaanpak waarmaken, maar om tot uitvoering over te kunnen gaan moeten de gemeente, de woningbouwcorporaties en de NCG/CVW optimaal gefaciliteerd worden qua menskracht en financiën. Of dit plan van aanpak kans van slagen heeft staat of valt met het invullen van een aantal randvoorwaarden die tot op heden, ondanks toezeggingen van de minister, niet gerealiseerd zijn'* (Lokale stuurgroep Loppersum, 2019)

In de provincie Groningen zijn veertien woningcorporaties een samenwerkingsverband aangegaan, genaamd de C14. Met deze samenwerking willen de corporaties gezamenlijk optrekken om zo daadkrachtiger te worden. Deze samenwerking is er niet voor niets gekomen. Van de 175 duizend woningen in het gebied, zijn er 64 duizend eigendom van de veertien corporaties die er actief zijn. Deze corporaties kampen met financiële schade, en net zo belangrijk, de kwaliteit van wonen van hun huurders is onzeker. Een aantal van hun woningen zijn niet veilig (Hendriks, 2018). Zoals in de inleiding van dit onderzoek al beschreven is zijn er verschillende organisaties die zich nu richten op het belang van huurders in het gebied omdat de situatie van deze groep inwoners in eerste instantie te veel vergeten en/of genegeerd is (Woonbond, 2018a; Hendriks, 2018, HPAG, 2018). Tussen de aanpak die de veertien corporaties in de provincie Groningen hanteren zijn verschillen te vinden. Er is een aantal corporaties die voornamelijk schades opnemen en ze melden (Lefier, 2018b; Stichting Uithuizer Woningbouw, 2018) terwijl een ander deel zich al actief bezighoudt met versterkings- en verduurzamingsprojecten van de bestaande woningvoorraad. In samenwerking met Centrum Veilig Wonen zijn er acht woningcorporaties die hun huurwoningen aardbevingsbestendig willen maken (Centrum Veilig Wonen,

2018b). De verschillende aanpak en benadering van woningcorporaties zorgen voor de sociale huurders mogelijk voor extra onduidelijkheden en een ongelijke behandeling (Woonbond, 2018b). Naast samenwerking tussen woningcorporaties, zoeken ook huurdersorganisaties elkaars hulp op, zoals het Huurdersplatform Aardbevingen Groningen. De functie en het doel van deze stichting worden in hoofdstuk 3.3 verder toegelicht.

Uit onderzoek blijkt dat de leefbaarheid in Noord-Groningen (Eemsdelta) na 2012 sterk verminderd is als gevolg van de gaswinning. Onder Noord-Groningen vallen de gemeenten De Marne, Eemsmond, Delfzijl, Appingedam en Loppersum. Sinds het jaar 2012 hebben de aardbevingen in deze gemeenten grote invloed hebben gekregen op de leefbaarheid. Niet alleen de nationale 'Leefbaarometer' laat deze daling zien, ook onderzoek van CMO STAMM toont dit aan. CMO STAMM onderzocht specifiek hoe inwoners zelf aankijken tegen de leefbaarheid in hun leefomgeving. Een kwart van de inwoners in Noord-Groningen (Eemsdelta) geeft aan dat de leefbaarheid de afgelopen jaren afgenomen is (zie figuur 9) (Gemeente Eemsmond, 2016). Onderzoek van CMO STAMM (2016) laat zien dat de leefbaarheid onder druk staat door de aardbevingen. Het verminderde woongenot, de aantasting van het cultureel en landschappelijk erfgoed en het imago van het gebied zijn voornamelijk van belang voor deze verminderde leefbaarheid (CMO STAMM, 2016).

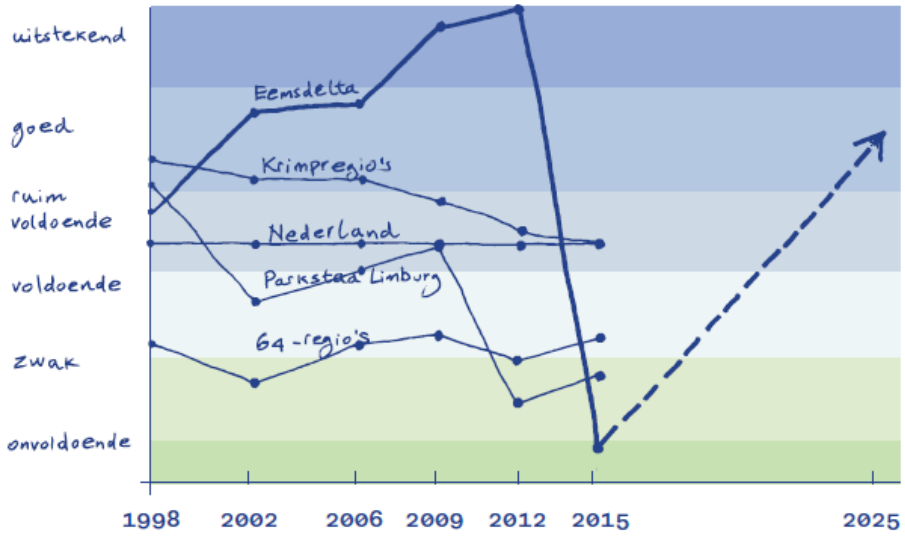

Figuur 9: *Ontwikkeling leefbaarheid Noord-Groningen (bron: Gemeente Eemsmond, 2016)*

Dat niet alleen de leefbaarheid maar ook het welzijn van bewoners in Groningen in het geding komt wordt tot nu toe bevestigd door de onderzoeken van onder andere Jansen et al. (2017) en Postmes et al. (2018). Uit meerdere onderzoeken komt naar voren dat er een oorzakelijk verband is tussen het hebben van schade en de verslechtering van de gezondheid, met name stress-gerelateerde gezondheidsproblemen omdat mensen zich onveilig voelen. Een gebrek aan vertrouwen en gevoelens van onrecht hebben eveneens een impact op de ervaren gezondheid (Postmes et al., 2018; CMO STAMM, 2016; Jansen et al, 2017). Volgens het rapport van Postmes et al. (2018) hebben 170.000 mensen in Groningen schade aan hun woning (kinderen meegerekend), 85.000 hiervan hebben meervoudige schade. 10.000 van deze bewoners kampen met acute stress-gerelateerde gezondheidsproblematiek. De gevolgen van gezondheidsklachten hebben een brede impact, op bijvoorbeeld een verhoogd arbeidsverzuim en hogere kans op een burn-out. Een afname van sociaal- en fysiek functioneren zorgt mogelijk voor een verminderd welzijn (Postmes et al., 2018). CMO STAMM

deed onderzoek in samenwerking met Sociaal Planburau Groningen (2016). Daaruit komt eveneens naar voren dat onveiligheid en angst een rol spelen in Groningen. Deze onveiligheidsgevoelens veroorzaken onzekerheid en onrust als het gaat om het gezinsleven, de woning en de toekomst. Bewoners van het gebied weten niet waar ze aan toe zijn, en daardoor is het moeilijk om een plan te maken voor de toekomst. Als gevolg daarvan ontstaan gevoelens van machteloosheid en boosheid. Het negeren van de noodzaak om veiligheid te verbeteren, het uitblijven van reacties van instanties en 'van het kastje naar de muur' frustreert bewoners. Zij voelen zich daardoor beperkt in hun vrijheden en ervaren dat de aardbevingsproblematiek hun leven beheerst (CMO STAMM, 2016). Tot nu toe worden er door de onderzoekers geen opvallende verschillen tussen kopers en huurders gevonden als het gaat om welzijn. Wel wordt bevestigd dat huurders zich mogelijk achtergesteld en niet gezien voelen als het gaat om schadeafhandeling en de procedures. Het feit dat schadeafhandeling en herstel via de verhuurder loopt maakt hen onmachtig en onzeker. Gevoelens van onrechtvaardigheid zijn er omdat een schadevergoeding wordt uitgekeerd aan de woningcorporatie terwijl huurders mogelijk een huurverhoging kunnen verwachten en ook extra kosten maken als gevolg van de gaswinning en de bevingen (CMO STAMM, 2016).

3.2 Het onderzoeksgebied

In de hele provincie Groningen worden aardbevingen gevoeld. Op de kaart van het KNMI uit 2018 (figuur 10) wordt het Groningen-gasveld door de blauwe lijn onderscheiden. De zwarte stippen geven de locaties van het zwaartepunt van het seismische moment per jaar weer (van 2009 t/m 2018). Het zwaartepunt van dit seismische moment is het gewogen gemiddelde waarbij zowel de zwaarte als het aantal bevingen meetellen. Tussen de jaren 2016 en 2018 ziet men bijvoorbeeld dat het zwaartepunt een stuk verder naar het noorden is verschoven. De grenzen van het exacte aardbevingsgebied worden door verschillende partijen op uiteenlopende manieren afgebakend. In de meeste gevallen omvat het gebied in ieder geval grote delen van de gemeenten Appingedam, Bedum, Delfzijl, Eemsmond, Loppersum, Slochteren (tegenwoordig onderdeel van Midden-Groningen) en Ten Boer. Van een vijftal andere gemeenten valt een klein deel in het aangewezen gebied (De Marne, Groningen, Menterwolde, Oldambt en Winsum) (Commissie Duurzame Toekomst Noordoost Groningen, 2013; KNMI, 2018).

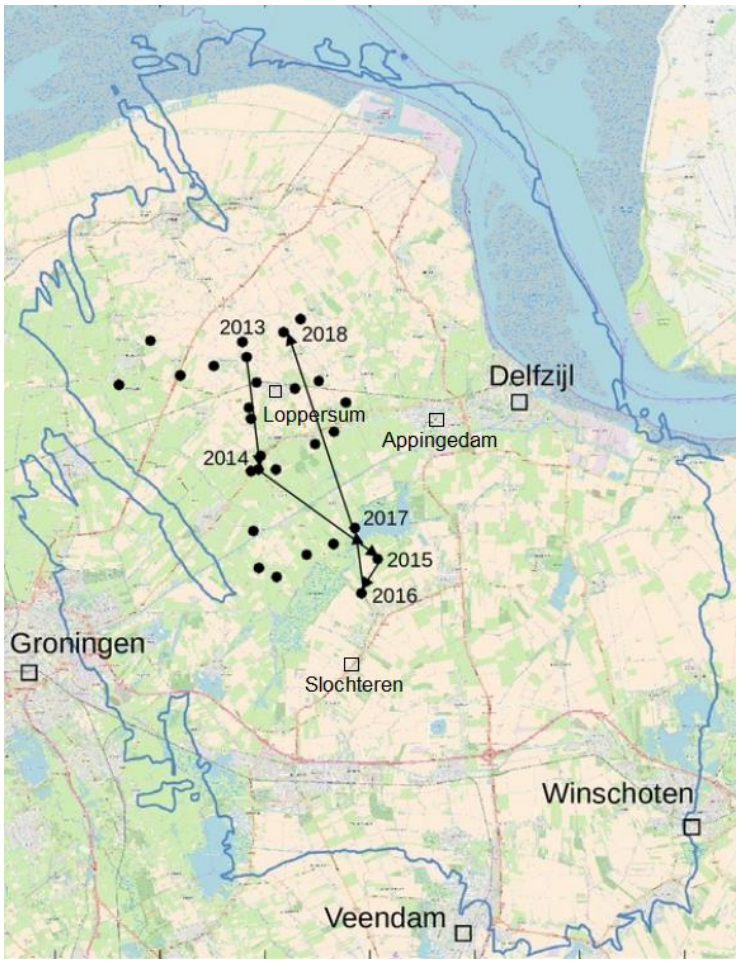

Figuur 10: *Aardbevingsgebied Groningen (bewerking van bron: KNMI, 2018)*

Van het volledige aardbevingsgebied is voor deze masterscriptie een klein onderzoeksgebied afgebakend. Deze afbakening is noodzakelijk vanwege van de duur en omvang van dit onderzoek. Het empirisch onderzoek voor deze masterscriptie vindt plaats in de gemeenten Loppersum, Appingedam en de voormalige gemeente Slochteren. Loppersum wordt als eerste gekozen omdat deze gemeente bekend staat als het epicentrum van het aardbevingsgebied (NRC, 2018; Gemeente Loppersum, 2018). De grootste woningcorporatie (woningcorporatie A) in deze gemeente werkt aan concrete sloop-nieuwbouw en versterkingsprojecten. In de gemeente Appingedam staan relatief veel sociale huurwoningen. In 2017 44.3% van de totale woningvoorraad, dit is het hoogste percentage binnen de provincie (Sociaal Planbureau Groningen, 2018). In deze gemeente vinden voor sociale huurders tijdens de onderzoeksperiode eveneens concrete ontwikkelingen plaats. De woningcorporatie in dit gebied (woningcorporatie B) is actief begonnen aan een sloop-nieuwbouw en versterkingsopgave (Nationaal Coördinator Groningen, 2018b). De voormalige gemeente Slochteren (nu onderdeel van de gemeente Midden-Groningen) is deel van het onderzoeksgebied omdat de gemeente, net als Loppersum en Appingedam, volledig in het aardbevingsgebied ligt. De huurdersorganisatie in deze gemeente heeft veel contact met woningcorporatie C. Woningcorporatie C is een corporatie die tot nu toe geen concrete versterkings- of sloop-nieuwbouw projecten opstart terwijl er wel woningen staan die in volgens eerdere veiligheidsnormen onveilig zijn en versterking nodig hebben (Lefier, 2018b; NAM, 2015; Meijerman et al., 2016). De sociale huurders in dit gebied hebben daarom mogelijk andere ervaringen, ideeën en een kijk op de situatie als het gaat om de voortdurende en onzekere procedures rond de aardbevingsproblematiek.

3.3 Betrokken partijen

Er zijn veel verschillende partijen en instanties betrokken bij de aardbevingsproblematiek in Groningen. De belangrijkste worden hier besproken:

Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM)
Nederlandse Rijksoverheid
Nationaal Coördinator Groningen (NCG)
Centrum Veilig Wonen (CVW)
Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG)
Provincie en gemeenten
Woningcorporaties
Groninger Gasberaad, Groninger Bodem Beweging en Stichting WAG
Woonbond
Huurdersorganisaties
Huurdersplatform Aardbevingen Groningen (HPAG)
Sociale huurders

Nederlandse Aardolie Maatschappij (NAM)
De Nederlandse Aardolie Maatschappij wint aardgas en aardolie. Deze partij wordt door de Rijksoverheid verantwoordelijk gehouden voor het ontstaan van de aardbevingen in Groningen en aansprakelijk gesteld voor de herstelwerkzaamheden (Nationaal Coördinator Groningen, 2017).

Nederlandse Rijksoverheid
Vanuit de Rijksoverheid is vooral het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat bezig met het aardbevingsdossier. De Nederlandse overheid financierde tot nu toe de meeste versterkingswerkzaamheden/projecten, ondanks dat deze partij de NAM aansprakelijk stelt (NOS, 2018). Het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat is verantwoordelijk voor het vaststellen van de omvang van de gaswinning en maakt beleid voor de aanpak van de gevolgen van gaswinning (Nationaal Coördinator Groningen, 2018c). Door het besluit dat de gaswinning in Groningen beëindigd gaat worden, stelt deze partij dat het snel veiliger wordt in de regio (Rijksoverheid, 2018e). Sinds maart 2017 worden schades als gevolg van gaswinning in Groningen afgehandeld door de Tijdelijke commissie mijnbouwschade Groningen (TCMG). De schadeafhandeling wordt daarmee voortaan publiek georganiseerd en bewoners hoeven niet meer zelf zaken te doen met de NAM/CVW (Rijksoverheid, 2018f).

Nationaal Coördinator Groningen (NCG)
De NCG is een samenwerking van de 12 Groninger gemeenten in het aardbevingsgebied, de provincie Groningen en de Rijksoverheid (Rijksoverheid, 2018g). De NCG werkt aan het versterken van woningen en gebouwen. Ook het vergroten van de leefbaarheid en duurzaamheid en het versterken van de regionale economie behoren tot de werkzaamheden (Nationaal Coördinator Groningen, 2018c). NCG valt onder de verantwoordelijkheid van het Ministerie van Economische Zaken en Klimaat, d.w.z. Minister Wiebes tijdens het schrijven van deze scriptie (Rijksoverheid, 2018g).

Centrum Veilig Wonen (CVW)
Centrum Veilig Wonen is een advies- en uitvoeringsorganisatie op het gebied van inspecteren en versterken van gebouwen in het aardbevingsgebied (Nationaal Coördinator Groningen, 2018c). De

organisatie is werkzaam op het terrein van inspecteren, bouwkundig versterken en verduurzamen van woningen en andere gebouwen in het aardbevingsgebied Groningen. De partij is werkzaam in opdracht van de NAM en staat onder leiding van de NCG (Centrum Veilig Wonen, 2018a).

Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (TCMG)
De Tijdelijke Commissie Mijnbouw Groningen (TCMG) is ingesteld om aanvragen tot vergoeding van schade als gevolg van de gaswinning in Groningen te behandelen. De instantie is opgericht om het proces van schadeherstel te verbeteren. Eerder was dit een taak van de Nationaal Coördinator Groningen. Met de komst van de tijdelijke commissie vindt de schadeafhandeling sinds maart 2018 onafhankelijk van de NAM plaats. De afhandeling valt nu onder de verantwoordelijkheid van de overheid. Op 19 maart 2018 ging het Besluit Mijnbouwschade Groningen met een bijbehorende Protocol Mijnbouwschade Groningen in. Deze nieuwe aanpak komt voort uit een overeenstemming tussen het kabinet en de provinciale en gemeentelijke bestuurders in Groningen. Door het Besluit speelt de NAM niet langer een rol in de schadeafhandeling. De bewoners komen op deze manier niet meer rechtstreeks in aanraking met de NAM. Het nieuwe schadeprotocol is gebaseerd op vier uitgangspunten: 1) rechtvaardige schade-afhandeling, 2) ruimhartige schade-afhandeling, 3) onafhankelijkheid en tot slot 4) met oog voor de menselijke maat (Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen, 2019).

Provincie en gemeenten
Deze partijen zijn verantwoordelijk voor het informeren van bewoners over regio-specifieke ontwikkelingen en plannen. De gemeenten zijn verantwoordelijk voor het verstrekken van de vergunningen en het coördineren van overleg tussen alle partijen (Nationaal Coördinator Groningen, 2018c).

Woningcorporaties
De woningcorporaties zijn stichtingen of verenigingen die betaalbare woningen bouwen, verhuren en beheren. Sinds de Woningwet 2015 zijn de activiteiten van de corporaties verder ingekaderd. Er worden periodieke prestatieafspraken gemaakt tussen de woningcorporaties, gemeenten en huurdersorganisaties. Deze afspraken kunnen bijvoorbeeld gaan over zaken als nieuwbouw van sociale huurwoningen, de betaalbaarheid en kwaliteit van woningen en de leefbaarheid van de woonomgeving (Rijksoverheid, 2019a). De diensten die woningcorporaties voornamelijk uitvoeren zijn ‘diensten van algemeen economisch belang’ (daeb). Hieronder vallen: (1) bouw, verhuur en beheer van sociale huurwoningen, (2) beheer van maatschappelijk vastgoed en (3) investeren in leefbaarheid (Rijksoverheid, 2018c). Binnen het aardbevingsgebied is door betrokken woningcorporaties het C14 overleg opgericht. Dit is een samenwerkingsverband tussen 14 woningcorporaties die willen staan voor de belangen en veiligheid van huurders tijdens de procedures in het aardbevingsgebied. Het overleg is bedoeld voor de afstemming van plannen en beslissingen (Brouwer, 2018).

Groninger Gasberaad, Groninger Bodem Beweging en Stichting WAG
Deze drie organisaties zijn belangenbehartigers. Groninger Gasberaad is een samenwerking van maatschappelijke organisaties in het aardbevingsgebied (Nationaal Coördinator Groningen, 2018c). De organisatie heeft als doel om te zorgen dat bewoners en organisaties op een optimale manier betrokken worden bij het opstellen en uitvoeren van het Meerjarenprogramma van de Nationaal Coördinator Groningen (NCG). De organisatie staat ervoor dat mensen en organisaties zoveel mogelijk ontlast worden en dat het gebied zijn unieke karakter en identiteit kan behouden (Groninger Gasberaad, 2018). Groninger Bodem Beweging is een vereniging met meer dan 3300 leden die de belangen behartigt van gedupeerden van de gaswinning in Groningen (Nationaal Coördinator Groningen, 2018c). Groninger Bodem Beweging heeft als doel om op te komen voor leden die schade ondervinden ontstaan door de

directe en indirecte gevolgen van de gaswinning (Groninger Bodem Beweging, 2018c). Tot slot Stichting WAG. Deze organisatie behartigt te belangen van ongeveer 5.000 woningeigenaren en won samen met de woningcorporaties het proces tegen de NAM over waardevermindering van onroerend goed als gevolg van de aardbevingen door gaswinning. Deze overwinning is zeer van belang voor de compensatie aan woningcorporaties en zo indirect ook voor de huurders van corporatiewoningen (Stichting WAG, 2019).

Woonbond

De Woonbond komt op voor de belangen van huurders in heel Nederland. Ze focust zich op betaalbare huur, goede woningen, leefbare wijken en sterke huurdersorganisaties. De Woonbond is niet alleen een vertegenwoordiger van huurdersbelangen, maar fungeert ook als servicepunt voor leden van de bond. De partij is een kennisexpert op het gebied van huren. Ze heeft een adviserende rol voor huurdersorganisaties door heel Nederland. In het aardbevingsgebied is de Woonbond regelmatig betrokken bij het ondersteunen van huurdersorganisaties en de HPAG. Ook zijn adviseurs vanuit de Woonbond betrokken bij gesprekken tussen de woningcorporaties en bijbehorende huurdersorganisaties (Woonbond, 2019).

Huurdersorganisaties

Huurdersorganisaties en bewonerscommissies hebben informatierecht. Dit houdt in dat de verhuurder verplicht is om informatie te verstrekken over bestaand beleid en over wijzigingen in het beleid. Ook is er het overlegrecht. De verhuurder moet daarbij de gelegenheid bieden tot overleg als de huurdersorganisaties daar om vragen. Dit moet ten minste eenmaal per jaar, maar kan ook op verzoek en is verplicht indien de verhuurder het voornemen heeft om het beleid of beheer te wijzigen. Het agenderingsrecht is het derde recht: het recht voor huurdersorganisaties om onderwerpen op de overlegagenda te zetten. Tot slot is er het adviesrecht. Huurdersorganisaties hebben het recht om een schriftelijk advies aan de verhuurder te verstrekken over zijn beleidsvoornemens (Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, 2009).

Sociale huurders

De bewoners die in dit onderzoek centraal staan zijn sociale huurders of nog specifieker: sociale huurders van een woningcorporatie in het aardbevingsgebied. Door de gaswinning en daaruit voortkomende aardbevingsschade leven zij in een woonomgeving die sterk aan het veranderen is. Voor huurders van een aantal corporaties geldt dat hun omgeving met name verandert door de aangekondigde, reeds begonnen of zelfs al voltooide sloop-nieuwbouw en/of versterkingsprojecten. Sociale huurders en hun verhuurder hebben beide wettelijke rechten en plichten. Voor de huurders is artikel 7:220 lid 2 en 3 uit het Burgerlijk Wetboek (BW) belangrijk. In dit artikel staat namelijk beschreven dat wanneer de verhuurder (met voortzetting van de huurovereenkomst) wil renoveren, hij een ‘redelijk’ voorstel moet doen aan de huurders. Daarbij moet in het voorstel gelet worden op het belang van de verhurende én hurende partij. Het voorstel moet schriftelijk gedaan worden. Onder renovatie valt zowel sloop met vervangende nieuwbouw als gedeeltelijke vernieuwing. Indien de renovatie tien of meer woningen of bedrijfsruimten betreft, wordt het voorstel als ‘redelijk’ gezien wanneer 70% of meer van de huurders heeft ingestemd. Mocht een huurder besluiten om niet in te stemmen met het voorstel, dan kan deze huurder binnen acht weken na de schriftelijke kennisgeving van het voorstel een beslissing van de rechter vragen omtrent de redelijkheid van het voorstel. Echter doet het artikel 7:220 niet af aan de bevoegdheid van de verhuurder om de huurovereenkomst op te zeggen op de grond dat hij de zaak ‘dringend’ nodig heeft voor renovatie, indien dit valt onder de wettelijke opzeggingsgronden die er zijn voor huurovereenkomsten voor een gebouwde onroerende zaak (Wetboek Online, 2018).

Huurdersplatform Aardbevingen Groningen (HPAG)
In 2016 besloten een aantal individuele huurdersorganisaties samen te gaan werken in de vorm van een platform, Huurdersplatform Aardbevingen Groningen (HPAG). Het platform vertegenwoordigt momenteel zeven huurdersorganisaties en een aantal andere belanghebbenden. De organisatie is een samenwerking om huurders te vertegenwoordigen in het aardbevingsgebied Groningen. HPAG maakt zich sterk voor de gelijkwaardigheid en het verbeteren van de processen en regelgeving voor huurders omtrent de gevolgen van de aardbevingen (HPAG, 2018).

4. Methodologie

Dit hoofdstuk zal verder ingaan op de methoden van het onderzoek. De onderzoeksmethoden, dataverzameling en data-analyse zullen besproken worden. Het laatste deel van dit hoofdstuk wordt gewijd aan ethische overwegingen, omdat het onderzoeksthema een gevoelig thema kan zijn voor mensen binnen van het onderzoeksgebied.

4.1 Voorbereiding

Voordat het onderzoek en de specifieke hoofdvraag werden afgebakend heeft de onderzoeker, op aanrader van haar begeleider, meerdere verkennende gesprekken gevoerd met partijen die een rol spelen binnen het onderzoeksgebied. Het contact voor deze gesprekken is gelegd via de 'cold-calling' methode. Dit houdt in dat de onderzoeker vanuit het niets contact heeft opgenomen met de partijen, via mailadressen en telefoonnummers verkregen via een website, haar begeleider of overige contactpersonen (Clifford et al., 2010). Alle benaderde partijen hebben positief gereageerd op het verzoek om een verkennend gesprek. Deze zijn uiteindelijk gevoerd met de provincie Groningen, de Woonbond, een woningcorporatie, het HPAG en onderzoekers die meewerkten aan het onderzoek van Postmes et al. (2018). De verkenning heeft geholpen bij het maken van de eerste keuzes omtrent de hoofdvraag en de focus van het onderzoek.

Het onderzoek gebruikt één case studie, om de mogelijke invloed van de aardbevingen op het welzijn van sociale huurders in het Groningse aardbevingsgebied te vinden. Deze case studie maakt het mogelijk om onderzoek te doen naar omstandigheden op een specifiek en lokaal schaalniveau (Yin, 2003). De case studie is gebaseerd op zowel kwantitatieve als kwalitatieve onderzoeksmethoden en gegevens, een mixed methods onderzoek. Als beperking van een case studie geldt dat het niet mogelijk is om statistisch te generaliseren. De resultaten van het onderzoek zijn niet representatief voor andere gevallen. De bevindingen over sociale huurders in dit onderzoek in het aardbevingsgebied van Groningen over sociale huurders kunnen niet gegeneraliseerd worden naar andere aardbevingsgebieden, zelfs niet naar aardbevingsgebieden in vergelijkbare context (Veenis, 2000).

4.2 Mixed methods als onderzoeksmethode

Een mixed methods onderzoek houdt in dat er zowel kwalitatieve als kwantitatieve gegevens verzameld worden. De basis van het onderzoek ligt in een literatuurstudie, die het theoretisch kader vormt. Vervolgens zijn er semigestructureerde interviews afgenomen met sociale huurders en huurdersorganisaties in het gebied. Deze onderzoeksmethode is kwalitatief en kan worden gebruikt om de subjectieve mening, waarden en emoties van mensen in kaart te brengen (Clifford et al., 2010; Ezzy, 2010). De onderzoeker kan zo meer inzicht krijgen in verschillende standpunten en belevingen van mensen over een bepaald thema. Met de interviews kan een onderzoek focussen op individuen en op kleine groepen mensen, voor het verzamelen van gedetailleerde informatie (Winchester & Rofe, 2016). De onderzoeker heeft tijdens deze masterscriptie de kans gekregen om haar kwalitatieve data aan te vullen met een secundaire kwantitatieve analyse. Deze analyse is gedaan met data van het woon- en bewonersonderzoek dat in 2018 werd gepubliceerd door KAW Architecten en Adviseurs. Een kwantitatieve analyse biedt de mogelijkheid om conclusies te kunnen trekken op basis van grote dataset en statistiek. Het wordt mogelijk om te zien of er significante uitkomsten en verschillen zijn binnen of tussen groepen in een bepaalde populatie (Clifford et al., 2010). Deze bevindingen kunnen vervolgens bevestigd of ontkracht worden met de meer gedetailleerde gegevens en informatie uit de kwalitatieve

analyse van de interviews. Het voordeel van mixed methods is dat het mogelijk is om zowel een statistische- als een verdiepende thematische analyse uit te voeren voor één onderzoek (Tashakkori & Teddlie, 2003 in Teddlie & Tashakkori, 2009). Binnen de sociale wetenschappen wordt steeds meer gebruik gemaakt van de 'mixed methods' techniek. Iedere onderzoekstechniek heeft zijn beperkingen maar door verschillende methoden te combineren kan een onderzoeker de zwaktes (deels) compenseren (Kelle, 2008). Mixed methods kan volgens Kelle (2008) dienen voor wederzijdse validatie van gegevens (zowel op een kwalitatieve als kwantitatieve manier) en voor de productie van een meer compleet beeld van het onderzochte thema. Meer dan bij het gebruik van één onderzoeksmethode.

4.2.1. Literatuuronderzoek

De literatuurstudie die voor dit onderzoek gedaan is, vormt het theoretisch kader en dient als basis voor de afgenomen interviews en de kwantitatieve secundaire analyse. Voor het schrijven van het theoretisch kader is gebruikt gemaakt van wetenschappelijke literatuur, onderzoeksrapporten en nieuwsberichten. In deze theoretische basis zijn begrippen gedefinieerd en belangrijke concepten gevonden en omschreven. Het theoretisch kader staat in hoofdstuk twee van deze scriptie.

4.2.2. Kwantitatieve secundaire analyse van database KAW Architecten en Adviseurs

Een kwantitatieve analyse geeft de mogelijkheid om significante verschillen of overeenkomsten te vinden die er bestaan binnen een populatie en tussen verschillende groepen (Teddlie & Tashakkori, 2009). De onderzoeker heeft via haar begeleider contact gelegd met het KAW, een architecten en adviesbureau. Dit bureau heeft in 2018 een woningmarkt- en bewonersonderzoek gepubliceerd over Noord- en Midden-Groningen. Dit rapport is in de aanleiding en het theoretisch kader van dit onderzoek al een aantal keer genoemd. KAW heeft aan de onderzoeker, met toestemming van de opdrachtgever NCG, de mogelijkheid gegeven om de data die verzameld en gebruikt zijn voor het onderzoek opnieuw te analyseren. Tijdens deze secundaire analyse wordt globaal gekeken naar mogelijke verschillen tussen de huurders en kopers. Vervolgens wordt de groep sociale huurders er uit gefilterd en grondiger geanalyseerd om meer informatie te verkrijgen over deze specifieke groep die in dit onderzoek centraal staat.

Bij het gebruik van secundaire data moet de onderzoeker rekening houden met verschillende aspecten. Er zitten namelijk voor- en nadelen aan dit soort data. Ten eerste moet de onderzoeker gedegen onderzoek doen naar de originele bron van de data. Veelal is de belangrijkste bron van secundaire data de overheid (Clifford et al., 2010). Het onderzoek van KAW is uitgevoerd in opdracht van onder andere de Nationaal Coördinator Groningen (NCG), een samenwerkingsverband tussen verschillende overheidsinstanties. Ten tweede dient een onderzoeker die gebruik maakt van secundaire data er rekening mee houden dat de informatie verzameld is door iemand anders, veelal voor een ander doeleinde. Het kan zijn dat er een eerdere simplificatie of herindeling van bepaalde gegevens heeft plaatsgevonden, die de uitkomsten kan beïnvloeden (Clifford et al., 2010). Echter zijn data die gebruikt worden door de overheid, zoals verzameld door het KAW, vaak robuust genoeg om opnieuw te gebruiken voor andere doeleinde, indien de onderzoeker die de secundaire analyse uitvoert zorgvuldig genoeg is. Ten derde kunnen secundaire data soms gemanipuleerd zijn voor bijvoorbeeld politieke doeleinden. In dat geval zijn de data niet meer volledig betrouwbaar (Clifford et al., 2010). Voor zover de onderzoeker na kan gaan is het databestand dat voor deze secundaire analyse gebruikt is niet bewerkt of gewijzigd voor specifieke belangen. Tot slot is secundaire data vaak sterk verbonden aan een geografische locatie (Clifford et al., 2010). In het geval van dit onderzoek is dat alleen maar een voordeel. Het onderzoeksgebied van deze scriptie komt namelijk overeen met het onderzoeksgebied van KAW, verschillende gemeenten in Noord- en Midden-Groningen.

4.2.3. Semigestructureerde interviews

Voor dit onderzoek is een kwalitatieve onderzoeksmethode gebruikt, namelijk interviews. In vergelijking met bijvoorbeeld het afnemen van een enquête, geven interviews meer achterliggende en diepgaande informatie over een bepaald thema. Respondenten hebben de mogelijkheid om zelf onderwerpen en informatie aan te dragen, ook als de interviewer er niet rechtstreeks naar vraagt (Longhurst, 2016). Er zijn verschillende soorten interviews en voor dit onderzoek is gebruik gemaakt van semigestructureerde interviews. Dit type interview wordt afgenomen met een vooraf voorbereide vragenlijst. Er is echter wel de mogelijkheid voor zowel de interviewer als de geïnterviewde om van de gegeven structuur af te wijken. Er is ruimte en vrijheid om op relevante of belangrijke onderwerpen dieper in te gaan. De onderzoeker probeert tijdens een interview informatie te verzamelen van de geïnterviewde door een bepaald thema gedetailleerd te bespreken (Longhurst, 2016; Clifford et al., 2010). Interviews bieden de mogelijkheid om ervaringen en emoties van respondenten, die deze uitspreken in eigen woorden, mee te nemen in het onderzoek (Ezzy, 2010).

Semigestructureerde interviews kunnen gezien worden als redelijk informeel en als een conversatie omdat ze veelal persoonlijk worden afgenomen (Longhurst, 2016). Dat is ook in dit onderzoek het geval. Op één interview na, zijn alle interviews in het onderzoeksgebied afgenomen. Ieder interview bestond uit vijf thema's. Als eerst zijn er aantal algemene vragen gesteld over de achtergrond van de respondent, gevolgd door vragen over de woning. Deze vragen zijn gesteld om het voor de interviewer meteen (gedeeltelijk) mogelijk te maken om in te schatten in welke situatie en fase (van mogelijk herstel) de respondent zich bevond. Het derde deel van de vragenlijst ging over leefbaarheid en sociaal kapitaal. Alle vragen zijn gesteld als een open vraag. Echter heeft de interviewer er voor gekozen om de respondenten ook te laten reageren op een aantal stellingen, om een vergelijking met de onderzoeken van Boelhouwer et al. (2016) en KAW (2018) mogelijk te maken (zie bijlage 1). De vierde groep vragen ging over de sociale impact van de aardbevingen en over coping-strategieën. Tot slot zijn vragen gesteld over de betrokkenheid van sociale huurders bij het proces waar zij, voor wat betreft hun woonsituatie, deel van uitmaken. Ieder interview is afgesloten met de vraag of respondenten nog iets kwijt wilden wat niet ter sprake gekomen was om hen de mogelijkheid te geven zo volledig mogelijk te zijn. In sommige interviews is de bovengenoemde structuur sterk gevolgd. In andere interviews is van de structuur afgeweken omdat de interviewer zich (deels) heeft laten leiden door de gegeven antwoorden van de respondenten.

De selectie van respondenten

Voor dit onderzoek was de ambitie om te spreken met sociale huurders die wonen in de gemeenten Loppersum, Appingedam en (in eerste instantie) Uithuizen. In overleg met de begeleider van het onderzoek en de Woonbond is bepaald dat deze drie gemeenten, binnen de grenzen die het onderzoek heeft, een representatief beeld konden geven van de ervaringen van sociale huurders in het aardbevingsgebied. Om een vollediger beeld te kunnen krijgen van de groep sociale huurders in het gebied, heeft de onderzoeker er eveneens voor gekozen om te spreken met huurdersorganisaties. Dit zijn de organisaties die de huurders in het gebied vertegenwoordigen en, waar nodig, helpen.

Op de ochtend van 14 november 2018 vond er een vergadering van de HPAG plaats. De onderzoeker is door de Woonbond uitgenodigd om hier bij aanwezig te zijn, om een korte presentatie over het onderzoek te geven. Bij de vergadering waren zes bestuursleden van zes huurdersorganisaties uit het hele aardbevingsgebied aanwezig. Eveneens was aanwezig de adviseur vanuit de Woonbond, die de onderzoeker uitgenodigd had. Na de presentatie heeft de onderzoeker aangegeven graag in gesprek met gaan met drie voorzitters van huurdersorganisaties. In eerste instantie heeft de onderzoeker hiervoor de voorzitters in Loppersum, Appingedam en de Uithuizen benaderd. De voorzitters van HV de Huurder

uit Loppersum en die van HV de Maren uit Appingedam hebben tijdens de vergadering meteen aangegeven in te stemmen met een interview en verdere medewerking aan het onderzoek te willen geven. Er zijn direct contactgegevens uitgewisseld. Omdat de huurdersorganisatie in Uithuizen geen lid (meer) is van het HPAG heeft de adviseur van de Woonbond aangeboden om apart contact op te nemen met dit bestuur, om zo ook een interview met de organisatie in Uithuizen mogelijk te maken.

De onderzoeker heeft er voor gekozen om sociale huurders te benaderen via de huurdersorganisaties. Een andere optie was geweest om dit via verschillende woningcorporaties te doen. Naar aanleiding van de verkennende gesprekken is de onderzoeker er echter, in eerste instantie, vanuit gegaan dat de (mogelijk gespannen) verhouding tussen de verhurende partij (de woningcorporatie) en de huurders invloed zou kunnen hebben op de selectie van respondenten en later ook op de gegeven antwoorden tijdens de interviews. De huurdersorganisaties worden in de situatie in Groningen mogelijk meer gezien als een neutrale partij. De onderzoeker is zich er echter van bewust dat ook de huurderorganisaties een bepalende en mogelijk sturende factor zijn geweest in de selectie van respondenten. Respondenten zijn door hen via via benaderd. Dit houdt in praktijk in dat sociale huurders die geen connectie met iemand uit het bestuur hebben, onder-gerepresenteerd zijn in dit onderzoek. Echter had de huurdersorganisatie geen andere keuze dan de huurders via via te benaderen, omdat deze organisaties sinds het in werking treden van de Europese AVG-regelgeving niet meer beschikken over de adresgegevens van hun leden. De keuze om huurders te benaderen via de huurdersorganisaties is eveneens gemaakt omwille van de beperkte tijd en het feit dat de onderzoeker al contact had met deze organisaties.

Het opnemen van contact met de huurdersorganisatie, en zo ook met sociale huurders, in Uithuizen heeft helaas geen reactie opgeleverd. In overleg met haar begeleider heeft de onderzoeker na verschillende pogingen besloten om de huurdersorganisatie in Slochteren (SBS) te benaderen. De voorzitter van deze organisatie was wel aanwezig bij de vergadering van HPAG en had al aangegeven graag mee te werken aan het onderzoek. De wisseling van de gemeente Uithuizen naar voormalig gemeente Slochteren had vooral tot gevolg dat er gesproken zou worden met huurders van een andere woningcorporatie. Indien deze corporaties sterk van elkaar afwijken als het gaat om hun werkwijze aangaande het aardbevingsdossier heeft dit mogelijk gevolgen voor de ervaringen van de respondenten en zo ook voor de uitkomsten van het onderzoek. In Uithuizen zijn de meeste sociale huurwoningen van Stichting Uithuizer Woningbouw en in de voormalige gemeente Slochteren van corporatie C. Echter blijken beide woningcorporatie een vergelijkbare werkwijze te hanteren voor wat betreft het aardbevingsdossier (Lefier, 2018b; Stichting Uithuizer Woningbouw, 2018). De wisseling van Uithuizen naar Slochteren heeft, voor zover ingeschat kan worden, weinig invloed gehad op de uiteindelijke resultaten van het onderzoek.

De ambitie was om in totaal 15 tot 20 interviews af te nemen. Drie van deze interviews zijn gehouden met de voorzitters van de volgende huurdersorganisaties: HV de Huurder (Loppersum), HV de Maren (Appingedam) en SBS (Slochteren). Tijdens de vergadering van het HPAG zijn zij face-to-face benaderd en gevraagd om mee te werken aan het onderzoek. Niet alleen door zelf mee te werken aan een interview, maar ook hulp te bieden bij het benaderen van sociale huurders die geïnterviewd wilden worden. In de gemeente Loppersum en Slochteren verliep dit, via de huurdersorganisatie, met een ‘snowballing’ methode probleemloos. De ‘snowballing’ techniek houdt in dat de onderzoeker via bestaande contactpersonen in contact komt met andere respondenten. Op deze manier kan het aantal respondenten snel toenemen, indien de contactpersoon of respondenten elkaar mondeling bijvoorbeeld over het onderzoek op de hoogte brengen (Clifford et al., 2010). De snowballing methode is gebruikt omdat deze methode het mogelijk maakt om in contact te komen met respondenten die een beeld kunnen schetsen van hoe individuen bepaalde situaties en omstandigheden ervaren, zoals leven in het Groningse

aardbevingsgebied als sociale huurder. Het idee dat een steekproef voor kwalitatief onderzoek objectief, random en representatief moet zijn is onjuist en veelal onhaalbaar (Clifford et al., 2010). Wel heeft de onderzoeker rekening gehouden met bepaalde kenmerken van de respondenten die mogelijk invloed hebben op hun ervaringen en emoties, zoals een spreiding in geslacht, leeftijd, type huishouden en de woonduur (zie tabel 8). Dit is (grotendeels) gelukt door de huurdersorganisaties er op attent te maken dat deze spreiding gewenst was.

De snowball methode heeft voor- en nadelen. Een voordeel is het feit dat respondenten met deze methode vaak benaderd worden door iemand die zij al kennen uit hun omgeving of netwerk. Zo zijn zij mogelijk sneller geneigd om positief te staan tegenover medewerking aan het onderzoek, zeker bij een gevoelig thema als de aardbevingsproblematiek. Een nadeel is dat er altijd een groep is die geen kans maakt om geselecteerd te worden als respondent omdat zij geen relatie hebben met de contactpersonen of overige respondenten die het 'snowball' effect in gang zetten. Een groep die er bewust voor kiest om zijn of haar verhaal niet te delen wordt ook niet gerepresenteerd in het onderzoek. In alle gemeenten zijn de sociale huurders eerst door de huurdersvereniging benaderd, telefonisch of tijdens een vergadering. Met toestemming van de huurder heeft de huurdersvereniging vervolgens contactgegevens met de onderzoeker gedeeld. De onderzoeker heeft vervolgens contact opgenomen met alle respondenten om met hen een afspraak te maken voor een interview.

De gehanteerde snowballing techniek leverde in de gemeente Appingedam via de huurdersorganisatie helaas maar twee interviews op. Verschillende bewoners die benaderd zijn hebben bij de voorzitter van de huurdersorganisatie aangegeven er 'klaar mee' te zijn. Het aardbevingsdossier is voor hen dagelijks aan de orde en het gesprek van de dag. Huurders geven meerdere keren aan geen interesse te hebben om er extra over in gesprek te gaan en weinig vertrouwen te hebben in het verschil dat een onderzoek mogelijk kan maken. Om er voor te zorgen dat de ervaringen in deze gemeente binnen het onderzoek voldoende gepresenteerd zouden zijn heeft de onderzoeker er na de eerste selectie voor gekozen om contact op te nemen met de woningcorporatie in dit gebied. Deze corporatie kon wellicht hulp bieden voor een tweede selectie van respondenten. Eén van de verkennende gesprekken voor het onderzoek was met deze woningcorporatie, dus opnieuw waren de benodigde contacten al aanwezig. Na het toesturen van de interviewguide ging de corporatie akkoord om een aantal van haar huurders te benaderen voor een interview. De onderzoeker is zich ervan bewust dat de corporatie zelf heeft kunnen sturen in de keuze voor het benaderen van bepaalde huurders. Ondanks dat dit de representativiteit van haar resultaten mogelijk verminderd, kiest zij er voor dat het spreken van meer sociale huurders zwaarder weegt. Via deze weg heeft de onderzoeker uiteindelijk één extra huurder in Appingedam gesproken (zie tabel 8). Deze respondent die de onderzoeker via de woningcorporatie gevonden heeft is, omwille van de tijd, telefonisch geïnterviewd.

Representativiteit respondenten

Voor dit onderzoek zijn vijf mannen en zeven vrouwen geïnterviewd. De onderzoeker heeft geprobeerd om evenveel mannen en vrouwen te interviewen, omdat de dataset van KAW ook voor ongeveer 50% uit mannen bestaat en voor 50% uit vrouwen. Als het gaat geslacht zijn de respondenten van de kwalitatieve analyse representatief vergeleken met de KAW dataset. De exacte gemiddelde leeftijd van de KAW respondenten kan niet berekend worden, omdat de onderzoeker alleen beschikt over de leeftijdscategorieën. Het is wel mogelijk om af te lezen dat de leeftijd van de respondenten van KAW iets lager is dan die van de geïnterviewden. Gelet op de percentages per leeftijdscategorie zal dit gemiddelde echter niet ver uit elkaar liggen. Ook kan geconcludeerd worden dat respondenten die vallen binnen de leeftijdscategorie 55 tot 75 jaar in zowel de groep geïnterviewden als de KAW dataset in de meerderheid zijn. 60% van de geïnterviewden valt in deze groep (7 van de 12) en 41.5% van de KAW

respondenten. De bevinding dat ook de leeftijden binnen beide datasets niet heel sterk van elkaar afwijken, maakt de representativiteit van de groep geïnterviewden ten opzichte van de kwantitatieve dataset sterker.

60% van de geïnterviewden woont meer dan 10 jaar op het huidige adres (7 van de 12). Voor de KAW dataset geldt eveneens dat de meeste respondenten een woonduur hebben van langer dan 10 jaar (45%). In beide gevallen is dat de grootste groep. 25% van de geïnterviewden woont minder dan 5 jaar op het huidige adres, vergeleken met 33% van de KAW respondenten. De kleinste groep bestaat in beide gevallen uit respondenten die ergens tussen de 5 en 10 jaar wonen (15% van de geïnterviewden en 19% van KAW). De geïnterviewden zijn representatief vergeleken met de KAW dataset, omdat de spreiding van de respondenten per categorieën sterk met elkaar overeenkomt. Een kanttekening die de onderzoeker wil maken is dat er binnen dit onderzoek twee soorten woonduur te onderscheiden zijn. De eerste is het type woonduur dat hierboven beschreven is; het aantal jaren dat iemand op een bepaald adres woont. Tijdens de interviews is het de onderzoeker echter opgevallen dat alle geïnterviewden met een relatief korte woonduur op het huidige adres, wel al veel langer (in sommige gevallen hun gehele leven) in het aardbevingsgebied wonen. Feit dat een respondent relatief kort geleden verhuisd is, betekend voor geen van hen dat zij ook nog maar kort in aanraking komen met de aardbevingsproblematiek. Woonduur op basis van het woonadres is daarom onvoldoende om uitspraken te kunnen doen over de impact van de aardbevingen.

De geografische spreiding van de geïnterviewden is door de onderzoeker gelijkmatig verdeeld over de drie gemeenten die geselecteerd zijn. In de dataset van KAW komen ongeveer 125 respondenten uit de gemeente Appingedam, 146 uit Loppersum en 132 uit Midden-Groningen. Deze aantallen liggen, net als het aantal geïnterviewden per gemeente, redelijk dichtbij elkaar. Er was op basis van de KAW dataset geen aanleiding om meer of minder respondenten uit een bepaalde gemeente te interviewen.

	Participant*	**Huidige 'plannen'**	**Leeftijd**	**Huishouden**	**Woonduur**	**Gemeente**	**Datum**
1.	Michelle	Sloop-nieuwbouwtraject	40	Echtpaar	10 jaar	Loppersum	5-12-2018
2.	Dirk	Sloop-nieuwbouwtraject	71	Echtpaar	48 jaar	Loppersum	5-12-2018
3.	Greet	Sloop-nieuwbouwtraject	75	Echtpaar	52 jaar	Loppersum	5-12-2019
4.	Mirjam	Versterkte woning	65	Echtpaar	37 jaar	Loppersum	5-12-2018
5.	Wietske	Versterkte woning	58	Alleenstaand	11 jaar	Loppersum	6-12-2018
6.	Harm	In afwachting	80	Alleenstaand	9 jaar	Appingedam	14-1-2019
7.	Eva	Sloop-nieuwbouwtraject	41	Alleenstaand	3 jaar	Appingedam	18-1-2019
8.	Carolien	In nieuwe woning	64	Echtpaar	3 maanden	Appingedam	25-2-2019
9.	Andrea	In afwachting	74	Echtpaar	41 jaar	Midden-Groningen	21-1-2019
10.	Kees	In afwachting	79	Echtpaar	4 jaar	Midden-Groningen	25-1-2019
11.	Bert	In afwachting	56	Echtpaar met kinderen	32 jaar	Midden-Groningen	31-1-2019
12.	Evert	In afwachting	63	Echtpaar	35 jaar	Midden-Groningen	6-2-2019

13.	Huurdersorganisatie de Huurder	Loppersum	26-11-2018
14.	Huurdersorganisatie de Maren	Appingedam	9-1-2019
15.	Huurdersorganisatie SBS	Midden-Groningen	10-1-2019

* Deze namen zijn pseudoniemen

Tabel 8: Karakteristieken van de respondenten.

4.3 Data verwerking- en analyse

Voor de secundaire kwantitatieve analyse is door KAW een Excel document aangeleverd. Dit document is door de onderzoeker bewerkt en geanalyseerd in SPSS. Met beschrijvende statistiek zijn eerst mogelijke verschillen tussen huurders en kopers geanalyseerd, in combinatie met enkele Chi kwadraat, associatiematen en Mann-Whitney toetsen. Voor een grondige analyse van de reacties van huurders in het gebied is deze groep vervolgens apart genomen en opnieuw geanalyseerd. De resultaten van deze data-analyse worden besproken in het volgende hoofdstuk. De significante bevindingen worden hier vergeleken met de bevindingen uit de kwalitatieve analyse.

Voor de analyse van de interviews zijn woordelijke transcripten gemaakt. De opnames van de gesprekken worden dan woord voor woord getranscribeerd. Stotteringen, tussenwerpsels of herhalingen worden in het transcript niet meegenomen. Voor het coderen en analyseren van de interviews is gebruik gemaakt van Atlas.ti. Om er voor te zorgen dat de aanwezige emoties, juiste interpretatie, context en intonatie niet verloren ging, heeft de onderzoeker de transcripten eveneens met de hand geanalyseerd.

Voor het coderen van de interviews is een inductieve en deductieve methode gebruikt. Voorafgaand aan de interviews heeft de onderzoeker een lijst met codes gemaakt, gebaseerd op theoretische concepten en literatuur. Deze deductieve methode van coderen is vervolgens aangevuld met codes verkregen uit een inductieve methode. Bij een inductieve benadering zijn de verzamelde data de basis voor het definiëren van codes. Deze codes zijn ontstaan tijdens het proces van coderen (Saldaña, 2013). Inductieve codes kunnen meer gebaseerd zijn op thema's en antwoorden die door de respondenten genoemd worden. Het gebruiken van deze methoden kan effectief werken om verschillende perspectieven en situaties uiteindelijk met elkaar te kunnen vergelijken en laat ruimte voor onverwachte inzichten (Saldaña, 2008; Thomas, 2006).

Na het coderen van de transcripten zijn de codes gegroepeerd in thema's. Deze thema's zijn geselecteerd op het feit dat ze herhaaldelijk voorkwamen in de data. Zes thema's zijn uiteindelijk vastgesteld en worden één voor één besproken in het volgende hoofdstuk, met de resultaten. Uit de transcripten zijn eveneens enkele quotes geselecteerd die gezien worden als betekenisvol en een goede afspiegeling van het verhaal dat verteld is door respondenten.

4.4 Ethiek

Om de anonimiteit van alle deelnemers te waarborgen heeft de onderzoeker indirect contact gelegd met haar respondenten. Het eerste contact met de respondenten van de interviews is gelegd door een tussenpersoon en zo zijn er in geen geval privacy-voorschriften geschonden. De dataset van KAW (2018) is eerder al door hen zelf geanonimiseerd. Bij zowel de interviews als de dataset van KAW is de onderzoeker uiterst voorzichtig omgegaan met de opslag van de gegevens. Alles is beveiligd opgeslagen.

Het thema van dit onderzoek is veelbesproken en zeer actueel. Dit heeft invloed op de respondenten die er aan deelnemen. De respondenten van het onderzoek wonen allen in een gebied waar de bewoners negatieve gevolgen van aardbevingen ondervinden. Zij zijn als bewoner onderdeel van het aardbevingsdossier en eerder onderzoek toonde al aan dat dit dossier veel emoties en stress veroorzaakt (Postmes et al., 2018; Boelhouwer et al., 2016). Bij het afnemen van de interviews heeft de onderzoeker geprobeerd er voor te zorgen dat de deelnemers geen fysieke of mentale schade toegebracht werd (Burton & Steane, 2004). Dit zou een extra last zijn bovenop de mogelijk al aanwezige onrust en stress. Om deze last zoveel mogelijk te beperken werden alle deelnemers van tevoren goed geïnformeerd. Zo waren alle deelnemers op de hoogte van het onderwerp van het onderzoek en wat er van hen als deelnemer verwacht werd. Kort voor het interview gaf de onderzoeker een toelichting bij de inteview-guide en benadrukte nogmaals dat de deelnemer op ieder gewenst moment aan kon geven een vraag over te willen slaan of te stoppen met het interview. Tijdens sommige interviews lieten deelnemers emoties van boosheid, frustratie of wanhoop zien. Tijdens andere interviews bleven de deelnemers rustig en nuchter. Er waren duidelijke verschillen waarneembaar. De laatste vraag van het interview gaf de respondenten de mogelijkheid om zelf nog input te geven of dingen kwijt te kunnen die onbesproken waren gebleven. De meeste deelnemers gaven bij deze vraag aan dat het interview erg volledig was en dat zij geen verdere informatie hoefden te delen. Aan alle respondenten heeft de onderzoeker aangeboden om het eindproduct aan hen op te sturen. Het overgrote deel van de deelnemers heeft aangegeven dit graag te willen. Geen van de respondenten heeft gevraagd om een samenvatting/verslaglegging van het interview.

De interviewer heeft aan iedere respondent om toestemming gevraagd voor het maken van een geluidsopname. Alle respondenten hebben positief ingestemd en een toestemmingsformulier ondertekend (zie bijlage 3). Hetzelfde toestemmingsformulier is ondertekend door de interviewer om te bevestigen dat persoonsgegevens en alle verzamelde informatie geanonimiseerd verwerkt zou worden. De anonimiteit van respondenten is, zeker bij het afnemen van interviews, zeer belangrijk omdat men persoonlijke meningen en ervaringen deelt (Byrne, 2012). Om er voor te zorgen dat de respondenten anoniem blijven heeft de onderzoeker er voor gekozen om namen te vervangen voor een pseudoniem. Deze zijn reeds gebruikt in tabel 8. Voor het telefonische interview heeft de onderzoeker de respondent van tevoren gebeld en gevraagd of de respondent akkoord zou gaan met een opname van het gesprek. Daarmee werd positief ingestemd.

De interviews met de sociale huurders vonden, op één gesprek na, bij hen thuis plaats. Volgens Clifford et al. (2010) is het belangrijk dat een interview wordt afgenomen op een neutrale, informele (maar geen lawaaiige) en toegankelijke locatie. De potentiele respondenten hebben aangegeven zich prettig te voelen bij een interview dat bij hen thuis afgenomen werd, op een voor hen vertrouwde en informele plek. In sommige gevallen werd daar aan toegevoegd dat de onderzoeker/interviewer zo daadwerkelijk kon zien hoe hun woonsituatie in het aardbevingsgebied is. Ook uit praktische overwegingen gaf men de voorkeur aan een interview bij hen thuis. De onderzoeker heeft er in alle gevallen rekening mee gehouden dat ook zij zich comfortabel en veilig voelde tijdens het afnemen van de interviews, wat volgens Valentine (2005) eveneens belangrijk is.

5. Resultaten

In dit hoofdstuk worden de resultaten van het onderzoek besproken. De uitkomsten van de interviews en de statistische analyse worden met elkaar verbonden en ondersteunen elkaar bij de uiteindelijke beantwoording van de deelvragen en hoofdvraag. De bespreking van de resultaten gaat op basis van verschillende thema's.

5.1 Kenmerken respondenten

De dataset van KAW bevat in totaal 9367 respondenten. Onder hen zijn 2235 huurders. De overige 7132 respondenten zijn woningeigenaren. In een analyse van de dataset zijn huurders en kopers met elkaar vergeleken. Hieruit is een aantal duidelijke verschillen naar voren gekomen die verderop in dit hoofdstuk besproken zullen worden. De groep huurders is, naast een vergelijking met woningeigenaren, verder geanalyseerd. Zo is gekeken naar verschillen gebaseerd op woonduur, leeftijd, geslacht, huishoudenssamenstelling en woonplaats. Met deze toetsen binnen de groep van huurders zijn weinig significante verschillen gevonden. De verschillen die wel gevonden zijn zullen worden benoemd indien relevant, maar de dataset van KAW zal voornamelijk gebruikt worden om de verschillen tussen huurders en woningeigenaren in het gebied verder in kaart te brengen. Deze uitkomsten van de toetsen zullen voor de groep huurders vervolgens verder ondersteund worden door de resultaten van de interviews met sociale huurders om de deelvragen en uiteindelijk de hoofdvraag te beantwoorden. De eigenschappen van de sociale huurders die deelgenomen hebben aan een interview zijn eerder al weergegeven in tabel 8 in het methodologie hoofdstuk. De volgende tabel brengt een aantal karakteristieken van de huurders en woningeigenaren in de KAW dataset in beeld.

	Leeftijd	**Opleiding**	**Inkomen**	**Woonduur (in jaren)**
Huurders	36% jonger dan 55 jaar 64% 55 jaar of ouder	48% laag 28.5% middelbaar 13.5% hoog 10% geen informatie	56% laag 18% middel 3% hoog 23% geen informatie	33% minder dan 5 19% 5 tot 10 45% meer dan 10 3% geen informatie
Woningeigenaren	37% jonger dan 55 jaar 63% 55 jaar of ouder	24.5% laag 34.5% middelbaar 36.5% hoog 4.5% geen informatie	14.5% laag 31.5% middel 26.5% hoog 27.5% geen informatie	12.5% minder dan 5 14.5% 5 tot 10 71% meer dan 10 2% geen informatie

Tabel 9: Karakteristieken van huurders en woningeigenaren in Noord en Midden-Groningen (KAW, 2018)

Uit de tabel valt op te maken dat de twee groepen voornamelijk verschillen in opleidingsniveau en inkomen. Huurders hebben gemiddeld een lagere opleiding en een lager inkomen dan woningeigenaren. Ook de woonduur van de huurders en woningeigenaren in dit onderzoek wijkt van elkaar af. Van de huurders woont een relatief groot percentage minder dan 5 jaar in de huidige woning (32.7% t.o.v. 12.5%) terwijl van de woningeigenaren een relatief groot deel meer dan 10 jaar in de huidige woning woont (71.2% t.o.v. 45.1%). De woonduur van de deelnemende huurders is binnen dit onderzoek korter dan die van woningeigenaren. De sociale huurders die geïnterviewd zijn voor dit onderzoek hebben gemiddeld een lange woonduur in hun huidige woning, namelijk 23,5 jaar.

5.2 De gevolgen van een chronische ramp in Groningen

In het theoretisch kader van dit onderzoek zijn kenmerken en situaties geschetst die passen bij een chronische ramp. Eerder werd door Stroebe (2016) al aangegeven dat de situatie in Groningen kan worden gezien als een chronische ramp. Het langzame tempo waarin de ramp zich nu al jaren voltrekt heeft volgens haar grote gevolgen voor de psychische en lichamelijke gezondheid van de bewoners. De vraag die overbleef is welke uitwerking dit type ramp uiteindelijk heeft in de provincie. Het onderzoek levert resultaten op die een aantal mogelijke gevolgen van een chronische ramp, zoals besproken door Erikson (2004), bevestigen. Een aantal andere gevolgen worden door dit onderzoek in het gebied, tot nu toe, niet geconstateerd. Verschillende afwegingen, toelichtingen en uitkomsten worden in dit hoofdstuk besproken. De theorie van Erikson (2004) geldt als leidraad voor het in kaart brengen van de mogelijke chronische gevolgen van een ramp (tabel 2).

Rondom de aardbevingsproblematiek spelen verschillende emoties een rol. In tabel 10 wordt een aantal aanwezige emoties weergegeven, opgedeeld in de beleving van woningeigenaren en huurders. Duidelijk wordt dat de emoties van angst, ongerustheid, boosheid en machteloosheid het meest door de respondenten aangekruist zijn. Dit bevestigt de aanwezigheid van negatieve emoties die direct gerelateerd zijn aan het voorkomen van aardbevingen. Dat de dreiging van de bevingen een impact heeft op gevoelens van angst en onzekerheid wordt duidelijk uit de kwantitatieve analyse, waar 24.5% van de woningeigenaren en 14.2% van de huurders dit kenbaar maken. Dezelfde emoties zijn gevonden tijdens een aantal van de interviews. Deze bevindingen worden verder besproken in hoofdstuk 5.3.1.

	Woningeigenaren	**Huurders**	**Significant verschil? (Chi-kwadraat)**	**Verband (Cramer's V)**
Ik voelde me angstig	12.5%	9%	Ja	Zwak verband
Ik voelde me ongerust	25%	13.5%	Ja	Zwak verband
Ik voelde me boos	14%	5%	Ja	Zwak verband
Ik voelde me machteloos	22%	8.5%	Ja	Zwak verband
Ik voelde me wanhopig	2.5%	1.5%	Ja	Zwak verband
Ik voelde me gelaten	6%	4%	Ja	Zwak verband
Het deed me niets	5.5%	8.1%	Ja	Zwak verband

Tabel 10: Emoties als gevolg van de aardbevingen in Groningen

De aardbevingen en daardoor ontstane situatie zorgen in sommige gevallen voor psychische problemen. Bijna 10% van de respondenten van KAW maakt kenbaar mentale klachten te hebben door de aardbevingen in hun woonomgeving. Deze problemen worden wel vaker door woningeigenaren (10.4%) dan door huurders (4.5%) aangegeven (tabel 11). Het ervaren van een verdoofd en lamgeslagen gevoel zou gerelateerd kunnen worden aan het feit dat sommige respondenten aangeven zich gelaten te voelen. Ook de reactie 'het deed me niets' kan een indicator zijn voor een verdoofd en afwezig gevoel. Men distantieert zich mogelijk van de situatie. Eveneens voelt een deel van de respondenten zich minder gelukkig door de aardbevingen (26.7% woningeigenaren en 10.7% van de huurders) (tabel 10). Het voorkomen van een lamgeslagen gevoel komt ook naar voren in een aantal interviews:

''Er is weer uitstel. Mensen weten gewoon niet waar ze aan toe zijn maar weten dus ook niet wat ze kunnen doen met hun huis. Het versloft ook overal. Mensen gaan het niet meer onderhouden want we weten het niet.''
Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum.

''Eigenlijk heb ik zelf een klein beetje afstand genomen van het geheel. Nu wel. Ook omdat een deel van de buren weg zijn en een deel interesseert het geen moer, die wachten alles maar af.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum.

		(Helemaal) mee eens	Neutraal	(Helemaal) mee oneens	**Weet ik niet / n.v.t.**	Significant verschil?	Verband (Cramer's V)
Psychische problemen door bevingen	Woningeigenaren	10.5%	17%	58%	14.5%	Ja	Redelijk verband
	Huurders	4.5%	10.5%	40.5%	45%		
Dreiging bevingen maakt angstig en onzeker	Woningeigenaren	24.5%	26%	40.5%	9%	Ja	Redelijk verband
	Huurders	14%	18%	33%	35%		
Minder gelukkig door bevingen	Woningeigenaren	26.5%	21%	44%	8.5%	Ja	Redelijk verband
	Huurders	10.5%	16.5%	38%	35%		
Zorgen over bevingen niet serieus genomen	Woningeigenaren	40.5%	21.5%	21.5%	16.5%	Ja	Redelijk verband
	Huurders	17%	15.5%	18%	49%		

Tabel 11: Klachten en ervaringen ontstaan door de aardbevingen in Groningen

Vijf van de twaalf geïnterviewden uiten dat ze zich gefrustreerd voelen over de gehele situatie in het Groningse aardbevingsgebied óf wel eens gefrustreerd te zijn over een specifieke situatie gerelateerd aan de bevingen. Zeven van de twaalf geïnterviewden vertellen over gevoelens van of een positie van onzekerheid. Het lang voortduren van de chronische ramp lijkt daarbij een invloedrijke rol te spelen. Tijdens de gesprekken wordt er namelijk 28 keer een uitspraak gedaan over 'de duur van het proces'. De beleving van de aardbevingen in Groningen en de bijbehorende gevolgen kan in de loop der tijd veranderen voor bewoners. Respondenten geven in het onderzoek van KAW met name aan dat gevoelens van angst en onveiligheid erger worden naarmate de situatie omtrent de aardbevingen aanhoudt (tabel 12). Opvallend is dat het gemiddelde niveau van zorgen lager is bij huurders dan bij woningeigenaren (zie tabel 10 en 11), maar dat zij wel meer last hebben van een toename van zorgen (zie tabel 12). Er zijn verschillende verklaringen denkbaar voor dit verschil. Mogelijk heeft de publiciteit die er is rond het aardbevingsdossier een effect op de ervaring van huurders. In de media is veel aandacht voor woningeigenaren, terwijl de versterkingsopgave voornamelijk gericht is op huurwoningen. Eerder werd al beschreven dat een scheve verdeling van publiciteit en aandacht, huurders en huurdersorganisaties een gevoel van ongelijkheid geeft (Woonbond, 2018a). De daadwerkelijke uitvoering van versterkingsprojecten heeft mogelijk ook invloed op de toenemende negatieve emoties die huurders kenbaar maken. De uitvoering zorgt voor een onrustige en veranderende woonsituatie met een (tijdelijk) sterke impact op het dagelijks leven, bijvoorbeeld door gedwongen verhuizingen. De laatste verklaring die de onderzoeker mogelijk acht voor het verschil tussen huurders en woningeigenaren als het gaat om een toename van zorgen, is het effect van uiteenlopende compensatieregelingen voor huurders en woningeigenaren. Uit verschillende interviews blijkt dat huurders zich achtergesteld of overgeslagen voelen wat betreft financiële tegemoetkomingen. In de interviews vertellen respondenten verder over hoe de duur en de onzekerheid van de ontstane situatie hen steeds meer beïnvloedt:

''Je weet niet waar je je op in moet stellen. Hoe ga je er mee om? Als je weet welke kant het op gaat, maar nu… Je zit in zo'n pingpong balletje dat van hot naar her wordt geslingerd en er is nog geen rust. Dat is gewoon heel moeilijk, daarin zit je in onzekerheid. Je bent heel erg aan het afwachten maar je wordt wel moe van het

wachten. In die tijd gaat er natuurlijk niet één scenario door je hoofd, maar wel tienduizend.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum.

		Is erger geworden	Is hetzelfde gebleven	Is minder erg geworden	Weet ik niet	N.v.t.	Significant verschil?	Verband (Cramer's V)
Eraan gewend raken	Woningeigenaren	19%	27%	7%	32.5%	15.5%	Ja	Zwak verband
	Huurders	23.5%	26%	7.5%	29%	14%		
Er angstig van worden	Woningeigenaren	22.5%	21%	8%	26%	22.5%	Ja	Zwak verband
	Huurders	29.5%	18.5%	9.5%	21.5%	21%		
Er onrustig van worden	Woningeigenaren	24.5%	18.5%	6.5%	24%	26.5%	Ja	Zwak verband
	Huurders	30%	18%	8.5%	21.5%	22.5%		
Je onveilig voelen	Woningeigenaren	25.5%	19%	5%	23.5%	27%	Ja	Zwak verband
	Huurders	30.5%	18%	7%	21%	24%		

Tabel 12: Veranderende beleving naarmate er de afgelopen jaren meer aardbevingen hebben plaatsgevonden

Het chronische aspect dat de ramp in Groningen lijkt te hebben maakt de mensen vermoeid en minder hoopvol op een goede afloop. Dit wordt geïllustreerd door de volgende voorbeelden uit interviews:

''Ik moet het nog eerst zien, of alles wel uitvoerbaar is. Het is heel raar, ze gaan er zo raar mee om. Die woningen die nu gesloopt moeten worden, voor nieuwbouw. Ik zie dat niet zo doorgaan voor die 1500 woningen hoor.'' Respondent 6, man (80) uit Appingedam.

''Je kunt er over praten, maar de instanties hoor je niks meer van. De één klaagt er enorm over en de ander is er positief over. Dat zakt al meer en meer af, die positiviteit. Met dat het langer duurt.'' Respondent 10, man (79) uit Midden-Groningen.

Er is geen informatie gevonden, of aanleiding om te denken, dat bewoners in het aardbevingsgebied een verlies van motorische vaardigheden ervaren. Ook het onvermogen om te kunnen concentreren en kenmerken van een preoccupatie met de dood zijn niet ter sprake gekomen tijdens de gesprekken met de respondenten of tijdens de analyse van de KAW dataset. De afname van een positief zelfbeeld is eveneens onbesproken gebleven. De overige gevolgen, zoals vatbaarheid voor angst en woede of bezorgdheid om de fysieke en sociale omgeving zijn zeker aanwezig in het gebied.

''Af en toe hebben we het (de aardbevingen) wel gevoeld. Dat ik dacht 'wat is dit' en van 'nou alles gaat even schudden'. Het duurt maar even maar je wordt toch iets angstiger.'' Respondent 8, vrouw (64) uit Appingedam.

''Ik zei altijd 'hier komt wat achteraan' (achter de gaswinning). Ze hebben me altijd uitgelachen, en nou heb je ze. De hele aarde hier zo, die gaat zich zetten. Daarom; de grote klap die komt nog. Maar ik hoop dat ik mis ben.'' Respondent 10, man (79) uit Midden-Groningen.

Ook zijn er resultaten die wijzen op een toenemende afhankelijke opstelling van huurders en een gevoel van hulpeloosheid en/of machteloosheid. Met name de voorzitters van de huurdersorganisaties maken kenbaar dat veel van hun leden geen weerstand meer bieden aan de huidige woon- en leefomstandigheden en een afwachtende, niet actieve houding aannemen. Het voorkomen van een chronische en door de mens veroorzaakte ramp in Groningen lijkt dus, voor wat betreft het voorkomen

van mogelijke gevolgen zoals geschetst door Erikson (2004), ook uit de analyse van dit onderzoek naar voren te komen.

5.3 De sociale stand van zaken

In dit deelhoofdstuk wordt verder ingegaan op de huidige stand van zaken op sociaal gebied in het aardbevingsgebied van Groningen. Naast een vergelijking van huurders en kopers wordt er opnieuw verder ingegaan op de beleving en ervaringen van (sociale) huurders op basis van de kwalitatieve analyse. De leefbaarheid en (plaats)verbondenheid van bewoners worden als eerste besproken. Vervolgens is er aandacht voor de aanwezigheid van sociaal kapitaal.

5.3.1. Leefbaarheid en verbondenheid

In het onderzoek van KAW wordt gekeken naar hoe tevreden de respondenten zijn met hun woonomgeving. Een Mann-Whitney Test en Chi-kwadraat toets laten zien dat huurders en kopers in Noord- en Midden-Groningen significant van elkaar verschillen wat betreft tevredenheid over de woonomgeving. Woningeigenaren zijn, gebaseerd op de beschrijvende statistiek, meer tevreden (79.8%) over de omgeving waar ze wonen dan huurders in het gebied (74.3%). Het directe verband dat er bestaat tussen het zijn van woningeigenaar of huurder en de tevredenheid over de woonomgeving is echter wel zwak. Wanneer verder gekeken wordt naar de groep huurders onder de respondenten, kan worden vastgesteld dat ouderen meer tevreden zijn. Tussen de verschillende gemeenten en geslacht worden geen verschillen in tevredenheid gevonden.

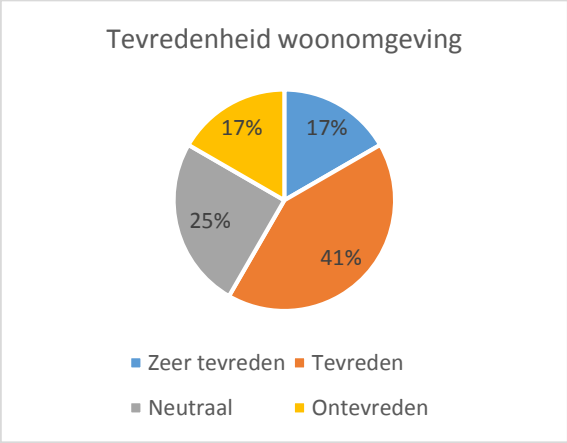

Figuur 11: *Tevredenheid woonomgeving*

Van de geïnterviewde sociale huurders geven de meesten aan 'tevreden' te zijn over de woonomgeving (figuur 11). Niemand is zeer ontevreden met de woonomgeving. Meerdere respondenten merken wel op dat ze een achteruitgang waarnemen in de omgeving die kan leiden tot vermindering van de leefbaarheid. Deze achteruitgang wordt door hen deels als gevolg van de aardbevingsproblematiek gezien, zo wordt onder andere duidelijk uit de volgende quotes:

''De buurt daar ben ik niet tevreden over. Dat is één puinzooi. Het is één blubberzooi, maar ze zijn daarachter ook bezig dus ik heb constant werklui om mijn huis maar dat is van tijdelijke aard. Dit is gewoon puinzooi.'' Respondent 5, vrouw (58) uit Loppersum.

''De leefbaarheid als in het aangezicht van de wijk, die loopt hard achteruit. Maar dat is niet alleen specifiek in het aardbevingsgebied, maar dat is gewoon sinds dat de nieuwe woningwet er is. Dat je alleen maar aan de laagste inkomens mag verhuren. En blijkbaar vinden die het niet nodig om veel aan de omgeving te doen. Dat is jammer maar het is nou eenmaal zo.'' Respondent 13, huurderorganisatie Loppersum.

Ook wordt gekeken naar de medeverantwoordelijkheid die respondenten voelen voor de leefbaarheid in hun woonomgeving. Een Chi-kwadraat toets toont aan dat huurders en kopers in Noord- en Midden-Groningen significant van elkaar verschillen wat betreft verantwoordelijkheidsgevoel voor leefbaarheid. Woningeigenaren lijken zich, gebaseerd op de beschrijvende statistiek, meer verantwoordelijk te voelen voor de leefbaarheid in de omgeving waar ze wonen. Het gevonden verband tussen het zijn van woningeigenaar en meer verantwoordelijkheidsgevoel is wel zwak. Woningeigenaren voelen zich voor

47% sterk of heel sterk verantwoordelijk, terwijl een kleiner percentage van 38% van de huurders zich in dezelfde mate verantwoordelijk voelt. 11.5% van de huurders voelt zich nauwelijks of helemaal niet verantwoordelijk, tegenover maar 7% van de woningeigenaren. Binnen de groep huurders worden geen duidelijke verschillen gevonden als het gaat om medeverantwoordelijkheid voor de leefbaarheid. Er is geen significant verband tussen karakteristieken als geslacht, leeftijd, woonduur en verantwoordelijkheidsgevoel voor leefbaarheid.

Ook op basis van de interviews worden geen verschillen gevonden op basis van geslacht, verschillende leeftijden en de verschillende gemeenten. Het overgrote deel van de respondenten woont al geruime tijd (langer dan 10 jaar) in de huidige woning. Daarom kan de mogelijke invloed van variatie in woonduur niet verder bekeken worden. Bijna de helft van de geïnterviewde sociale huurders voelt zich 'enigszins' verantwoordelijk voor de leefbaarheid. Dit komt overeen met de dataset van KAW, waar huurders ook het meest met 'enigszins' antwoorden. Verder is er een aantal mensen dat zich sterk verantwoordelijk voelt en daar ook actief iets mee doet. Dit uit zich met name in deelname in een bewonersraad of overige bestuurlijke functies op lokaal niveau, bijvoorbeeld bij verenigingen. Drie respondenten geven aan zich nauwelijks of helemaal niet verantwoordelijk te voelen. In sommige gevallen is het gevoel van verantwoordelijkheid voor de leefbaarheid ook veranderd door de aardbevingsproblematiek. Vier respondenten geven aan dat zij actiever zijn geworden, maar er zijn ook sociale huurders die aangeven dat hun gevoel van verantwoordelijkheid door de omstandigheden is afgenomen. Voor de overige respondenten is er door de aardbevingen niets veranderd aan hun verantwoordelijkheidsgevoel voor de leefbaarheid in hun woonomgeving. Het lijkt wat dit onderwerp betreft geen verschil te maken of een respondent woont in een woning die nog gesloopt gaat worden, in een versterkte woning woont of nog in afwachting is van wat er met zijn/haar woning gaat gebeuren. De reacties over een toe- of afname van verantwoordelijkheidsgevoel zijn verdeeld.

''Je merkt dat heleboel mensen niet voor zichzelf kunnen praten of je ziet dat mensen… onze overburen zijn 89, en die praten niet meer. Het overkomt hen en als je ook ziet wat er misgaat bij de woningbouw en qua communicatie. In die zin is het wel toegenomen, ben je je er bewuster van. En doordat je bewuster wordt, beginnen mensen je te vinden.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum.

''Het gevoel is wel veranderd. Dat niet iedereen er hetzelfde over denkt. Met bepaalde dingen er anders over denkt. Ik heb mij ontzettend ingezet om dat zo ver te krijgen en iedereen stond hier achter me. Maar nou is de definitieve beslissing en nu is het 'ja ik had wel willen versterken' en 'ja ik had wel dit gewild'. Ja sorry, jullie wisten het. Het bestuur zond elke keer briefjes. De eenheid is uit elkaar gevallen dus het is wat verminderd.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum.

Relevant om te noemen is verder dat de woonduur van huurders in het onderzoeksgebied korter is dan die van woningeigenaren (zie tabel 9, figuur 12 en 13). Dit gevonden verschil in woonduur ondersteunt de theorie dat bewoners met een koopwoning ergens vaak langer wonen dan huurders (Elsinga & Hoekstra, 2004; van de Werdt, 2012). Na het uitvoeren van een Kruskal-Wallis toets voor beide groepen blijkt er een significant verband aanwezig tussen de woonduur en de verbondenheid met de omgeving.

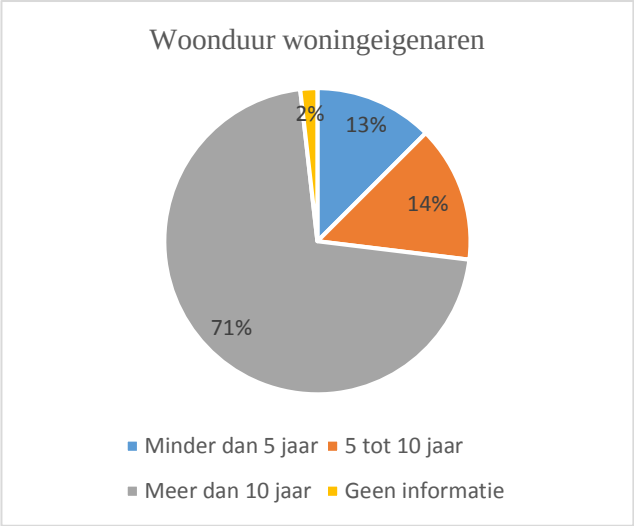

Figuur 12

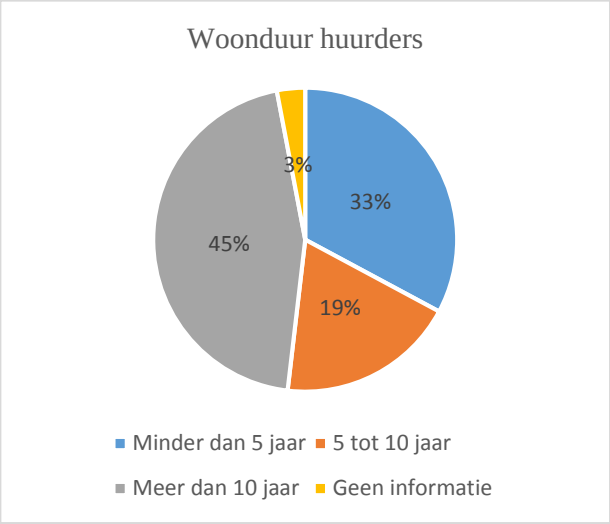

Figuur 13

De verbondenheid die bewoners voelen met de streek waar ze wonen blijkt significant te verschillen voor woningeigenaren en huurders. Dit is zichtbaar in figuren 14 en 15. Kopers voelen zich voor 57% in sterke of zeer sterke mate verbonden, terwijl 46% van de huurders zich in sterke of zeer sterke mate verbonden voelt. Ruim 9% van de kopers voelt zich in geringe mate of helemaal niet verbonden met de streek, terwijl een groter percentage van de huurders (14%) aangeeft zich in geringe mate of helemaal niet verbonden voelen met de streek.

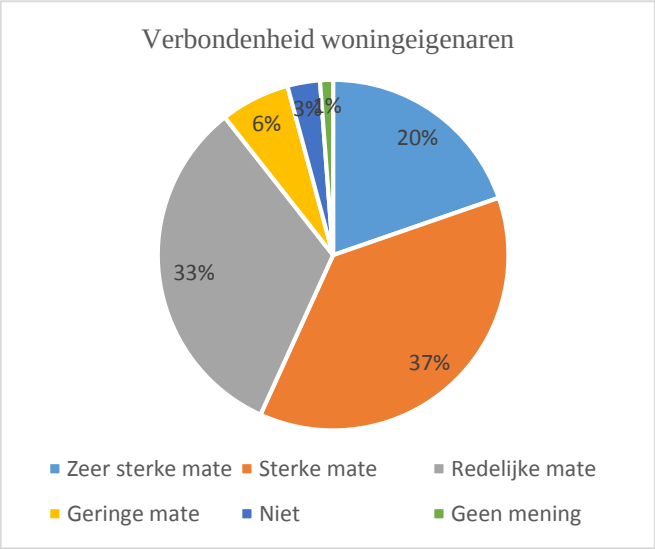

Figuur 14

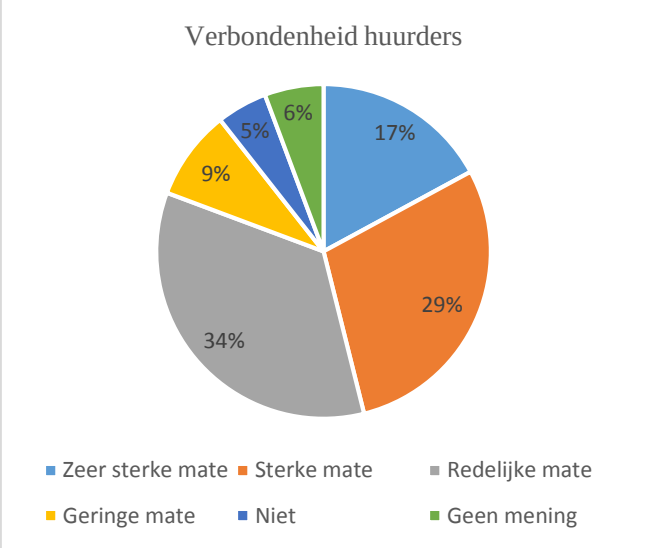

Figuur 15

Voor huurders als afzonderlijke groep wordt een verband gevonden tussen de woonduur en de verbondenheid. Huurders geven ‘in sterke mate verbonden’ het meest als antwoord, maar huurders die ergens meer dan 10 jaar wonen geven bovengemiddeld vaak aan in ‘zeer sterke mate’ verbonden te zijn met de streek waar ze wonen. Huurders die ergens minder dan 5 jaar wonen geven vaker dan huurders met een langere woonduur aan dat ze ‘niet’ verbonden zijn met de streek. Deze bevinding ondersteunt de theorie (Lewicka, 2011; Elsinga & Hoekstra, 2004) dat een langere woonduur kan bijdragen aan het ontwikkelen van meer verbondenheid met de omgeving, ook binnen de huurdersgroep.

De sociale huurders die geïnterviewd zijn hebben een gemiddelde woonduur van 23.5 jaar. Een lange woonduur bleek uit de dataset van KAW voor huurders een relatie te hebben met meer verbondenheid met de omgeving. De meerderheid van de geïnterviewden met een lange woonduur (>10 jaar) geeft aan sterke binding te voelen met de omgeving. Er is een aantal geïnterviewde huurders die nog maar kort in hun woning wonen. Een aantal van hun uitspraken zijn opvallend in vergelijking met die van respondenten die een langere woonduur hebben, zoals bijvoorbeeld:

''Ik heb nog niet zo'n binding met precies deze plek, ergens anders in de wijk is ook prima. Dat zou dan inhouden dat ik één keer zou kunnen verhuizen.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam, woonduur van 2.5 jaar.

Deze respondent, die woont in een huis dat onderdeel is van een sloop-nieuwbouw traject, geeft prioriteit aan praktische overwegingen (het aantal keren verhuizen) boven de binding met haar woning en/of directe omgeving. Zoals eerder benoemd geven de overige respondenten voornamelijk aan een sterke of redelijke binding te hebben met de woonomgeving. Huurders voelen zich vaak meer verbonden aan het dorp of de plaats waar ze wonen, dan aan de straat of de woning.

''Ik voel me heel erg verbonden met het dorp Loppersum. Als ik echt aan deze woningen moet denken, dan heb ik niet dat ik me daar nou echt verbonden mee voel. Ik woon hier met veel plezier, maar ik voel me wel heel erg verbonden met het dorp.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum, woonduur van 37 jaar.

''Wel sterk, dat merk je wel nu je gedwongen wordt bijna om te verhuizen. Dat je er wel achter komt van we willen hier niet weg. Dat merk je wel. Dat heeft niet alleen puur te maken met huis en kerk, maar ook vinden we deze buurt leuk. Als ik dan andere buurten ga vergelijken dan denk ik; nee daar wil ik niet wonen. Loppersum is heel leuk, maar het heeft wel een beetje met deze buurt te maken.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum, woonduur van 11 jaar.

Ook de gestelde vraag of sociale huurders zich thuis voelen in de buurt waar ze wonen levert interessante resultaten op, zeker als het gaat om woonduur. Het grootste deel van de respondenten met een langere woonduur (> 10 jaar) geeft aan zich zeer sterk of sterk thuis te voelen in de buurt, en veelal ook in de woning. De twee respondenten die duidelijk een kortere woonduur hebben (respondent 7: 2.5 jaar en respondent 8: 3 maanden) geven de volgende antwoorden op de vraag 'in hoeverre voelt u zich thuis in deze buurt?':

''Ja redelijk neutraal. Ik ben altijd wel redelijk op mezelf en mijn directe vrienden die wonen allemaal net even wat verder weg. Niet in dezelfde buurt maar wel binnen Appingedam.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam, woonduur van 2.5 jaar.

''Ik voel me hier, nou in het huis begin ik me nou wel thuis te voelen, maar in het omliggende moet dat nog komen.'' Respondent 8, vrouw (64) uit Appingedam, woonduur van 3 maanden.

Door Carroll et al. (2009) werd gevonden dat mensen zich tijdens het voorkomen van een ramp vaak niet meer thuis voelen in hun eigen huis en de verbinding met hun omgeving kwijt raken. Dit blijkt voor de respondenten van dit onderzoek niet van toepassing. De respondenten die wonen in een woning die gesloopt gaat worden of die nog in afwachting zijn van de plannen voor hun woonsituatie, maken allemaal kenbaar dat ze zich nog thuis voelen. Wel is waarneembaar dat huurders die een geheel nieuwe woning betrekken of terugkomen in hun huis na een versterking en verduurzaming, moeten wennen aan de veranderde of nieuwe woning. Dit komt onder andere naar voren in de volgende uitspraak:

''Het zal nog wel wennen, maar ik ben gewoon niet tevreden over de warmte die hier is in de woning. Hier is het redelijk maar boven is het bloedheet. Terwijl ik geen kachel aan heb boven. Dat moet denk ik nog wennen maar daar ben ik niet tevreden over.'' Respondent 5, vrouw (58) is teruggekomen in haar versterkte en verduurzaamde woning.

5.3.2. Sociaal kapitaal

Dat huurders, volgens KAW (2018), ook in Groningen een kortere woonduur hebben dan woningeigenaren zou volgens eerder onderzoek kunnen leiden tot een minder sterke ontwikkeling van sociaal kapitaal in vergelijking met woningeigenaren (Campbell & Lee, 1992; Glaeser et al., 2002; Völker, 1999). De kortere woonduur en zwakkere verbondenheid van huurders zou, in combinatie met overige karakteristieken zoals het hebben van een lager inkomen en sociale problematiek, mogelijk zorgen voor een focus die meer ligt op het persoonlijke vlak dan op de gemeenschap (Kullberg, 2009). De indicatoren die gebruikt zijn voor het analyseren van sociaal kapitaal zijn opgesomd in tabel 13.

Contact met de buren
Een prettige manier van omgang
Gezelligheid en saamhorigheid
Buurtgenoten kennen
Deelname aan activiteiten
Sociale hulp bieden en/of krijgen
Vertrouwen hebben in buurtgenoten

Tabel 13: Indicatoren sociaal kapitaal

Dat huurders in het onderzoeksgebied minder verbondenheid met de streek hebben, zou volgens Lewicka (2011) ook invloed kunnen hebben op de ontwikkeling van sociaal kapitaal. Uit een verdere analyse van de dataset van KAW blijkt dat er inderdaad significante verschillen zijn tussen huurders en woningeigenaren als gekeken wordt naar stellingen die gaan over de aanwezigheid en ervaring van sociaal kapitaal. Woningeigenaren zijn significant positiever over het contact dat ze hebben met buren, de manier waarop men in de buurt met elkaar omgaat, de aanwezigheid van gezelligheid en saamhorigheid en hoe goed mensen elkaar kennen. Zo vindt wel 71.5% van de woningeigenaren dat mensen in hun buurt op een prettige manier met elkaar omgaan, ten opzichte van 61.5% van de huurders. Ook uiten huurders vaker dat ze het vervelend vinden om ergens te wonen vergeleken met woningeigenaren (6% tegenover 2.5%). Hoe sociale huurders in het gebied op een meer gedetailleerd niveau denken over sociaal kapitaal in hun omgeving, wordt in kaart gebracht aan de hand van de afgenomen interviews.

Over het algemeen zijn de respondenten van de interviews positief over de bovengenoemde indicatoren voor sociaal kapitaal in hun omgeving. Veel respondenten hebben goed en regelmatig contact met hun buren, verlenen hulp indien nodig en schatten in dat zij zelf ook op hulp kunnen rekenen.

''Het is hier wel saamhorig, dat vind ik wel. Ik vind het al heel wat dat je een beetje om elkaar denkt. Als je dat soms hoort uit de grote steden, dat mensen soms een week dood in huis liggen.'' Respondent 12, man (63) uit Midden-Groningen.

De meeste respondenten (8 van de 12) vinden ook dat buurtgenoten op een prettige manier met elkaar omgaan. Toch zijn er ook respondenten van mening dat er de afgelopen jaren wel het één en ander veranderd is als het gaat om de omgang met elkaar. De vraag of er ook gezelligheid of saamhorigheid heerst wordt het meest met 'neutraal' beantwoord. 7 van de 12 mensen vindt dat er in de omgeving een goede sfeer is, maar gezellig lijkt een te groot woord.

''Nou gezellig niet, hier worden tot nu toe geen gezellige dingen georganiseerd. Wat je wel eens hoort, dat een straat gaat barbecueën ofzo. Gezellig zou ik het niet noemen maar het is verder wel goed. Er is geen ruzie of er zijn geen mensen waarvan ik zeg dat zijn aso's ofzo.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

''Dat was er. Niet meer. Dat is allemaal weg. Niet alleen door de aardbevingen, maar ook door vergrijzing, ouder wordende. Dat soort dingen en de jongelui in de straat die moeten allemaal werken. Dat hadden wij vroeger niet. Neutraal, dat is wel afgezakt.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum.

Uit de interviews wordt duidelijk dat het vertrouwen in buren en buurtgenoten samenhangt met hoe goed men elkaar kent. Het merendeel van de respondenten (8 van de 12) antwoordt dat hij of zij goed vertrouwen heeft in zijn of haar buurtgenoten. De overige vier geven aan hier 'neutraal' in te staan en in al die gevallen hangt dat samen met het idee dat zij hun buurtgenoten alleen maar oppervlakkig, onpersoonlijk en daarom niet voldoende kennen om hen te kunnen vertrouwen. Dit wordt duidelijk uit onder andere de volgende uitspraak:

''Je praat oppervlakkig met elkaar. Het is niet zo van dat ik verhalen hoor over de kinderen van… dat niet. Het is echt een beetje oppervlakkig.'' Respondent 5, vrouw (58) uit Loppersum.

''Het vertrouwen in de buren en buurtgenoten? Dat zit dan een beetje op de helft. Als je elkaar niet kent, weet je ook niet in hoeverre je ze moet vertrouwen.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum.

Door twee van de vier respondenten uit Midden-Groningen wordt de komst van bewoners van buiten het dorp (import) genoemd als reden voor het afnemen van hoe goed buurtbewoners elkaar kennen en hoeveel saamhorigheid er is. Dit zou kunnen duiden op de aanwezigheid van bonding sociaal kapitaal, maar de afwezigheid van bridging sociaal kapitaal omdat er moeilijkheden lijken te zijn omtrent het uitbouwen van netwerken en solidariteit naar hulpbronnen of kennis van buitenaf (Nakagawa & Shaw, 2004; Putnam, 2000). Het volgende tekstfragment illustreert dit:

''Ik denk dat dat wel een beetje verschillend is. Dat is heel raar. Zomers hebben we een barbecue en we noemen dat nu het nieuwe gedeelte en het oude gedeelte. Dat is dus gesloopt aan de andere kant van de straat. Al eerder. Dat waren net zulke woningen als hier. Dat is al wel 10 jaar geleden. Maar als zij een barbecue hebben, dan zijn wij daar niet bij en als je hier met kerst door de straat heen rijdt, dan zijn de woningen allemaal verlicht hier. Aan de oude kant. De nieuwe kant doet niet mee. Dat komt wel omdat dat een beetje import is, dat wil ik eigenlijk niet zeggen maar. Niet dat er trammelant is ofzo, maar het is...'' Respondent 12, man (63) uit Midden-Groningen.

De kwantitatieve analyse van de KAW data laat verder een significant verschil zien tussen de leeftijdscategorieën binnen de groep huurders. Ouderen, met name 75 jaar en ouder, stemmen significant vaker positief in met de stellingen over het contact dat ze hebben met buren, de manier waarop men in de buurt met elkaar omgaat en de aanwezigheid van gezelligheid en saamhorigheid. Ook vinden ze het minder vaak vervelend om in de buurt te wonen waar ze wonen. De mening over hoe goed mensen elkaar in de buurt kennen verschilt als enige niet significant voor de leeftijdscategorieën. Gemiddeld genomen kan, op basis van de data van KAW, worden gesteld dat oudere huurders in het onderzoeksgebied positiever gestemd zijn over de aanwezigheid van sociaal kapitaal dan jongere generaties.

De afgelopen jaren hebben er in het onderzoeksgebied regelmatig aardbevingen plaatsgevonden. De woonsituatie van de meeste geïnterviewden wordt daarom beïnvloed of is reeds veranderd. Er kan door de kwalitatieve analyse een onderscheid gemaakt worden tussen respondenten die nog niet weten wat de plannen voor hun woning zijn, die in afwachting zijn van de uitvoering van een versterkings- of

nieuwbouw traject én respondenten die het traject van nieuwbouw of versterking al doorlopen hebben als het gaat over de ervaring van sociaal kapitaal. Respondenten die nog niet weten wat er met hun woning gaat gebeuren hebben niet benoemd dat er veranderingen zijn op het gebied van sociaal kapitaal, als gevolg van de aardbevingen. Voor respondenten die weten dat hun huis gesloopt of versterkt gaat worden of die reeds in een nieuwe of versterkte woning wonen, blijkt dit anders. De gevolgen en trajecten die ontstaan door de aardbevingen blijken soms direct effect te hebben op de indicatoren die bepalend zijn voor de aanwezigheid van sociaal kapitaal. In sommige gevallen pakken de veranderingen en gevolgen van de aardbevingen op een positieve manier uit als het gaat om sociaal kapitaal:

''Als het nodig is. We hebben heel goed contact sinds de aardbevingen met onze buren. Het is wel een verbindende factor. We hadden van 0.0 contact tot nu toe wel redelijk af en toe een appje over hoe en wat, dit en dit is bij ons eruit gekomen.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum, in afwachting van een sloop-nieuwbouw traject.

''Je gaat toch meer met de mensen praten, overleggen. Wat vind jij er van? Wat moeten we doen? Je moet naar een logeerwoning, waar ga jij dan heen? Dat praat wat makkelijker. In wezen ben je lotgenoten.'' Respondent 5, vrouw (58) is teruggekomen in haar versterkte en verduurzaamde woning.

In deze gevallen kunnen buurtgenoten elkaar vinden en vindt er ondersteuning plaats. Daaruit komen mogelijk positieve ontwikkelingen voor sociaal kapitaal voort, al is de toekomst wel onzeker op momenten dat de sloop-nieuwbouw trajecten en mogelijke verhuizingen nog moeten plaatsvinden. In andere gevallen blijkt het effect van een sloop-nieuwbouw of versterkingstraject negatief voor de ontwikkeling van sociaal kapitaal. In sommige gevallen moet men vertrekken uit de vorige woonomgeving, waardoor contact met de buren en het kennen van buurtgenoten drastisch veranderen. In andere gevallen zorgen de trajecten op zichzelf voor spanningen en problemen tussen buurtgenoten, met als consequentie een negatief effect op de ontwikkeling van sociaal kapitaal. Beide situaties worden geschetst door de volgende quotes:

''Ik had heel veel contact met buren. We woonden echt in een buurtje waar iedereen zich om elkaar bekommerde dus ze kwamen kijken als ze dachten van 'ik heb haar al een poos niet gezien'. Mijn buurvrouw kwam elke dag even bij mij, kan ik nog wat voor je doen? Is er nog wat gebeurd? Ik viel wel eens een keertje en dat ik niet omhoog kon komen, dan was de buurman er weer die mij hielp. We dachten allemaal eigenlijk om elkaar. '...' Dat moet hier nog allemaal komen. Ik heb 27 jaar naast de buurvrouw gewoond en we zijn dikke vriendinnen geworden. Dan word je helemaal weggesleurd. Zij vindt het erg en ik vind het ook erg.'' Respondent 8, vrouw (64) uit Appingedam, verhuisd naar een nieuwe woning.

''Sowieso wil ik niet een houding hebben waarvan zij zouden kunnen zeggen 'nou ze zeggen helemaal geen gedag meer'. Ik blijf ze gewoon gedag zeggen, maar ik ga verder niks meer met ze doen. Wij hadden ook een sleutel van elkaar, maar ik heb vrienden genoeg dus die krijgen nu wel een sleutel van mij. Dat is dus de uiteindelijke uitwerking geworden. Dat vind ik echt, als je nou zegt van de leefbaarheid. Bij andere buren is het juist wel weer beter geworden. Dat is dan juist weer de medestander. Maar ik vind dat wel heel rot.'' Respondent 4, vrouw (65) is teruggekomen in haar versterkte en verduurzaamde woning.

Op deze manier wordt duidelijk dat de aardbevingen, bij huurders die deel uitmaken of deel uitmaakten van de plannen en projecten, invloed hebben op de sociale omgeving. In sommige gevallen werkt de aardbevingsproblematiek verbindend, terwijl er in andere situaties onrust en afstand door ontstaat. De ontwikkeling van sociaal kapitaal voor huurders lijkt op deze manier gevoelig voor de gevolgen van de aardbevingen in Groningen.

5.4 De sociale impact

Uit eerder onderzoek is naar voren gekomen dat de aardbevingen in Groningen een sociale impact hebben op de bewoners van het gebied (Lugtig et al., 2017; Postmes et al., 2018). Deze impact uit zich mogelijk op verschillende manieren, zoals door veranderende emoties en gedrag. In dit deelhoofdstuk wordt verder ingegaan op de sociale impact die direct te relateren is aan de aardbevingen in het onderzoeksgebied. De aardbevingen in Groningen blijken niet alleen een direct effect te hebben op de bewoners. Ook de indirecte gevolgen zijn op emotioneel vlak aanwezig bij de respondenten, met name gerelateerd aan de werkwijze en gang van zaken voor het hersteltraject.

5.4.1. Met angst en beven?

Het meemaken van een aardbeving kan verschillende emoties oproepen. Ruim 70% van de huurders binnen de kwantitatieve analyse heeft één keer of vaker een aardbeving meegemaakt. Een hoger percentage van de woningeigenaren in dit onderzoek geeft aan aardbevingen gevoeld te hebben (88%). Een mogelijke verklaring voor dit verschil kan de woonduur zijn. Indien de huurders in het KAW onderzoek gemiddeld korter in het aardbevingsgebied wonen dan eigenaren, verklaart dit mogelijk waarom zij minder aardbevingen gevoeld hebben. De woonduur binnen het KAW onderzoek is echter gebaseerd op het huidige adres. Daaruit kan niet worden afgeleid hoelang een respondent al in het aardbevingsgebied woont. De eventuele invloed van de woonduur op het meemaken van een aardbeving kan daarom met de huidige data niet met zekerheid worden vastgesteld. Op één persoon na, hebben alle geïnterviewden één keer of vaker een aardbeving meegemaakt.

De impact die een aardbeving heeft kan het best gemeten worden aan de hand van de reacties van bewoners van het aardbevingsgebied. Er is opnieuw een aantal verschillen waarneembaar tussen woningeigenaren en huurders. Uit de kwantitatieve analyse komt naar voren dat woningeigenaren iets vaker dan huurders aangeven zich ongerust, angstig en geschrokken te voelen na een aardbeving. Ook gevoelens van machteloosheid en boosheid worden meer ervaren door woningeigenaren. Deze verschillen tussen beide groepen blijken na een Chi-kwadraat toets significant te zijn. Op de vraag of respondenten ook psychische problemen ervaren antwoorden beide groepen significant anders. Een relatief groot deel van de huurders antwoord met ‘weet ik niet/niet van toepassing’ (46% t.o.v. 15% van de eigenaren), terwijl woningeigenaren meer inhoudelijk antwoord geven en het met name oneens of helemaal oneens zijn met de stelling ‘ik ervaar psychische problemen door de aardbevingen’ (58%). De stellingen ‘de dreiging van nieuwe aardbevingen maakt mij angstig en onzeker’ en ‘ik voel mij minder gelukkig door de aardbevingen’ worden opnieuw door de grootste groep van de huurders beantwoord met ‘weet ik niet / niet van toepassing’ (gemiddeld 35% van de huurders t.o.v. 9% van de woningeigenaren). Deze manier van antwoorden herhaalt zich voor alle vragen van KAW die gerelateerd zijn aan persoonlijke betrokkenheid en emotie. Het verschil is opmerkelijk te noemen. Een potentiële verklaring voor het verschil is dat huurders, met een lagere sociaaleconomische status, minder gemakkelijk praten over hun emoties en/of toegeven dat ze psychische problemen hebben. Het verschil kan mogelijk ook gerelateerd worden aan een zwakkere verbondenheid die huurders hebben met de woonomgeving. Minder betrokkenheid heeft mogelijk tot gevolg dat men minder persoonlijk en/of emotioneel geraakt wordt. Op de betrokkenheid van huurders bij het aardbevingsdossier wordt verder ingegaan in hoofdstuk 5.5.

Ondanks het verschil met woningeigenaren, ervaren ook huurders veel en gemixte emoties door de aardbevingsproblematiek. Dit wordt duidelijk wanneer er door KAW gevraagd wordt naar de toe- of afname van bepaalde emoties gerelateerd aan het voorkomen van aardbevingen. Gevoelens van schrik, angst, onrust en onveiligheid zijn bij een relatief grotere groep huurders in de afgelopen periode sterker

toegenomen dan bij woningeigenaren. Daarvoor werden op p. 61 een aantal mogelijke verklaringen genoemd. De helft van de geïnterviewden reageert rustig op de aardbevingen en voor hen geldt dat de bevingen zelf weinig tot geen emoties oproepen. Men benoemt dat het vaak maar een kort moment is en dat ze in sommige gevallen zelfs niet direct doorhebben dat het om een aardbeving gaat. Dit wordt onder andere duidelijk uit de volgende opmerking:

''De aardbevingen zelf? Een beetje laconiek. Oh dat was er weer één. Als we in bed lagen, en dat je het dan merkt, oh dat was er weer één, maar meer niet.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

''Het voelt als een korte klap. Je hoort een klap en je voelt een trilling maar het is niet dat het blijft trillen ofzo. Het kwam niet in mij op in eerste instantie. '...' Ik ben er redelijk nuchter onder.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam.

De andere helft van de respondenten uitten dat de aardbevingen wel degelijk impact hebben op hun emoties. De aardbevingen roepen bij hen met name gevoelens van schrik en onrust op. Vier van de twaalf respondenten geeft aan zich ook wel eens onveilig te voelen in de woning door de aardbevingen.

''Je slaapt gewoon slecht die nacht. Dat duurt weken. Het moet wekenlang rustig zijn tot je merkt dat er weer wat rust is. Nu is het december-periode. In oktober denk je al, de bevingen beginnen weer.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum.

''Die van 2012 zaten we buiten en was het van 'wow'. Dat was wel erg schrikken. Bij die andere twee lag ik op bed. Net alsof er een vrachtwagen voorbij komt en dan denk je 'Oh ja, dat is er weer eentje'. Dat was mijn reactie.'' Respondent 5, vrouw (58) uit Loppersum.

Niet alleen op het moment dat er een beving plaatsvindt ervaren de geïnterviewden emoties. Dit uit zich in sommige gevallen zelfs in slapeloosheid en angsten. De ervaring van stress en spanning blijft voor een aantal respondenten aanwezig, ook in de tussenliggende periodes zo blijkt uit de volgende opmerkingen:

''Het is niet prettig. Ik heb wel zoiets van…. Ik heb mijn fotoboeken wel in één kast gedaan. Dat ik dacht, ik zet alles bij elkaar voor als er iets gebeurt.'' Respondent 9, vrouw (74) uit Midden-Groningen.

''Nou ik denk wel eens na, niet altijd hoor, maar stel je ligt te slapen en er komt een aardbeving en die kolossale schoorsteen klapt naar beneden. Dan word je niet vrolijk. De slaapkamer zit er aan vast. Van sommige woningen hebben ze die er af gehaald, en van andere woningen niet. En dat vind ik heel raar. Ze zeggen dat die van ons wel goed zijn, maar hoe kan je dat bepalen? Dat kan je niet zien ja?'' Respondent 11, man (56) uit Midden-Groningen.

Tijdens het coderen en analyseren van de transcripten van de interviews wordt duidelijk dat emoties gerelateerd aan frustratie (13 keer) en spanning (15 keer) het meest genoemd zijn (zie bijlage 5). Door de ervaring van negatieve emoties, zoals stress of angst, lopen bewoners mogelijk een verhoogd risico op de ontwikkeling van psychische klachten (Postmes et al., 2018; Stroebe, 2016, 2017). Drie van de twaalf respondenten geven aan psychische klachten te hebben die zij relateren aan het voorkomen van de aardbevingen. Tijdens de interviews wordt duidelijk dat deze klachten in alle gevallen ontstaan door de omgang met hen als bewoner/huurder, de duur van het proces waarin men als sociale huurders terecht komt en de werkwijze vanuit de (semi)overheid. Deze bevinding wordt bevestigd door de eerdere resultaten uit het onderzoek van Postmes et al. (2018). Alle drie de huurdersorganisaties maken kenbaar dat zij vanuit de omgeving signalen horen en zien van sociale huurders met psychische klachten als gevolg van de huidige omstandigheden en veranderingen waarmee men te maken krijgt *(zie*

onderstaande quotes). Om deze reden wordt het volgende deelhoofdstuk gewijd aan de gang van zaken binnen het aardbevingsdossier.

''Daarover weet ik dat die best wel ingrijpend is want wij horen toch best wel veel signalen uit de wijk dat er mensen met heel veel klachten zijn. De toename van zorg op dat gebied is gewoon een feit.'' Respondent 14, huurdersorganisatie de Maren (Appingedam)

'Bij het gasberaad zit ook een geestelijke. Die is heel veel onderweg voor geestelijke problemen en trammelant. Je ziet de verschijnselen echt wel. Het is niet alleen de woningen he. Er wordt te veel naar de woningen gekeken maar er wordt vergeten dat er ook nog mensen in wonen. Dat is het grootste probleem. Het sociale aspect wordt meestal vergeten. De woning moet versterkt worden en de rest komt op de tweede plaats.'' Respondent 15, huurdersorganisatie SBS (Midden-Groningen)

5.4.2. Frustratie over de gang van zaken

Dat de aardbevingen een impact hebben op de emoties van bewoners van het aardbevingsgebied in Groningen werd duidelijk in het vorige hoofdstuk. Er blijkt een onderscheid te zijn in de emoties die veroorzaakt worden door het ervaren van een aardbeving en de emoties die de sociale huurders ervaren nu zij betrokken zijn bij de gevolgen van de aardbevingen. Het proces lijkt een andere en sterkere uitwerking te hebben dan de aardbevingen zelf, met andere emoties en soms psychische klachten tot gevolg.

''Daar zit wel een verschil tussen. Een beving is gewoon een beving. Dat contact dat heeft te maken met wat voor informatie je krijgt en het feit dat ze (de overheid) de omgeving niet helemaal serieus neemt als het gaat om welke impact de beving heeft. En hoe de staat van zaken is. Als je nu in de media leest 'we zijn goed bezig'. Sorry hoor, maar wij zijn fase 1b en fase 1a is nog niet eens amper klaar. Dan denk ik er is helemaal nog niks gebeurd.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum.

De aardbevingsproblematiek in Groningen is eerder al gedefinieerd als door de mens veroorzaakte ramp, een soort ramp dat door de gedupeerde vaak in mindere mate geaccepteerd wordt. Dit komt voor op momenten dat de ontstane risico's door anderen opgelegd worden, er voor gedupeerden geen persoonlijk gewin te behalen valt, onderzoekers het oneens zijn (over de risico's), en iets een zeldzame gebeurtenis is. Aan al deze kenmerken voor het ontstaan van een lage risicotolerantie lijkt de situatie in Groningen te voldoen. Dit blijkt uit de volgende quotes:

''Mijn collega zei het heel treffend, die zei: dingen die je overkomen, bijvoorbeeld wij hebben een ongeluk in ons gezin gehad, daar ga je mee om. Maar dit overkomt je niet, dit word je aangedaan. Dat is gewoon het cruciale verschil. Als dingen je overkomen, heb je over het algemeen nooit een schuldige. Maar hier heb je gewoon mensen die je aan kan wijzen als schuldige.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum.

''De NCG doet op dit moment ook niet zoveel meer. Die regelt ook niks meer. Daar moet dan weer zo'n tijdelijke commissie versterking komen. Die moeten dan bepalen welke woningen veilig zijn. Daar heb je ook geen contact mee. Niemand weet meer waar die terecht kan. Het wordt steeds erger in plaats van beter. Hoe meer instanties er komen, hoe onduidelijker dat het wordt.'' Respondent 15, huurdersorganisatie SBS (Midden-Groningen).

Het gevoel hulpeloos te zijn en geen weerstand te kunnen bieden tegen de ontstane ramp en veranderingen is een ervaring die Groningers uiten. In het onderzoek van KAW geeft zo'n 19% van alle respondenten aan zich machteloos te voelen en zelfs ruim 35% geeft aan het gevoel te hebben dat de zorgen die zij hebben over aardbevingen niet serieus genomen worden. Het idee dat een situatie niet serieus genomen wordt wekt bij de geïnterviewde huurders meer dan eens gevoelens van frustratie, boosheid en onzekerheid op. Ook zorgt het soms voor spanningen in onderlinge relaties.

''Het hele proces maakt mij kwaad. De hele buurt heeft zich eigenlijk ook wel aangemeld voor de claim van immateriële schade. Door de jaren heen, je schiet er gewoon snel vol van. Dat heb ik heel erg.'' Respondent 3, vrouw (75) is in afwachting van sloop-nieuwbouw.

''Ja zeker andere emoties want… Het begon natuurlijk met het gevoel dat je bedonderd wordt en dat ze niet eerlijk met je omgaan. '…' Alles moet bevochten worden. Gewoon… Dat dingen bijna niet vanzelf gingen. Je vindt dat dingen vanzelf moeten gaan en dat het weer net zo netjes wordt zoals het was, maar je moet alles vragen.'' Respondent 4, vrouw (65) is teruggekomen in haar versterkte en verduurzaamde woning

''Emoties… Bij mijn man voornamelijk boosheid. Bij mij zelf… Tja, je hebt vluchten, verstijven en vechten. Ik ben meer iemand die gaat vechten. Mijn man verstijft wat meer. Maar dat je wel merkt, die houding roept het op. '…' Je stuurt een mailtje naar meneer Wiebes die nooit zijn mail leest.'' Respondent 1, vrouw (40) is in afwachting van sloop-nieuwbouw.

''Dat roept echt wel emoties op. Ook wel dat je onderling, met je man en jezelf. Mijn man is daar dan wat agressiever in en ik moet het dan wat meer sussen. '…' Maar hij zegt ook; bepaalde dingen ben ik het niet mee eens. '…' Je wordt dan toch in een huis gestopt waar je eigenlijk niet in wilde. Het heeft ons in het laatste jaar wel heel veel gekost. '….' Het heeft ons ook wel dichterbij elkaar gebracht, maar we hebben toch wel een heel moeilijk jaar gehad met z'n tweeën.'' Respondent 8, vrouw (64) woont sinds 3 maanden in een nieuwe versterkte woning.

Geïnterviewde respondenten maken zich zorgen over wat hen nog te wachten staat en voelen zich onzeker. Niet alleen om zichzelf, maar ook om hun naasten. Acht van de twaalf respondenten zijn bezorgd geweest of voelt zich nog regelmatig bezorgd over wat de spanningen, onzekerheid en onrust met hen en hun naasten doen.

''Dat is dan ook weer dat hele verhuistraject waar ik me zorgen om maak soms. Dat dat gewoon heel erg vervelend is. Natuurlijk, mijn kinderen die praten er op school ook over en ik heb niet het gevoel dat zij bang zijn. Daar praten we thuis ook over, maar ja dat is wel iets dat ook in mijn hoofd blijft zitten. Dat ik er rekening mee moet houden dat zij zich ook niet onveilig moeten voelen in het huis. Dat is wel iets wat top of mind is.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam.

''Ik wil er geen angst om hebben, maar je leeft uiteindelijk wel in angst voor de grote klap. Tja… Het kan uitblijven, maar ik ben er van overtuigd dat de klap komt en wat er dan gebeurt; ik weet het niet... Voor mezelf maakt het niet zoveel meer uit, ik heb de leeftijd. Maar voor de kinderen enzo, daar ben ik niet zo positief over..'' Respondent 10, man (79) uit Midden-Groningen.

Tijdens 11 van de 12 interviews is naar voren gekomen dat de duur van het proces een grote bijdrage heeft aan hoe mensen zich voelen over de situatie. Respondenten hebben moeite met de onzekerheid die het wachten met zich meebrengt en verliezen het vertrouwen in de komst van goede en rechtvaardige plannen. Onbegrip kan er in de loop der jaren voor zorgen dat het vertrouwen in instanties afneemt en mensen negatiever worden in hun gedrag en wil om medewerking te verlenen.

''Er zou wat versterking komen enzo, maar je hoort er niks meer van. Het is hier treurig als je dat zo ziet. In het Westen hebben ze alles hier weg getrokken. Al het geld wat hier uit de grond gekomen is, is allemaal naar het Westen gegaan. Nu laten ze je barsten. Dat gevoel krijgen de Groningers wel.'' Respondent 10, man (79) uit Midden-Groningen.

''Ja het moest snel want het zou allemaal zo onveilig zijn. En wat zitten we nou? Gewoon in dezelfde situatie. Het gaat zo traag he. De woningcorporatie, dat schiet niet op. Ze staan te wachten. Er zijn woningen ongeveer 2

jaar geleden gesloopt en die grond ligt er nog precies net zo. En ze zouden afgelopen jaar al beginnen. Het ligt gewoon stil.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum.

De traagheid van het proces heeft eveneens als effect dat veel huurders het idee hebben dat ze stilstaan en niet weten waar ze aan toe zijn. Ze staan in een soort wachtstand. Dit heeft ook invloed op hoe ze wonen, hoe tevreden ze nog zijn over de woning en welke investeringen ze wel en niet willen doen in de woning. Het woongenot en de tevredenheid lijden mogelijk onder de duur van het proces.

''Het duurt allemaal vreselijk lang voordat je weer wat hoort en het is ook zo vaak uitgesteld. Dan zeggen ze 'dan en dan hoor je wat' en dan is het dan toch niet. '...' Ik wil gewoon graag weten wat er gaat gebeuren, waar ik rekening mee moet houden, wat ga ik nog wel en niet doen in mijn huis? Wat is nog de moeite waard en wat niet?'' Respondent 7, vrouw (41) in afwachting van sloop-nieuwbouw

''Het wachten doet heel veel, omdat je... Ik wil graag nieuwe gordijnen. We willen in de gang graag een nieuwe vloer, en hier ook. Maar je zit steeds van 'we wachten nog maar even, want je weet het niet'. Dat gaat dus al 4/5 jaar door. We hebben al 5 jaar dat er mensen over de vloer komen. Afgelopen december is er net weer een groep geweest. Van boven naar beneden alles bekeken en verder kom je niet. Verder hoor je niks. Dat is het… Je wil eigenlijk wel wat, maar je denkt iedere keer van laten we het maar niet doen.'' Respondent 9, vrouw (74) in afwachting.

Volgens Norris et al. (2002) is coping een manier voor individuen om invloed te hebben op psychologische gevolgen (van een ramp), maar er is tot nu toe weinig bewijs voor de invloed. Toch laat onderzoek zien dat 'avoidance coping' (het negeren of vermijden van de ramp) problemen kan opleveren. Er is reden om aan te nemen dat enige vorm van coping/'omgang' nodig is om het niet accepteren van de ontstane situatie te verminderen. Tijdens de kwalitatieve analyse van de interviews is gekeken hoe de sociale huurders reageren op de volgende drie tegenstellingen die voortkomen uit de drie dimensies van coping zoals bedacht door North et al. (2001):

1. Actief betrokken zijn bij de situatie of er passief afstand van nemen
2. Geïnformeerd pragmatisme of het loslaten van de controle
3. Openstaan voor verzoening en acceptatie van de situatie of het ontwijken van de situatie

De drie positieve dimensies van coping laten zien dat zij kunnen bijdragen aan de vermindering van het risico op psychische stoornissen na een ramp (North et al., 2001). Deze bevindingen impliceerden eerder al dat het verstandig is oog te houden voor de vele verschillende manieren waarop slachtoffers omgaan met de gevolgen van een ramp.

Negen van de 12 de respondenten geven aan in het algemeen positief om te gaan met veranderingen in hun leven en leefomgeving. De huurdersorganisaties zijn hier iets terughoudender in. Zij maken kenbaar dat de sociale huurders veelal verschillend met veranderingen omgaan en zich in veel situaties weinig betrokken en gelaten opstellen. Met betrekking tot de veranderingen als consequentie van de aardbevingen geven zes van de twaalf respondenten aan dat zij hier minder goed mee om kunnen gaan dan met algemene veranderingen. Drie van de twaalf respondenten geven aan er helemaal niet goed mee om te kunnen gaan. Gevoelsmatig is het voor hen niet mogelijk om prettig om te gaan met veranderingen als gevolg van de aardbevingen. De overige drie respondenten zeggen geen verschil te merken tussen algemene veranderingen en veranderingen gerelateerd aan de aardbevingsproblematiek.

''Het is wel irritant. Ik wil altijd gewoon graag precies weten hoe het zit. Als je vrijwillig gaat verhuizen, dan regel je dat allemaal zelf en heb je het zelf in de hand. Nu is het steeds maar afwachten en daar kan ik niet zo goed tegen.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam

''Je moet je aanpassen. Je hebt niet veel keuze. Als ze komen en we gaan versterken, dan moeten we.'' Respondent 9, vrouw (74) uit Midden-Groningen

Alle geïnterviewde huurders hebben antwoord gegeven op de drie tegenstellingen voor coping, gebaseerd op de theorie van North et al. (2001). Zes huurders geven aan dat ze actief betrokken willen zijn bij de aardbevingsproblematiek en de ontwikkelingen op dit vlak. Vier andere huurders maken kenbaar dat zij zich liever passief opstellen en afstand nemen van de situatie. In twee gevallen hebben huurders het gevoel er tussen in te zitten. De duur van het proces en de fase waarin men zit lijken een belangrijke rol te spelen. Zo blijkt uit de volgende opmerkingen:

''Ik stel me de laatste tijd wat passiever op. Dat doe ik nu maar dat was eerder wel anders. Ik heb mij er enorm voor ingezet. Elke dag hadden we het er over.'' Respondent 3, vrouw (75) in afwachting van sloop-nieuwbouw

''Ik denk er tussenin. Of het moet jezelf ook aangaan. Dan is het anders als dat het een straat verderop is.'' Respondent 12, man (63) in afwachting

Als sociale huurders moeten kiezen tussen geïnformeerd worden en zelf op de hoogte blijven of de controle loslaten, dan kiezen zeven van de 12 huurders voor geïnformeerd worden. Ze geven daarbij aan ook zelf actief op zoek te gaan naar informatie en nieuws. Er zijn vier huurders die zeggen er tussenin te zitten, ze willen niet over alles informatie maar laten ook de controle niet los. Eén huurder geeft aan de controle over de situatie helemaal los te laten.

''Af en toe lees ik ook gewoon alle berichten niet meer. Je weet op een gegeven moment ook niet waar het vandaan komt. Soms word je gewoon moe van het hele gebeuren.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam

''Ik wil wel geïnformeerd worden. Het is niet dat ik me afsluit voor die dingen, maar om daar nou in mee te gaan met actie of zoiets. Dat moet een ander maar doen.'' Respondent 10, man (79) uit Midden-Groningen

''De meeste mensen willen geïnformeerd worden. Ze willen het wel, maar het moet allemaal gebracht worden.'' Respondent 13, huurdersorganisatie de Huurder (Loppersum)

Geen enkele huurder die geïnterviewd is voor dit onderzoek zegt dat hij of zij de situatie liever ontwijkt. Twee huurders geven aan dat ze moeite hebben de situatie te accepteren en kiezen er daarom voor dat zij tussen accepteren en ontwijken in zitten. De overige tien huurders geven aan dat zij openstaan voor verzoening en acceptatie van de situatie. Ze hebben in een aantal gevallen het idee dat er geen andere optie is dan te accepteren wat er gaande is. Men stelt zich daarin vrij gelaten en afhankelijk op. Mogelijk voelen ze zich onderdeel van het grote geheel.

''Ik sta open voor samenwerking. Je begrijpt ook dat je in een conflict situatie zit. Ook als ze zeggen jullie mogen hier niet blijven wonen, dan is het ook klaar. Niet dat we het er mee eens zijn, maar dan kan je verder.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum

''Ik heb ook niet heel veel keuze. Ik probeer er dan inderdaad maar positief mee om te gaan, dat is niet altijd leuk maar op een gegeven moment gaat het gewoon gebeuren dus het heeft niet zoveel zin om me er tegen te verzetten. Dus dan laat ik het ook los.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam

''Op een gegeven moment moet dat gewoon. Als er duidelijke plannen zijn en iedereen zegt van dat vinden we leuk, dan kan je wel zeggen 'nee ik vind dat niet zo leuk', maar de rest telt dan.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum

De meeste huurders laten zien dat zij aan de positieve kant van coping zitten. Dat wordt in de onderstaande tabel 14 overzichtelijk weergegeven. De verwachting zou zijn dat deze positieve houding en omgang kan leiden tot positieve resultaten als het gaat om psychologische gevolgen van het ervaren van een ramp. Met de huidige resultaten en dataset is het echter niet mogelijk om conclusies te trekken over of een positieve vorm van coping ook een positieve uitwerking heeft op de mentale gevolgen die men mogelijk ondervindt tijdens of na het meemaken van een ramp. Er zijn onvoldoende cases beschikbaar die ver genoeg bij het proces van veranderingen betrokken zijn om te kunnen beoordelen welke gevolgen zij ervaren en hoe hun coping strategie hier een bijdrage heeft geleverd.

Positief	**Midden**	**Negatief**
Actief betrokken	Midden	Passief op afstand
6	2	4

Geïnformeerd worden	Midden	Het loslaten van de controle
7	4	1

Verzoening / acceptatie	Midden	Het ontwijken van de situatie
10	2	0

Tabel 14: Het aantal huurders per coping dimensie

5.5 Meedoen vanaf de zijlijn

5.5.1. De positie van huurders

De positie van huurders wijkt in het aardbevingsdossier op een aantal punten af van die van woningeigenaren. Deze verschillen zitten vooral in de mate van zeggenschap die huurders hebben over de woning waarin ze wonen en daarmee ook over de verantwoordelijkheid die ze voor die woning dragen.

Uit de kwantitatieve analyse komen een aantal opmerkelijke verschillen tussen beide groepen bewoners naar voren. Met name het gedrag van huurders als het gaat om het onderhouden van hun woning en het melden van schade is opvallend in vergelijking met woningeigenaren. Dit begint bij het hebben van kennis over of de woning waarin men woont schade heeft of niet. Ruim 92% van de woningeigenaren geeft aan te weten hoeveel en welke schade er is aan de eigen woning. Een kleine 8% geeft aan dit niet te weten. Voor huurders geldt daarentegen dat bijna 36% geen kennis heeft van de aanwezige schade. Een opvallend grotere groep. Op de stelling of respondenten nog zin hebben om hun woning te onderhouden in deze periode van de aardbevingsproblematiek, antwoordt bijna 46% van de huurders met 'weet ik niet/niet van toepassing' tegenover maar 5% van de woningeigenaren. Mogelijk heeft een deel van de huurders dit antwoord gegeven omdat de verhuurder (woningcorporaties) in het algemeen verantwoordelijk is voor het onderhoud van de woning. Toch draagt een huurder in Nederland ook eigen verantwoordelijkheid voor het kleine onderhoud aan een woning (Rijksoverheid, 2019b). Om die reden is het opvallend dat een veel groter aandeel van de huurders dan van de woningeigenaren het antwoord op de vraag niet weet of niet relevant acht. Uit de kwantitatieve analyse blijkt eveneens dat schades aan huurwoningen significant minder gemeld en officieel vastgesteld worden dan bij koopwoningen. Dit werd eerder al geconstateerd door Lugtig et al. (2017). In tabel 15 is het verschil tussen beide groepen

duidelijk zichtbaar als gekeken wordt naar de antwoord opties ‘ja’ en ‘weet ik niet’.

	Is er schade aan de woning vastgesteld door de NAM of het CVW?				
	Ja	Deels, een deel van de schade is vastgesteld en een deel moet nog vastgesteld worden	Nee, de schade is wel gemeld maar nog niet vastgesteld	Nee, de schade is niet gemeld	Weet ik niet
Woningeigenaren	77%	10%	5%	6%	2%
Huurders	33%	4%	6%	17%	40%

Tabel 15: Antwoorden van eigenaren en kopers op de vraag over schade van KAW (2018)

Huurdersorganisaties spreken uit dat zij het onwenselijk vinden als huurders de schades aan hun woning niet of minder melden. Het leidt volgens hen mogelijk tot een verdere en onnodige afname van de kwaliteit van sociale huurwoningen als huurders laconiek omgaan met het melden van gevonden schades. Aan het melden van schade voor sociale huurders zit echter wel een duidelijke keerzijde. Ook de verhurende partij moet volgens de huurdersorganisaties meer initiatief gaan nemen. Dit lichten zij als volgt toe:

‘’Het is heel belangrijk. Als één huurder schade meldt en je weet dat andere woningen van die rij ook beschadigd zijn, dan kan dat voor de hele rij consequenties hebben. Wij zeggen ook van: meld het gewoon, want het is ook in het belang van uw buren. Aan de andere kant hebben we ook tegen de verhuurder gezegd, ga zelf ook controle uitvoeren want daarin zien we in de provincie verschillend beleid. Er zijn verhuurders die dus hun eigen woningen intensief controleren en schades opnemen en laten repareren maar er zijn ook woningbouwcorporaties die laten het helemaal aan de huurder over. Dan zijn er dus mensen die zeggen ‘ik wil al dat gedoe in mijn huis niet. Laat mij maar mooi en een paar scheurtjes meer of minder vind ik niet erg’. Dan blijf je dus met gehavende woningen zitten.’’ Respondent 14, huurdersorganisatie de Maren (Appingedam)

‘’Het melden is altijd belangrijk, maar de lastigheid is; dan moet er ook wat mee gebeuren. Als je wat meldt en je hoort maanden niets, en er komt dan weer een scheur bij, dan denk je ‘ja het zal wel goed zijn, ik meld dat niet meer’. ‘…’ Dan heb je dus een schade gemeld en dan een paar maanden niks horen. Je moet dan antwoord geven. Bij huurders is het gewoon communicatie. Dat is het hele eieren eten. Als je dat niet doet, dan krijg je onvrede. Als je die eenmaal hebt, dan krijg je het zo ook maar niet meer goed.’’ Respondent 13, huurdersorganisatie de Huurder (Loppersum)

‘’Vorig jaar is het stil gelegd. Je kon de schade wel melden maar het werd niet gerepareerd ofzo. De huurders melden dat dan bij de corporatie en die hoorden verder niks. Die wisten niet dat dat stil lag. Dan denkt een huurder ook, waarom zouden we dat melden? We horen er toch niks van.’’ Respondent 15, huurdersorganisatie SBS (Midden-Groningen)

Woningcorporaties hanteren op dit moment geen eenduidig beleid als het gaat om het melden van schades. In de meeste gevallen wordt van sociale huurders verwacht dat zij zelf melding maken van schades bij de woningcorporatie. Sociale huurders kunnen verschillende redenen hebben om schade niet te melden. Op de vraag of respondenten nog zin hebben om schade te melden antwoordt bijna 60% van de huurders ‘weet ik niet / niet van toepassing’, ten opzichte van maar 15% van de woningeigenaren . Dit antwoord van huurders zou een indicatie kunnen zijn dat zij het melden van schade links laten liggen. De vraag is waarom. Alle geïnterviewde sociale huurders voor het kwalitatieve deel van dit onderzoek hebben aangegeven dat zij de schades, indien aanwezig, hebben gemeld bij de woningcorporatie (9 van de 12). Op de vervolgvraag of deze schades ook officieel vastgesteld zijn door de NAM of het CVW antwoord, geven twee huurders bevestigend antwoord. In twee andere gevallen weet men dat de schade

nooit officieel vastgesteld is door één van deze partijen en dat de betreffende woningcorporatie de schade zelf verholpen heeft. De overige vijf huurders met schade geven aan niet zeker te weten hoe hun schade vastgesteld is. Dit blijkt onder andere uit de volgende opmerkingen:

''Wij moeten bij de woningbouw melden, maar we hebben niet het gevoel dat de woningbouw dat doorzet maar alles heeft ook vastgezeten bij de NAM en CVW. Dus dat weten we niet.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum

''Weet ik niet, want het is allemaal direct gemeld bij de woningcorporatie. Later werden er foto's gemaakt van de scheuren, dat zal dan CVW geweest zijn. Daarna kwam de aannemer.'' Respondent 2, man (71) uit Loppersum

Een onduidelijke en wisselende gang van zaken zorgt er mogelijk voor dat een grote groep huurders zich afzijdig houdt als het gaat om de melding van schade. Mogelijk voelen de huurders zich minder of niet verantwoordelijk voor de staat van en schades aan hun woning. Dit zou een verklaring kunnen zijn voor de bevinding dat 57% van de huurders de schades niet gemeld heeft óf niet weet of de schades vastgesteld zijn. Plus de constatering dat 60% van de groep de vraag of ze nog zin hebben om schade te melden niet van toepassing vindt of geen antwoord weet. Twee van de drie huurdersorganisaties benoemen dat er, naast de onduidelijke afhandeling, ook nog een andere factor meespeelt, zoals blijkt uit de volgende opmerkingen:

''Twee redenen zijn ons duidelijk geworden uit bevraging. Men wil dat gedoe niet want er komen toch wel allemaal mensen met steigers in en om je huis. Een hoop stof en ellende. Ten tweede, sommige mensen interesseren zich er niet voor. 'Het is mijn huis toch niet. Ik betaal dan wel huur maar voor de rest, wat maakt het mij uit?'. Dat is een beetje de insteek.'' Respondent 14, huurdersorganisatie de Maren (Appingedam)

''Het is hun woning niet he, dus een scheur meer of minder. Als er goed op gereageerd wordt, dan willen ze het wel melden. Maar op den duur worden ze er ook flauw van. Waarom zou ik het in het vervolg nog melden als ik niks hoor?'' Respondent 15, huurdersorganisatie SBS (Midden-Groningen)

Volgens de huurdersorganisaties is er in het algemeen te laat gereageerd op de aardbevingsproblematiek met specifieke aandacht voor de groep huurders. Sociale huurders benoemen tijdens meerdere interviews de verschillen die worden ervaren met woningeigenaren. Het gaat daarbij met name om de hoeveelheid aangeboden hulp en informatie en de hoogte van financiële vergoedingen. Deze vergoedingen zouden voor woningeigenaren hoger liggen en dit wordt door huurders ervaren als onredelijk en onrechtvaardig. De onderzoeker had voorafgaand aan het onderzoek niet verwacht te horen dat meerdere respondenten zo sterk het gevoel hebben dat zij voor iedere medewerking of vergoeding moeten 'vechten'. Dit is echter wel door meerdere respondenten ter sprake gebracht (4 van de 12).

''Het geeft een gevoel van onredelijkheid en dan kom je weer op die vechthouding terug. Dan ga je weer mailen van: jongens het klopt gewoon niet. '...' Het grootste punt is dat het 'ontzorgen en je krijgt terug wat je hebt' daadwerkelijk wordt uitgevoerd bij de kopers en tuurlijk zitten daar wel gradaties in, maar bij de huurders is dat anders. '...' Bij de huurders, je krijgt 5800 euro en daar moet alles voor.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum

''Ik heb er nog bij staan janken, dat ik gewoon zei, moet ik nou echt alles bevechten? '...' Ik zei, als jullie de tuin hadden moeten aanleggen die wij hadden… 'Ja dan waren we veel meer kwijt geweest' vulde hij toen zelf al in. Nou uiteindelijk is dat met die tegels nog wel aangelegd. Maar dat soort dingen. Altijd maar vechten.' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

De verschillen tussen woningeigenaren en sociale huurders lijken verder vooral gevoeld te worden in de communicatie en betrokkenheid. Met woningeigenaren zou op een meer directe manier gecommuniceerd worden, terwijl er bij de sociale huurders altijd een partij tussen lijkt te zitten: de woningcorporatie. Huurders voelen zich daardoor wellicht minder direct betrokken bij de problematiek en hebben de ervaring dat er vóór hen besloten wordt, terwijl er weinig informatie gegeven wordt. Dit blijkt uit de volgende opmerkingen:

''Wat betreft de beslissingen die je neemt is het een groot verschil want wij hebben over het algemeen te accepteren wat de woningcorporatie beslist en de keuzes die zij maakt. En het enige wat zij moeten doen is het zo ver te krijgen dat wij (huurders) er in mee kunnen gaan. Kopers die maken hun eigen beslissingen.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

''Het ene huis is een huurwoning en de buurman heeft een koopwoning, die mag op de rode knop drukken maar zij (de huurder) mag dat niet. Zij moet het eerst melden bij de corporatie. Die moet eerst komen kijken en eventueel moet de corporatie het erg genoeg vinden om op de rode knop te drukken'' Respondent 13, huurdersorganisatie de Huurder (Loppersum)

De laatste quotes illustreren duidelijk een verschil tussen woningeigenaren en huurders als het gaat om de afhankelijkheid van een tussenliggende partij. De woningcorporatie is voor alle sociale huurders een bepalende partij, terwijl deze voor de woningeigenaar geen enkele rol speelt. Naast mogelijke verschillen in de hoogte van financiële vergoedingen, ervaren huurders mogelijk een groter gevoel van controleverlies. Zij zijn afhankelijk van de beslissingen van hun woningcorporatie voor wat betreft versterkingen, sloop-nieuwbouw, woonlocatie, verduurzaming en vergoedingen.

5.5.2. Verlies van controle

Het vermoeden dat de afhankelijke positie van sociale huurders zowel positieve als negatieve gevolgen heeft wat betreft de mate van controle, wordt bevestigd tijdens de afgenomen interviews. Door een aantal huurders worden verschillende voordelen genoemd voor het zijn van sociale huurder binnen het aardbevingsdossier. Eén van de voordelen die de geïnterviewde huurders (drie van de 12) zien is dat er plannen gemaakt worden voor de verbetering van de veiligheid van hun woonsituatie en dat zij daar zelf niet persoonlijk verantwoordelijk voor zijn. Eigenaarsrisico's spelen voor hen geen rol. Zo blijkt bijvoorbeeld uit de volgende opmerking:

''Voor mij is het allemaal een stuk makkelijker, omdat het een huurwoning is. Je bent niet zelf verantwoordelijk, maar voor mensen die een koopwoning hebben is dat allemaal wel vervelender.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam

Toch blijkt dat de positie van sociale huurder voor de meeste geïnterviewden zeker ook nadelige gevolgen heeft. Dit wordt door de helft van de geïnterviewde sociale huurders expliciet aangegeven. De respondenten hebben met name het gevoel dat zij de controle over hun eigen woonsituatie verliezen en overgeleverd zijn aan beslissingen die anderen voor hen nemen. De code 'controleverlies' komt in de transcripten 18 keer voor (zie bijlage 5). In het theoretisch kader werd eerder al omgeschreven dat gevoelens van frustratie om het verliezen van controle vaak gerelateerd zijn aan vertragingen, de houding van belanghebbende partijen, een gebrek aan informatie en ongelijkheid in behandeling (Postmes et al., 2018; Carroll et al., 2009). De huurdersorganisaties waarmee gesproken is maken vooral kenbaar dat zij moeite hebben om erkend te worden als volwaardig gesprekspartner, om de situatie en rechten van huurders zo goed mogelijk te waarborgen.

''Bestaande rechten en plichten die moeten wij afdwingen. De eerste woningen hadden zij ook een adviesaanvraag in moeten dienen. Aan de huurdersorganisatie. Wij hebben verleden jaar, in oktober, met de woonbond, de huurdersvereniging en de corporatie een zogenaamd 10 stappen plan afgesproken. Daar hebben we dus stapje voor stapje afgesproken van wat je dan moet doen. Over regels en alles. Hebben we in februari 2018 gepresenteerd, op een symposium. En toen was het stil.'' Respondent 13, huurdersorganisatie de Huurder (Loppersum)

''Normaal als er een renovatie project is ofzo dan overleg je met de woningcorporaties. De wet voorziet daar ook in, dat je rechten en plichten hebt. Maar in dit dossier werd, zeker in het begin, door de corporaties, CVW, NCG een aannemer aangewezen. Die moest het uitvoeren, terwijl de huurdersorganisaties er dan geen grip op hebben. Die hebben alleen een rechtelijke band met de corporaties, en niet met CVW en de NCG. Als je sociaal huurder bent, dan heb je met de corporatie te maken. Als huurdersorganisatie ook. Wij hebben geen rechten of plichten tegenover de CVW, NCG of aannemer. Het moet eigenlijk zo zijn dat de corporatie daar de leiding in heeft.'' Respondent 15, huurdersorganisatie SBS (Midden-Groningen)

In het theoretisch kader werd eerder aangegeven dat de controle die sociale huurders wel of niet houden over hun situatie waarschijnlijk sterk beïnvloed wordt door de verhouding die men heeft met de woningcorporatie die eigenaar is van hun woning. Uit de interviews blijkt inderdaad dat de woningcorporatie de meest bepalende factor is. Alle huurders uit Midden-Groningen, die nog geen enkele duidelijkheid hebben over wat er met hun woning gaat gebeuren, ervaren onzekerheid en in sommige gevallen frustratie, maar uiten op dit moment nog geen duidelijke signalen van controleverlies. Voor sociale huurders die betrokken zijn bij de afgeronde of lopende projecten is dit anders. Zes van de acht huurders die in deze fases zitten beschrijven in de interviews met welke situaties zij geconfronteerd zijn en dat ze zich machteloos gevoeld hebben of nog steeds voelen. De keuzes en het gedrag van de woningcorporaties beïnvloeden voor hen het verloop van het proces en de uiteindelijke gang van zaken en uitkomst.

''Moet je nagaan, het heeft heel veel, een enorme, impact op mensen. Dat komt omdat het je in je maag gesplitst wordt. Je hebt er niet om gevraagd, je wil het niet en alle vezels van mijn wezen hebben zich er altijd tegen verzet.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum woont in een versterkte en verduurzaamde woning

''Wij hebben nu niks te vertellen. Wij moeten dit ondergaan en hebben hier niet om gevraagd. Je moet alles maar accepteren en als er dan zo slecht gecommuniceerd wordt...'' Respondent 5, vrouw (58) uit Loppersum woont in een versterkte en verduurzaamde woning

''Toen begon de trammelant. Toen we het bericht hadden dat ze afgebroken zouden worden. Binnen 24 uur hadden wij een brief van de woningcorporatie waarin stond: 'u bent nu woningzoekende en u mag een nieuwe woning uitzoeken in het Wad gebied. '...' Maar daar wil ik niet wonen!! Ik wil hier in Loppersum blijven. '...' Die brief hebben we gekregen en daarna is het stil.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum in afwachting van sloop-nieuwbouw

''Ik heb al een paar keer gevraagd, ook bij de woningcorporatie, zijn wij tweederangs burgers? Nee mevrouw, zo moet u het niet zien. Nou, kom dan over de brug met alles. Zorg dan dat wij informatie krijgen.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum in afwachting van sloop-nieuwbouw

''Die hele periode die er nu aankomt daar kijk ik wel tegen op. Maar als het eenmaal voorbij is, denk ik dat er een heel mooi plan ligt en dat het er allemaal heel goed uitziet. Dat is een beetje dubbel. Mensen zijn echt boos in de buurt. Dat kan je ook merken op die bijeenkomst. Mensen willen weten waar ze aan toe zijn. De nabije toekomst ziet er nog even niet zo goed uit.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam in afwachting van sloop-nieuwbouw

Voor sociale huurders die onderdeel zijn of waren van een versterkingstraject lijken de vergoedingen redelijk op één lijn te liggen en zeker te zijn. Voor respondenten die nu in afwachting zijn van sloop-nieuwbouw projecten is dit een stuk onzekerder en onduidelijker. Er moet rekening mee gehouden worden dat de controle die een woningcorporatie over de woonomstandigheden van haar huurders heeft, invloed kan hebben op hoe sociale huurders omgaan met de onzekere positie waar zij in zitten. Niet alleen terwijl zij onderdeel zijn van een versterkings- of sloop-nieuwbouwtraject maar ook naderhand. Het vertrouwen dat zij hebben in veel van de betrokken instanties is aangetast, zoals verder omgeschreven zal worden in hoofdstuk 5.6.

5.6 Toekomstperspectief

5.6.1. Vertrouwen en ondersteuning

Een ontwikkeling die zich in het Groningse aardbevingsgebied steeds sterker voordoet is het afnemen of verdwijnen van vertrouwen. Dit kwam eerder al sterk naar voren in het rapport van Postmes et al. (2018). Sociale huurders hebben tijdens de interviews duidelijk laten blijken vertrouwen te verliezen in (belanghebbende) partijen en overheidsinstanties. Met name de nationale overheid wordt door hen slecht vertrouwd. Acht van de 12 respondenten hebben onvoldoende vertrouwen in de nationale overheid. Dit wordt geuit op onder andere de volgende manieren:

''Kijk maar naar de afgelopen jaren. Mensen hebben gewoon… Het lukt ze niet meer om vertrouwen te krijgen. '…' Er is weer uitstel. Mensen weten gewoon niet waar ze aan toe zijn maar weten dus ook niet wat ze kunnen doen met hun huis. '…' Dan denk ik; ze bezorgen de mensen in wezen gewoon zoveel onnodig leed. Maak gewoon een plan, dit gaat er gebeuren en dat moeten de mensen weten. Dan kunnen ze ook plannen maken. Dat zijn allemaal die instanties… CVW, NCG, Wiebes, regering. Die zorgen er allemaal voor dat dat vertrouwen gewoon wegblijft.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

''Ach het is een lachertje, de hele politiek.'' Respondent 10, man (79) uit Midden-Groningen

Voor veel respondenten behoren ook het Centrum Veilig Wonen en de Nationaal Coördinator Groningen tot partijen die niets voor hen kunnen betekenen of doen. Zes respondenten geven aan dat zij als sociale huurder niets met het CVW te maken hebben. Deze partij zet zich volgens hen alleen maar in voor woningeigenaren en verwijst huurders door naar hun verhuurder (de woningcorporatie). Uit de reacties van de andere respondenten blijkt dat zij in het CVW geen vertrouwen hebben. Vijf van de twaalf respondenten vertrouwen de instantie onvoldoende of zeer onvoldoende. Over de NCG is niet één respondent positief. Zeven respondenten geven aan dat zij deze partij als 'neutraal' zien, ze hebben er geen duidelijke mening over en zien de meerwaarde van de instantie niet. De overige vijf respondenten vertrouwen de NCG onvoldoende en zien de partij als 'een belofte die niet nagekomen wordt'.

''Met Centrum Veilig Wonen hebben we eigenlijk niks van doen gehad. Want altijd als ik daar een keer kwam, hoe wordt dat nou of hoe zit dat nou? Ja, u bent huurder mevrouw, daar hebben we niks aan.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum

De eerste partij die door de geïnterviewde huurders redelijk vertrouwd wordt is de gemeente. Zeven respondenten vertrouwen deze partij goed of voldoende. Dit komt met name door het gevoel dat de gemeente haar best doet en zich betrokken opstelt bij het aardbevingsdossier. Echter wordt de instantie, volgens de respondenten, beperkt door de nationale overheid en financiële afhankelijkheid.

''Ik heb het idee dat die wel het beste met iedereen voor hebben en dat die het ook gewoon geregeld willen hebben, maar ja die lopen ook tegen twee voorgaande partijen (CVW en de nationale overheid) aan'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam

Voor de woningcorporaties waar de sociale huurders van huren geldt in grote lijnen hetzelfde als voor de gemeente. De respondenten zijn verdeeld over hoeveel vertrouwen zij in deze partij hebben maar er wordt meerdere keren aangegeven dat de organisatie er aan werkt om haar positie te verbeteren en vertrouwen van de huurders terug te krijgen. De afhankelijke positie die de woningcorporatie heeft ten opzichte van de nationale overheid en overige financiële belanghebbenden, wordt door vier sociale huurders benoemd. Dit zijn allemaal huurders die nog niet weten wat er met hun woning gaat gebeuren. In totaal geven vier respondenten aan neutraal naar de woningcorporatie te kijken als het gaat om vertrouwen. Vier anderen hebben voldoende vertrouwen. De overige vier geven aan onvoldoende vertrouwen te hebben.

''De woningcorporatie krijgt subsidie voor die verduurzaming. Die hebben gewoon ook daar naar het geld gekeken en helemaal niet aan ons gedacht. Interesseert ze geen bal. Gaat ze gewoon om wat ze dan krijgen. '...' Uiteindelijk gaat het allemaal om geld hoor. Die hele gaswinning gaat toch om geld.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

''Wat kunnen zij ook doen als je van de overheid niks hoort? '...' Dat zijn zaken waar ik me niet mee bemoei. Ik zeg op mijn beurt, de woningcorporatie krijgt ook geen steun van de overheid. Moeten ze dan dingen doen…? Dat vind ik ook een groot risico.'' Respondent 10, man (79) uit Midden-Groningen

Sociale huurders hechten waarde aan het idee dat zij op een juiste en rechtvaardige manier vertegenwoordigd worden door de partij waar zij afhankelijk van zijn; de woningcorporatie. Dit is de partij waar men informatie en hulp van verwacht indien gewenst en nodig, tijdens bijvoorbeeld verhuizingen. Het lijkt voor woningcorporaties vooral van belang om de juiste hulp en ondersteuning op het juiste moment aan te bieden. Bewoners in Midden-Groningen, die nog niet weten wat de corporatie met hun woningen zal doen, hebben op dit moment geen behoefte aan extra hulp of ondersteuning maar geven wel aan dit van de corporatie te verwachten op het moment dat er actie ondernomen wordt op het gebied van de aardbevingsproblematiek. Men geeft aan er vertrouwen in te hebben dat dit zal gebeuren. Sociale huurders in de gebieden Loppersum en Appingedam, die weten dat hun woning gesloopt gaat worden, zijn toe aan meer informatie en ondersteuning van de woningcorporatie. Ook wordt duidelijk dat de geïnterviewden die de fase van versterken of sloop-nieuwbouw al doorlopen hebben, hulp en steun gemist hebben tijdens het proces.

''Ik verwacht vooral een hoop duidelijkheid van de corporatie. Dat mijn vragen gewoon beantwoord zijn voordat ik ze stel. Dat de hele planning straks duidelijk is en het verhuis-verhaal.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam in afwachting van sloop-nieuwbouw

''Ik wil graag dat ze wat meer richting ónze kant gaan. Meer achter hun huurders staan en niet naar de aannemer of naar het CVW want dat idee hebben wij namelijk. Wij kunnen heel veel aandragen en zeggen, maar het komt steeds op hetzelfde neer. '...' Zij moeten er meer voor ons zijn, meer voor onze belangen opkomen.'' Respondent 5, vrouw (58) uit Loppersum is teruggekomen in haar versterkte en verduurzaamde woning

In Loppersum lijkt er voor een deel van de benodigde sociale ondersteuning een uitkomst gevonden door de gemeente. Dit is één van de inductieve resultaten van het onderzoek. Alle respondenten in dit gebied geven namelijk aan dat zij gesproken hebben met de bewonersondersteuner die aangesteld is. Deze ondersteuning is onpartijdig en vertrouwelijk voor de bewoners. Er is hulp bij het maken van

afspraken, begeleiding bij officiële gesprekken, een persoonlijke benadering en een luisterend oor. Dit blijkt uit de volgende opmerkingen:

''Zij is onpartijdig. Haar hebben we continue bij onze gesprekken en dat helpt heel veel. '...' Maar de bewonersondersteuner die beweegt echt dingen in de gemeente waar je zelf tegenaan loopt en ze is ook gewoon heel eerlijk. Bij ons gesprek met de woningbouw(corporatie) was ze er ook bij en dat ze ook zei, ja dat was een pittig gesprek. Maar als zij er niet bij was geweest, dan was de woningbouw over ons heen gelopen.''
Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum

''Ik had zelf al de goede stappen genomen maar zij heeft er gewoon een beetje voor gezorgd dat ik me gesterkt voelde en het idee had van 'dit gaat zo niet door'. '...' Toen heb ik dus haar gevraagd. Later nog een keer wilde ze de boel hier zien, en heb ik het hele verhaal van de buren verteld, dat vond ik ook fijn.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

5.6.2. Communicatie

De sociale huurders die bij dit onderzoek betrokken zijn hebben het gevoel dat de communicatie rondom het hele aardbevingsdossier tot nu toe chaotisch en gesloten is. Tijdens het coderen van de transcripten is 35 keer de code 'uitleg / info' toegekend. In bijna alle gevallen was dit aan een opmerking met een negatieve lading. De meeste communicatie die er voor en met sociale huurders is, verloopt via de woningcorporatie. Op een aantal opmerkingen na, gaan alle gesprekken voornamelijk over de communicatie vanuit de corporaties. De code 'contact met woningcorporatie' wordt 25 keer toegekend (zie bijlage 5). Dit geeft aan dat sociale huurders sterk beïnvloed worden door hun ervaringen en verstandhouding met de corporatie tijdens de processen die momenteel voortkomen uit de aardbevingsproblematiek. Voornamelijk op het moment dat de plannen voor een woning concreet worden, verwachten huurders dat zij op tijd eerlijke en voldoende informatie ontvangen. De huurders geven aan deze informatie te willen krijgen en dat ze niet in een situatie terecht willen komen waarin ze zelf achter informatie aan moeten.

''Dan heb je dat inspectierapport al een paar maanden in huis en op die avond is beloofd dat je binnenkort een gesprek krijgt. '...' Daar ga je dan zelf achteraan want je wil gewoon de feiten hebben.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum

''De hele communicatie is zeer slecht. Je moet overal zelf achteraan. Ik vind het gewoon slecht, zoals er met de huurders omgegaan wordt. '...' We worden gewoon van het kastje naar de muur gestuurd. Als je er zelf niet achteraan gaat, dan hoor je niks.'' Respondent 5

''Dat mijn vragen gewoon beantwoord zijn voordat ik ze stel.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam

Niet alleen het moment en de hoeveelheid van communicatie zijn belangrijk, maar ook de benadering van huurders heeft een sterke invloed. De toon waarop gesproken wordt door instanties wekt bij huurders die al concreet met versterkingsprojecten in aanraking kwamen frustratie op. Een slechte ervaring op dit gebied lijkt er voor te kunnen zorgen dat huurders een negatievere houding aannemen.

''Die eerste man die ons dat uit ging leggen, die is er later ook weggegaan, die zei 'u gaat zes weken op vakantie'. '...' Toen heb ik tegen hem en CVW gezegd: wil je NOOIT meer tegen mensen zeggen dat ze op vakantie gaan? Want het leven gaat gewoon door. Ook als het drie weken is, je leven gaat door. '...' Staat er in zo'n krantenartikel ook een opmerking van 'mensen krijgen er wel weer wat moois voor terug'. Dat moeten ze ook nooit meer zeggen. Het klopt niet want mensen beslissen dat zelf niet. Die kiezen daar niet voor. Hoe mooi het ook na die tijd wordt, daar gaat het op dat moment niet om. Daar moet je de mensen niet mee paaien of wat dan ook. Ik vind dat echt een hele domme opmerking.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

''Als ik dan ook zie hoe dat gesprek hier gaat. Als drie man bij andere mensen binnenkomen, 'ja maar jij wil niet twee keer verhuizen'. Dan zegt die bewoner misschien: 'dat is ook zo, ik wil niet twee keer verhuizen'. Mensen kan je heel makkelijk overreden he. Het gaat mij niet eens zozeer uiteindelijk om de uitkomst, maar de manier waarop een gesprek wordt gevoerd.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum

Dat er met name behoefte is aan eenduidige communicatie wordt duidelijk uit de opmerking van de huurdersorganisatie in Loppersum. Er wordt tijdens zeven van de vijftien interviews gesproken over situaties waarin communicatie niet constant en gelijk was. De huurders geven aan in de war en gefrustreerd te raken als er verschillende geluiden klinken over bepaalde ontwikkelingen. Hun wens en verwachting voor de toekomst is dan ook dat er één lijn getrokken kan worden als het gaat om communicatie naar de groep sociale huurders.

''Er wordt tegen de één links gezegd en tegen de ander rechts en er is geen eenduidigheid waardoor men met elkaar gaat praten. Dat kan je niet voorkomen dus je krijgt tweeledige berichtgeving. En projecten worden allemaal op verschillende manieren behandeld.'' Respondent 1, vrouw (40) uit Loppersum

''Niet bewust, maar het is een hele tijd onduidelijk geweest. Het is stop gezet en het gaat weer door. Dan lees je weer dit, dan weer dat. Er was hier een folder verspreid waarin stond dat er veertig nieuwe wisselwoningen zouden komen. Maar wat blijkt nou? Dat zijn wisselwoningen voor kopers en niet voor huurders. Dat staat dan niet in die folder, dat dat zo is. Dat wordt huis aan huis verspreid. Zo komt het bij de verkeerde groep terecht en is er verwarring.'' Respondent 13, huurdersorganisatie de Huurder (Loppersum)

Wat betreft het aardbevingsdossier, lijkt de communicatie met de woningcorporatie iets te verbeteren. Drie respondenten die met hun woning onderdeel zijn van een versterkings- of sloop-nieuwbouw project geven aan dat er positieve ontwikkelingen zijn, maar dat er nog steeds veel ruimte is voor verbetering. Twee van de twaalf huurders geven aan zij voldoende op de hoogte zijn gehouden door de woningcorporatie. Twee respondenten geven aan 'enigszins' op de hoogte te zijn gehouden. De overige acht sociale huurders maken kenbaar dat zij onvoldoende of zeer onvoldoende op de hoogte zijn gehouden over de plannen voor hun woonsituatie. Met name de mankracht waarmee de woningcorporaties werkt lijkt in het verleden voor problemen te hebben gezorgd. Door vier van de acht geïnterviewden die weten dat hun woning gesloopt gaat worden of reeds in een versterkte of nieuwe woning wonen, wordt kenbaar gemaakt dat zij te maken hebben gehad met te veel verschillende personen tijdens contact met de woningcorporatie. Dit zorgt voor onvoldoende overdracht van relevante informatie en wisselende antwoorden. Daarnaast zijn de huurders van mening dat het tempo waarin stappen ondernomen worden laag ligt. Een deel van de huurders ziet echter wel in dat de woningcorporatie afhankelijk is van beslissingen en ontwikkelingen van hoger af. Dit lijkt er voor te zorgen dat huurders zich richting hun woningcorporatie relatief gemoedelijk opstellen. Een grote meerderheid van de sociale huurders (acht van de twaalf) lijkt te geloven in de goede intenties van hun woningcorporatie, terwijl zij de communicatie, intenties en werkwijze van overige instanties sterk negatief veroordelen.

''Die voorlichting die wordt beter. Ze stellen bij de woningcorporatie ook meer mensen aan op dit gebied want er waren te weinig mensen en dat krijg je vanzelf ook. Ze stellen nu mensen aan speciaal voor sloop-nieuwbouw en speciaal voor de aardbevingen. Dat scheiden ze zeg maar. Niet door elkaar. Apart.'' Respondent 2, man (71) uit Loppersum

''We zijn nu bezig met woonconsulent nummer 7. Ik heb de eerste afspraak gemaakt en nu wordt er gezegd 'ja maar dat was met die, en die is er niet meer'. Er is ook te veel wisseling van de wacht. Je spreekt met één iets af, terwijl de ander er niets van weet.'' Respondent 5, vrouw (58) uit Loppersum

Missende communicatie lijkt niet alleen voorafgaand aan een versterkings- of sloop-nieuwbouw project een rol te spelen. Ook tijdens en na het uitvoeren van herstel- en verduurzamingsprojecten ontbreekt communicatie en informatie meer dan eens. Een opvallende en onverwachte uitkomst van het onderzoek gaat over de informatievoorziening omtrent de verduurzaming van woningen. Want een verduurzaamde woning, hoe werkt dat eigenlijk? Er wordt duidelijk dat er op dit gebied behoefte is aan verbeteringen. De woningen waarin huurders terugkomen zijn niet alleen verduurzaamd om woonomstandigheden voor bewoners te verbeteren, maar ook in het belang van de woningcorporaties. Om er voor te zorgen dat de duurzame systemen en mogelijkheden zo efficiënt mogelijk gebruikt worden, moeten de bewoners wel weten hoe om te gaan met de nieuwe technologie en de besturing er van. Een gebruiksaanwijzing voor hun woning lijkt tot nu toe te ontbreken. De sociale huurders die teruggekomen zijn in een verduurzaamde woning, maar ook de overige respondenten die spreken namens kennissen of buurtbewoners, maken kenbaar dat uitleg en begeleiding bij terugkomst in woningen ontoereikend was of volledig ontbrak. Van handleidingen die alleen in het Engels beschikbaar zijn tot een vluchtige rondleiding met een grote groep waarbij iedere vorm van persoonlijke aandacht ontbreekt. De huurders ervaren dat hier verbetering in moet komen. De benodigde verbetering kan er voor zorgen dat de technieken en duurzame systemen die geplaatst worden ook optimaal en efficiënt gebruikt gaan worden. Om een investering optimaal te benutten, moet men wel weten hoe deze te gebruiken.

''Nou toevallig werd vanmorgen dus ook weer na héél véél mailtjes, hebben we eindelijk een energiemeneer gehad die ons heeft uitgelegd hoe alle nieuwe apparaten werken. We hadden nergens gebruiksaanwijzingen van.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

''Bij terugkomst krijg je een uitnodiging om in een modelwoning te komen kijken. Dan krijg je tekst en uitleg over het kastje aan de muur. Maar daar staan tien mensen omheen en dan ben je het kwijt, als je terug bent. Dan ga je zelf een beetje uitvogelen. '...' Er is geen beknopte handleiding van, dat is ook slecht. Ik kan niet in dat ding. Ik weet alleen maar hoe ik hem warmer en kouder moet zetten en voor de rest moet ik er eigenlijk niet aankomen, want dat weet ik niet. Ik wist niet eens hoe ik het bij moest vullen.'' Respondent 5, vrouw (58) uit Loppersum

''De nazorg die blijft achterwege. Een hele hoop mensen weten niet hoe de installatie werkt en hoe ze er mee om moeten gaan. Dat hebben we in Middelstum ook al eens aangegeven. Een uitleg in Jip en Janneke taal. Dat blijft weer in gebreke.'' Respondent 6, man (80) uit Appingedam

5.6.3. Een eenduidige werkwijze

Iets dat sterk samen lijkt te hangen met eenduidige communicatie, is vervolgens een eenduidige en duidelijke werkwijze. In hoofdstuk 5.5.1. werden de verschillen tussen de woningeigenaren en sociale huurders al besproken. Een deel van deze verschillen heeft uiteraard te maken met verschillende eigendomsrechten en verantwoordelijkheden van huurders en eigenaren. Sociale huurders zijn afhankelijk van hun woningcorporatie, die eigenaar is van de woning en daarmee zeggenschap heeft over versterkings- en sloopnieuwbouw trajecten. De werkwijze van verschillende woningcorporaties blijkt in het aardbevingsgebied echter te verschillen. Zo blijkt uit de volgende opmerkingen:

''Het Huurdersplatform Aardbevingen Groningen is ontstaan om gelijkheid te krijgen tussen de corporaties. Daar zitten verschillen tussen. Voor ongemak geven drie verschillende corporaties, drie verschillende bedragen aan hun huurders.'' Respondent 13, huurdersorganisatie de Huurder (Loppersum)

''Het verschilt alleen wel. De regelingen zijn lang niet overal gelijk en per corporatie had je weer verschillende regelingen. Bij de één moest het meubilair in de hoek van de kamer blijven staan en bij anderen kwam het in een container buiten. Bij een ander werd het geconditioneerd opgeslagen door een verhuisbedrijf. Het moet eigenlijk meer eenduidigheid hebben. Je hebt ook plekken, daar zitten twee of drie corporaties in één dorp of straat zelf.

Als de ene dan zoveel en de ander zoveel, wat is dat nou? Dat is niet prettig.'' Respondent 15, huurdersorganisatie SBS (Midden-Groningen)

Het verschil tussen de woningcorporaties veroorzaakt gevoelens van ontevredenheid en onrechtvaardigheid. Huurders voelen zich ongelijk behandeld en in veel gevallen benadeeld, niet alleen vergeleken met woningeigenaren maar ook onderling. Dit kan sociale verhoudingen en relaties verstoren en negatief beïnvloeden. Uit de gesprekken blijkt dat er in Appingedam inmiddels, los van de tijdsplanning, een vrij duidelijke aanpak is. Volgens de huurdersorganisatie is dit vooral gelukt omdat het CVW tussen het contact tussen de huurder en de corporatie uitgehaald is.

''Waarom zij de keuze maakte dat ze hun (de buren) wel in dat type woning zetten en ons niet, dat begrijp ik niet. Dat weet ik niet. '...' Onze buren zijn met de tweeën en dat vond ik dus ook met elkaar te vergelijken. Ik vind dit gewoon met twee maten meten.'' Respondent 4, vrouw (65) uit Loppersum

''De manier waarop het nu gebeurt, en met name omdat het CVW er tussenuit gehaald is, vinden wij gewoon belangrijk omdat de mensen dan kunnen zien dat wat voor hen geldt, dat dat ook voor anderen geldt. Dat er dus geen verschillen onderling zijn. Wat voor de ene geldt, geldt ook voor de ander. Dus de hele integrale aanpak is voor iedereen gelijk. Dat geeft bij de mensen dus hopelijk een bepaald beeld maar ook een bepaalde steun. Van 'oh ja de buurman krijgt ook hetzelfde en de overbuurman ook, dus dan is het zo'.'' Respondent 14, huurdersorganisatie de Maren (Appingedam)

Gelijkheid lijkt hierbij essentieel om het vertrouwen van huurders te waarborgen of te herstellen indien het reeds beschadigd is. Daarnaast struikelen huurders over het toenemende aantal instanties die bij het proces betrokken zijn. Zij geven aan dat ze eigenlijk alleen maar met hun woningcorporatie te maken (willen) hebben. De huurdersorganisaties benadrukken eveneens dat de betrokkenheid van meer en meer instanties, waar ook alleemaal mee gecommuniceerd dient te worden, zorgt voor meer vertraging en misverstanden. Een simpele en eenduidige werkwijze lijkt verder weg dan ooit als er tussen de woningcorporatie en haar huurders veel overige partijen een rol blijven spelen.

''Duidelijkheid dat is het toverwoord. En het wordt steeds onduidelijker. Steeds meer instanties. Vroeger had je CVW, die voerde uit en de NCG, die regelde. Nu heb je 5 of 6 van die organisaties en er komen er steeds meer bij.'' Respondent 15

Tijdens het maken van plannen voor herstelwerkzaamheden en verduurzaming van de huidige woningvoorraad, hebben woningcorporaties volgens de Woningwet de verplichting om hun huurders te betrekken. Het hervormen van een wijk biedt kansen als het gaat om participatie en ruimte voor een woonwenseninventarisatie. Indien men betrokken wordt, waarderen huurders het als dit nauwkeurig gebeurt. Een negatieve ervaring als het gaat om inspraak en betrokkenheid, doet het vertrouwen op een goede afloop verder afnemen. Daarnaast zorgt het ervoor dat mensen zich minder serieus genomen voelen en niet gehoord, terwijl men wel tijd en energie steekt in een bijdrage aan het proces waar zij zelf niet voor gekozen hebben. In zeven van de twaalf interviews vertellen verschillende huurders dat hun stem of mening (tot nu toe) onvoldoende of zeer onvoldoende is gehoord. Men heeft het idee dat er niet geluisterd wordt of dat er überhaupt geen ruimte wordt gemaakt voor maatwerk en persoonlijke wensen en ideeën.

''De woonwensen zijn heel summier geïnventariseerd. We hebben een tafelgesprek gehad, wat onze wensen waren. Daar kregen we een verslag van. Nou daar stond de helft niet van in, hoe lang als wij hier woonden. Vanaf 1968 stond er op, en het is vanaf 1966. Nee '98 stond er op papier. Daar ging het eigenlijk al mis. Dat was niet zo zorgvuldig.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum

''Wij hebben wel ideeën aangedragen, ook aan de woningbouwcorporatie. 'Ja dat is een goed idee mevrouw' zeiden ze dan. Ik heb later nog in een werkgroep gezeten. Dan mocht je als bewoner een huis tekenen wat jij dacht wat goed was voor deze buurt, voor deze omgeving. Was heel gezellig, we kregen ook keurig een VVV bon altijd, maar na die tijd hoor je niks. '...' Dat is al wel weer twee jaar geleden.'' Respondent 3, vrouw (75) uit Loppersum

''De plannen hebben wij niks over gezegd. Het enige wat we mochten uitzoeken was de kleur van de voordeur, terwijl tegen ons was gezegd dat we mee mochten denken over de kleur van de stenen, over hoe het er uit kwam te zien. Niks. Enige wat we uit mochten zoeken was de kleur van de voordeur en daar was het nog zo, de meeste stemmen gelden. Dat is ook logisch. Maar over het hele proces… nee niks.'' Respondent 5, vrouw (58) uit Loppersum

Slechts drie van de twaalf sociale huurders heeft het idee dat de woningcorporatie wel zal luisteren of heeft geluisterd naar hun woonwensen en betrokkenheid bij de ontwikkelingen. Er zijn in sommige plaatsen informatie- en participatiebijeenkomsten of keukentafelgesprekken geweest die bewoners de kans gaven om kennis te nemen van de voorgenomen plannen en hun ideeën over deze plannen kenbaar te maken.

''Er zijn een aantal sessies geweest waar je ook je mening kon geven en je mee kon denken. Daar ben ik niet geweest. Dat is ook omdat ik moest werken of iets met de kinderen had. Dat ligt ook aan mij en niet aan hun. Maar ik weet dat dat er was. Volgens mij is daar ook wel rekening mee gehouden, met de mensen die daar wel geweest zijn. Die hebben ideeën geuit en daar hebben ze wel wat mee gedaan, volgens mij.'' Respondent 7, vrouw (41) uit Appingedam

Volgens de huurdersorganisaties is het echter zeer belangrijk om te letten op timing als het gaat over de betrokkenheid van sociale huurders. Op de vraag of sociale huurders het liefst actief betrokken worden bij het aardbevingsdossier óf dat zij liever afstand nemen van de situatie, antwoorden alle drie de organisaties dat zij zien dat hun leden in veel gevallen liever op afstand blijven. Eigenlijk is een deel van de huurders pas geïnteresseerd op het moment dat eventuele plannen voor hun woonsituatie concreter worden. Dit blijkt onder andere uit de volgende opmerking:

''Als het ze direct aangaat, dan zijn ze er graag bij betrokken. Als het ze niet aangaat, dan gaan ze liever op afstand. Als er iets speelt in een buurt, dan heb je een hele groep. Als er niks speelt, dan heb je vijf of zes man op een vergadering. Als het henzelf betreft, dan komen ze allemaal en reageren ze ook wel. Als het hun niet aangaat, dan laten ze het en vinden ze het wel goed.'' Respondent 15, huurdersorganisatie SBS (Midden-Groningen)

In Appingedam lijkt het er op dat de woningcorporatie bezig is met het zoeken naar een manier om haar huurders beter te betrekken bij de sloop-nieuwbouwprojecten dan voorheen bij de versterkingsprojecten. De huurdersorganisatie heeft de indruk dat huurders in de huidige plannen voor sloop-nieuwbouwprojecten al beter meegenomen worden. Dit is volgens hen ook nodig nadat het eerder tijdens de pilot voor een versterkingsoperatie mis ging. Daar is geen rekening gehouden met betrokkenheid van huurders, met als gevolg dat deze (nog steeds) hun hakken in het zand zetten. Dat levert volgens de huurdersorganisatie ongewenste problemen en verstoorde verhoudingen op. In Loppersum en Midden-Groningen maken de huurdersorganisaties kenbaar dat het een lastig evenwicht is tussen te veel en te weinig betrokkenheid. Huurders willen in sommige gevallen wel meer inspraak, maar het blijkt voor hen al snel te veel moeite om ergens tijd voor vrij te maken om ook daadwerkelijk betrokken te worden.

''Ze willen wel graag meer inspraak, maar zich dan opgeven voor een projectgroep is alweer teveel. Dat is alweer lastig. We zijn natuurlijk voor om zoveel mogelijk mensen te betrekken bij de plannen, maar dan moet je

die plannen ook gaan presenteren. Dan moet je vanuit de corporatie eerst met de huurdersorganisaties om de tafel, om dat in grote lijnen op papier te zetten. En het dan te presenteren bij de huurders. Heel veel huurders kunnen dat niet overzien. Als je wel een beetje een richting kan geven, dan helpt dat.'' Respondent 13, huurdersorganisatie de Huurder (Loppersum)

De timing van wanneer er overleg tussen de woningcorporatie en haar huurders plaatsvindt, is relevant omdat huurders niet op ieder willekeurig moment betrokken kunnen en moeten worden. De zeggenschap van sociale huurders is aan de ene kant beperkt, maar aan de andere kant dragen woningcorporaties verantwoordelijkheid voor leefbaarheid en woontevredenheid van hun huurders. Het klinkt als een logische conclusie dat de corporatie de stem van haar huurders zal moeten horen om te kunnen bepalen hoe die leefbaarheid gewaarborgd kan worden. Zoals uit de bovenstaande opmerking duidelijk wordt heeft het, volgens de ervaringen van de huurdersorganisaties, geen zin om huurders zonder plan bij elkaar te zetten. De bewoners moeten iets concreets hebben waar zij over mee kunnen praten, zodat zij de mogelijkheid hebben ergens een mening over te vormen en relevante vragen te kunnen stellen. Te vroeg inspelen op betrokkenheid van huurders zal leiden tot verwarring en mogelijk ook vertraging van het traject, terwijl te laat rekening houden met de stem van huurders zal zorgen voor een afbreuk in vertrouwen en ontevredenheid over de uiteindelijke planvorming.

6. Conclusie en discussie

Het doel van dit onderzoek is het vinden van een antwoord op de vraag of het welzijn en de leefbaarheid van sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen worden beïnvloed door het voorkomen van de aardbevingen en/of door de projecten en procedures die het gevolg zijn van de bevingen. Om deze hoofdvraag te kunnen beantwoorden is gekeken naar verschillende thema's, zoals: *een chronische ramp, sociaal kapitaal, (plaats)verbondenheid, coping en controleverlies.* In dit hoofdstuk worden de resultaten verder geïnterpreteerd en in verband gebracht met het conceptueel model. Er wordt geprobeerd een antwoord te geven op de hoofdvraag met behulp van de interviews en de dataset van KAW.

Het conceptueel model dat ontworpen is voor dit onderzoek kijkt als eerste naar het verband tussen de risicofactor (een aardbeving) en de fysieke impact. De mate van fysieke impact die ontstaat door de aardbevingen in Groningen kan eventueel worden verminderd door het nemen van de juiste risico-beperkende maatregelen en goede voorbereidingsprocedures voor noodsituaties. Verschillen in het nemen van risico-beperkende maatregelen tussen woningeigenaren en huurders zijn in dit onderzoek niet expliciet gevonden als het gaat om kennis van de situatie en kwaliteit van de woning. Wel hebben de huurders een lager inkomen, lager opleidingsniveau en lagere sociaaleconomische status (Boelhouwer et al., 2016). Dit zou er volgens de theorie ook in Groningen op kunnen duiden dat huurders in mindere mate risico-beperkende maatregelen kunnen en zullen nemen. Het conceptueel model komt wat betreft de voorbereidingsprocedure voor noodsituaties deels overeen met de gevonden resultaten. De gevonden theorie over dat huurders mogelijk minder kennis hebben over de regio en de risico's door een kortere woonduur lijkt, met name voor de geïnterviewden, niet van toepassing op de situatie in Groningen. De geïnterviewde sociale huurders hebben een relatief lange woonduur en zijn goed op de hoogte van de situatie. Wel komt uit het onderzoek in Groningen naar voren dat (1) huurders de woningcorporatie verantwoordelijk houden voor de veiligheid van hun woning, (2) huurders geen financiële prikkel hebben om zelf te investeren in risico-beperkende maatregelen en (3) zij een afwachtende en afhankelijk positie en houding aannemen. Onvoldoende risico-beperkende maatregelen en ontbrekende voorbereidingsprocedures zorgen er momenteel voor dat de risicofactor fysieke schade kan blijven aanrichten in het gebied.

Chronische ramp

Met eerste deelvraag van dit onderzoek wordt onderzocht of er in het Groningse aardbevingsgebied een chronische ramp plaatsvindt. Er is een aantal kenmerken van een chronische ramp, zoals gedefinieerd door Erikson (2004), die binnen dit onderzoek sterk en veelvoorkomend aanwezig zijn. Met name de vatbaarheid voor gevoelens als angst, woede en depressie komt naar voren tijdens de interviews. Bewoners maken zich grote zorgen om hun fysieke en met name ook de sociale omgeving op het moment dat zij daadwerkelijk geconfronteerd worden met de verandering van hun woonsituatie. Ook een toenemende afhankelijke opstelling, met een gevoel van controleverlies, komt (zeker onder de groep sociale huurders) meer en meer voor nu de problematiek langer aanhoudt.

De kwantitatieve analyse levert een bevestigend resultaat op als het gaat om de (plaats)verbondenheid van woningeigenaren en huurders in het aardbevingsgebied. Huurders in het gebied voelen zich minder verbonden met hun leefomgeving dan woningeigenaren en stellen zich ook minder verantwoordelijk op voor de leefbaarheid. Dit is in lijn met eerder besproken theorie (Brown et al., 2003; Völker, 1999; Guest et al., 2006). De leefomgeving an sich blijkt niet het enige onderwerp waar huurders zich minder betrokken bij voelen. Hun betrokkenheid bij het aardbevingsdossier, als het gaat om schade melden en

verantwoordelijkheid voor de leefbaarheid, zijn beduidend minder sterk aanwezig dan bij woningeigenaren. Deze resultaten wijzen er mogelijk op dat huurders in Groningen een groep vormen die, zoals uit de theorie eerder al bleek (Bull-Kamanga et al., 2003; Satterthwaite, 2011a; Burby et al., 2003), minder interesse in en belang hebben bij investeringen in risico-verminderende maatregelen, gedrag en herstel gerelateerd aan rampen. Ondanks deze ontbrekende belangen en verminderde interesse, zijn sociale huurders in Groningen bij uitstek de groep die veel in aanraking komt met maatregelen en interventies die de risico's moeten verminderen. Dit zorgt mogelijk voor de bestaande wrijving tussen deze groep en externe partijen.

Minder verbondenheid en een zwakker verantwoordelijkheidsgevoel met betrekking tot de leefomgeving betekenen niet dat huurders niet geraakt worden door de aardbevingsproblematiek. Gevoelens van schrik, angst, onrust en onveiligheid zijn bij huurders in de afgelopen periode van een toenemend aantal aardbevingen sterker gestegen dan bij woningeigenaren. Het is daarom relevant om aandacht te besteden aan de groep huurders als het gaat om de impact op hun emoties en gedrag, met de wetenschap dat de aardbevingsproblematiek een chronische vorm heeft aangenomen. Uit de interviews wordt duidelijk dat de sociale huurders binnen dit onderzoek over het algemeen een lange woonduur hebben (>10 jaar) en zich, in tegenstelling tot de kwantitatieve resultaten, wel degelijk verantwoordelijk voelen voor de leefbaarheid. De geïnterviewden ervaren negatieve gevolgen voor de leefbaarheid en hun welzijn, met name op het gebied van verstoorde sociale verhoudingen en het voorkomen van spanningen en stress. Zeker op het moment dat projecten en herstelwerkzaamheden concrete vorm aannemen merken huurders de invloed op hun sociale netwerk, dagelijks leven en emotionele welzijn. Spanningen en frustraties zijn wat betreft de procedures en gang van zaken sterk aanwezig, terwijl het voorkomen van de aardbevingen an sich mensen niet erg lijkt te raken. De korte momenten van letterlijke en figuurlijke opschudding tijdens en kort na een beving hebben minder impact op de respondenten dan het trage en voortslepende proces waarin zij zich bevinden omtrent (onzekere) herstelwerkzaamheden. Er moet rekening mee worden gehouden dat de bovenstaande tegenstelling tussen de uitkomsten van de kwantitatieve en kwalitatieve analyse, deels, veroorzaakt wordt door de 'snowballing' methode die gebruikt is voor de selectie van de geïnterviewden. Daarbij is kans op een selectiebias. Deze bias kan er voor zorgen dat de groepen in een studie (KAW respondenten enerzijds en de geïnterviewden anderzijds) niet vergelijkbaar zijn. Dit kan bijvoorbeeld komen door bij het includeren van personen in een studie systematisch deelnemers te selecteren die (achteraf gezien) bovengemiddeld sterk betrokken zijn bij het aardbevingsdossier.

Concluderend vindt de onderzoeker het legitiem om de voortdurende situatie in Groningen als een chronische ramp te definiëren. Er zijn voldoende signalen die er op wijzen dat de omvang, het voortduren en de (geïnitieerde pogingen voor) afwikkeling van de schade een directe negatieve uitwerking hebben op sociale huurders in het aardbevingsgebied.

De impact op welzijn en leefbaarheid

Voor de beantwoording van de tweede deelvraag wordt gekeken naar welke impact de aardbevingen hebben op sociale huurders. In de bovenstaande paragraaf wordt al beschreven dat sociale huurders binnen dit onderzoek een negatieve impact op hun welzijn en de leefbaarheid ervaren. Uit het conceptueel model kan eveneens worden afgelezen dat de fysieke impact die ontstaat door een aardbeving uiteindelijk een sociale impact heeft. Deze sociale impact wordt volgens de theorie beïnvloed door 'bronnen voor herstel', 'barrières voor herstel' en 'extra hulp voor de gemeenschap'. Gerelateerd aan de ontwikkeling van leefbaarheid en herstel na een ramp is de aanwezigheid en het behouden van sociaal kapitaal onder sociale huurders in het gebied een belangrijk punt van aandacht. Het conceptueel model van dit onderzoek laat zien dat de aan- of afwezigheid van sociaal kapitaal en onderlinge steun

bepalend kunnen zijn als bron óf barrière voor herstel (Shaw & Goda, 2004; Nakagawa & Shaw, 2004). Gebaseerd op de theorie bestond het vermoeden dat sociale huurders in het algemeen beschikken over minder sociaal kapitaal (Zijlsta, 2009; Kullberg, 2009), wat een barrière voor herstel na een ramp kan zijn én mogelijk tot gevolg heeft dat de sociale impact groter is. De minder sterke verbondenheid van huurders in Groningen en het vertrouwen dat is aangetast door de aardbevingsproblematiek, leiden mogelijk ook in dit gebied tot verminderde ontwikkeling van sociaal kapitaal of de instandhouding ervan. Uit de resultaten blijkt dat er in Groningen met name sociaal kapitaal aanwezig is dat gefocust is op stabiliteit. Sociale huurders geven aan redelijk goed met veranderingen om te kunnen gaan maar moeite te hebben met veranderingen die een negatieve lading hebben, iets wat zeker geldt voor deze chronische aardbevingsramp. Dit leidt er toe dat de impact van de veranderingen zeer groot is en het sociaal kapitaal van huurders aangetast wordt. Dit komt overeen met het conceptueel model en de bevindingen van Schnabel et al. (2008) en Zwiers et al. (2016). Uit de theorie bleek eerder al dat zowel samenbindend (*bonding*) als overbruggend (*bridging*) sociaal kapitaal nodig is om het herstelproces na een ramp te bespoedigen en om vertrouwen te houden in een goede afloop (Nakagawa & Shaw, 2004). Het vasthouden en blijven ontwikkelen van *bonding* sociaal kapitaal blijkt lastig in gevallen dat men gedwongen moet verhuizen óf nog niet weet waar men uiteindelijk zal wonen. De duur van het proces lijkt soms een obstakel voor mensen om zich met elkaar te blijven identificeren in plaats van zich op een negatieve wijze met elkaar te vergelijken. De bevindingen van Shaw & Goda (2004) en Aldrich (2016) blijken in Groningen zeer relevant. Bij het ontbreken van communicatie en vertrouwen ontstaan ook in dit gebied problemen in hervormde of nieuwe gemeenschappen als het gaat om het behouden van een sociaal vangnet, relaties en ondersteuningssystemen. Binnen het aardbevingsgebied als geheel lijkt de ontwikkeling van *bridging* sociaal kapitaal voor sociale huurders achterwege te blijven vanwege een gebrek aan vertrouwen in externe partijen. De respondenten zien samenwerkingen met en initiatieven van bestaande en nieuwe instanties inmiddels met weinig vertrouwen tegemoet. Op lokaal niveau, binnen woonplaatsen, staan sociale huurders meer open voor samenwerking en deelname aan netwerken om het proces te versnellen en tot een goede afloop te brengen.

Het hebben van controle is een belangrijke voorwaarde voor het welzijn en de kwaliteit van het leven (Verlinde, 2014). Uit onderzoek bleek eerder al dat de gevolgen van de aardbevingen invloed hebben op een afname van de controle die bewoners ervaren (Postmes et al., 2018; Verlinde, 2014). Het verliezen van controle over de woonsituatie is een gevolg dat niet alleen de groep sociale huurders in het aardbevingsgebied treft. Alle bewoners worden geraakt door de gevolgen van een ramp die hen overkomt en waar ze geen weerstand tegen kunnen bieden. Uit dit onderzoek blijkt echter dat sociale huurders een aparte positie hebben als het gaat om gevoelens van controleverlies, door de hoge mate van afhankelijkheid die deze groep bewoners kenmerkt. Dit is in lijn met de bevindingen van onder andere Tapsell & Tunstall (2008) en Lizzerralde et al. (2016). Sociale huurders zijn in het aardbevingsgebied afhankelijk van het beleid en bestuur van hun verhuurder, de woningcorporatie. De woningcorporatie blijkt voor alle geïnterviewden de meest bepalende partij. Het behouden van een goede en rechtvaardige verstandhouding tussen de verhuurder en haar huurders is daarom van groot belang. De keuzes en het gedrag van de woningcorporaties bepalen voor huurders het verloop van het proces én de uiteindelijke uitkomst voor hun woonsituatie. Deze bevinding die gebaseerd is op de context in Groningen komt overeen met het conceptueel model, waar wordt benoemd dat de hulp van de woningcorporatie kan gelden als bron voor herstel maar tevens ook als barrière omdat huurders afhankelijk zijn van de gekozen werkwijze van hun corporatie. Het is voor verhuurders in het aardbevingsgebied relevant om zich bewust te zijn van de afhankelijke positie van hun huurders. Met aandacht voor ieders positie en rechten.

Er kan worden geconcludeerd dat de aardbevingen op bewoners van het gebied veel impact hebben. Ze ondervinden niet alleen de fysieke impact van een veranderende leefomgeving, maar ook sociale en emotionele gevolgen door veel onzekerheden, wantrouwen en de duur van het proces. Hun welzijn en de leefbaarheid komen daarbij in het geding. Voor sommige bewoners is het aardbevingsdossier iedere dag het onderwerp van gesprek.

De positie van huurders in het huidige proces
Gebaseerd op de theorie is in het conceptueel model ook de invloed van de huurwoningmarkt opgenomen. Sociale huurders hebben minder financiële verbondenheid en kunnen daardoor mogelijk op kortere termijn verhuizen vergeleken met woningeigenaren. Weg van de risicofactor en de ramp. Anderzijds bestaat er schaarste op de Nederlandse sociale huurwoningmarkt, waardoor de verhuismogelijkheden worden beperkt. De bestaande schaarste blijkt in Groningen het meest relevant. Minder financiële verbondenheid betekent voor veel Groningse huurders dan ook niet dat zij overwegen om te vertrekken. De geïnterviewden maken veelal kenbaar geen intentie te hebben het gebied, hun vertrouwde woonomgeving, te verlaten. Daarin lijken zij nauwelijks bezig met hun 'geringe financiële verbondenheid'. De gestagneerde huurmarkt zorgt er echter wel voor dat men zich op regionaal niveau zorgen maakt over mogelijkheden om te verhuizen, bijvoorbeeld naar tijdelijke wisselwoningen óf naar de randen van het aardbevingsgebied.

Bij de derde deelvraag staat de positie van huurders binnen de huidige procedurele reactie op de aardbevingsschades centraal. Het conceptueel model maakt inzichtelijk dat minder financiële steun, mogelijke (ongewenste) verplaatsing van de woonlocatie en mogelijk verlies van huurrechten voor sociale huurders barrières kunnen vormen voor herstel na een ramp. Uit dit onderzoek blijkt dat er tot nu toe onvoldoende bewustzijn is van de afhankelijke positie van sociale huurders in Groningen, die veel controle verliezen over hun woonomstandigheden. Sociale huurders ervaren namelijk weinig erkenning en begrip voor hun positie en voelen zich in sommige gevallen achtergesteld ten opzichte van woningeigenaren. Het conceptueel model en de praktijk in het Groningse aardbevingsgebied komen hier overeen. De huidige procedurele reactie op de schades door de aardbevingen houdt nog onvoldoende rekening met de positie van huurders, maar bewustwording van de aanwezigheid van verschillende bewonersgroepen met verschillende behoeften is een goede eerste stap die gezet wordt. De verdere omgang met de positie van huurders ligt met name in handen van de woningcorporaties. Voor hen is het relevant om regels en plannen beter op elkaar af te stemmen. Sociale huurders ervaren het zich voordoen van verschillen in aanpak en financiële vergoedingen namelijk als frustrerend en onrechtvaardig. Om positieve coping-strategieën voor huurders te stimuleren zijn met name gelijkheid en ondersteuning van belang. In het conceptueel model werd eerder al kenbaar gemaakt dat niet alleen financiële maar ook directe welzijnshulp nodig is om een gemeenschap te ondersteunen na een ramp. De bevindingen uit dit onderzoek bevestigen deze behoefte, bijvoorbeeld door de alom positieve verhalen over de bewoners-ondersteunster in Loppersum.

Om de bovengenoemde afhankelijkheid van sociale huurders op de juiste manier te adresseren lijkt voldoende en regelmatige communicatie het belangrijkste hulpmiddel. In het conceptueel model werd het belang van extra hulp voor de gemeenschap in de vorm van constante en betrouwbare communicatie reeds duidelijk. Op dit gebied kan er volgens de sociale huurders en de huurdersorganisaties nog veel verbeterd worden in het Groningse aardbevingsgebied. Daarbij is niet alleen de hoeveelheid communicatie van belang, maar met name ook de toon en oprechtheid van het contact. Door de lange duur van het proces, het geslonken (of zelfs verdwenen) vertrouwen en wisselende plannen en berichtgeving voelen huurders in het gebied zich al geruime tijd niet serieus genomen. Met name het contact en de verstandhouding met de woningcorporatie is bepalend voor de impact op huurders. Terwijl

sociale huurwoningen dé woningen zijn die als eerste betrokken raakten bij de versterkings- en sloop-nieuwbouw projecten, is er tot nu toe te weinig aandacht voor de bewoners van deze woningen. Zodra (herstel)plannen voor een woning concreet worden, verwachten huurders dat ze op tijd eerlijke en voldoende informatie ontvangen. Deze informatie zal op initiatief van de woningcorporaties verstrekt moeten worden om er voor te zorgen dat de betrokken bewoners zo volledig en correct mogelijk geïnformeerd worden.

Er kan geconcludeerd worden dat er binnen de huidige procedures te weinig rekening gehouden wordt met de groep sociale huurders. Er zal een betere balans gevonden moeten worden tussen enerzijds de afhankelijkheid die de groep heeft op basis van hun juridische positie als huurder en anderzijds hun belangen om, net als woningeigenaren, mee te kunnen praten en denken over de gebeurtenissen en toekomst van hun leefomgeving.

Gewenste veranderingen

Deelvraag vier gaat, naar aanleiding van de bovenstaande conclusie, verder in op gewenste aanpassingen die gedaan moeten en kunnen worden om de huidige procedures en werkwijzen passender en effectiever te laten zijn voor de situatie van sociale huurders. Uit de resultaten van dit onderzoek komt naar voren dat huurders in het gebied begrip (zullen) hebben voor het optreden van verschillen als het gaat om de vergoedingen en hulp voor woningeigenaren en huurders. Uitgaande van met name rechtvaardigheid moet er beleid ontwikkeld worden dat duidelijke richtlijnen geeft, maar waarbij er voldoende flexibiliteit is om rekening te houden met variërende omstandigheden. Naar verhouding moet iedere bewoner van het aardbevingsgebied, voor zijn of haar situatie, voldoende en passende vergoeding en ondersteuning krijgen. Het aardbevingsprobleem lijkt inmiddels net zoveel een sociaal probleem als een fysiek probleem, waar niet één groep meer of minder door geraakt wordt. Wel blijkt dat verschillende groepen verschillende consequenties ervaren en in verschillende omstandigheden terechtkomen. Dit komt overeen met het conceptueel model, waar inzichtelijk gemaakt is dat de extra hulp die een gemeenschap nodig heeft niet eenzijdig en universeel kan zijn omdat de situaties van bewoners sterk uiteen kunnen lopen. Met de doelstelling van het NCG om de leefbaarheid in het gebied te vergroten kan het niet zo zijn dat er meer persoonlijke aandacht bestaat voor woningeigenaren, terwijl sociale huurders in grote pilotprojecten lijken te verdwijnen als een anonieme groep. De leefbaarheid en het welzijn van deze, vaak juist kwetsbare, groep bewoners zou een centralere rol moeten krijgen.

Van woningcorporaties, sociaal-maatschappelijke organisaties en de veroorzakers van de problematiek wordt door Groningse huurders verwacht dat zij verantwoordelijkheid nemen voor een moreel juiste aanpak van de herstelprocedures. De huidige procedures en werkwijze, van met name de woningcorporaties, moeten zo aangepast worden dat sociale huurders op een passende manier betrokken worden bij aanstaande veranderingen. Zeker als het gaat om hun woning, maar ook wat betreft de verdere omgeving die invloed heeft op hun woongenot en de leefbaarheid. Een deel van hun betrokkenheid komt voort uit de aanwezigheid van sociaal kapitaal. Gedacht vanuit dit concept willen bewoners voelen dat zij een stem hebben waarnaar geluisterd wordt. Ze willen betrokkenheid bij de processen die hen beïnvloeden en zelf in sommige gevallen ook actie kunnen ondernemen (Forrest & Kearns, 2001; Aldrich, 2016). In het conceptueel model wordt het bovenstaande samengevat als ‘het vergroten van publiek bewustzijn en betrokkenheid’. Uit dit afstudeeronderzoek blijkt echter dat de geïnterviewde sociale huurders slechts deels betrokken willen worden. Met name wensen zij geïnformeerd te worden. Er is een aanzienlijk deel van de groep sociale huurders dat zich liever afzijdig houdt omdat de omvang van het aardbevingsdossier hen overweldigt. Timing en de fase waarin de woningcorporaties en gemeenten de sociale huurders betrekken zijn essentieel. Indien huurders te vroeg worden betrokken, zorgt dit mogelijk voor verwarring en vertraging van het proces terwijl betrokkenheid

die te laat plaatsvindt zal leiden tot een afbreuk aan vertrouwen en tot ontevredenheid over de uiteindelijke plannen. De huurdersorganisaties zijn mogelijk een goede tussenpartij om de woningcorporatie en de sociale huurders op een juiste manier én op een juist moment met elkaar te verbinden.

Zoals de bovenstaande concluderende alinea's beschrijven, hebben de aardbevingen en met name de procedures en projecten als gevolg van de bevingen een duidelijke impact op het welzijn en de leefbaarheid van sociale huurders in de provincie Groningen. Met name de duur van het proces, de onzekere en wisselende plannen, een gebrek aan eenduidige en regelmatige communicatie en de afhankelijkheid waarmee sociale huurders te maken hebben, maken het proces voor hen ingewikkeld. De bovengenoemde zaken beïnvloeden hun welzijn en de leefbaarheid in het aardbevingsgebied op een negatieve manier. Aanpassingen in de gang van zaken waarbij rekening gehouden wordt met de positie van verschillende bewonersgroepen, kan sociale huurders helpen om op een zo positief mogelijke manier om te gaan met de problematiek. Mogelijk duurt het geruime tijd voor vertrouwen en verstoorde verhoudingen hersteld kunnen worden. Oprechte aandacht en communicatie zijn daarvoor waarschijnlijk de beste hulpmiddelen.

7. Aanbevelingen en reflectie

7.1 Maatschappelijke aanbevelingen

Deze aanbevelingen zijn relevant voor partijen en personen die werkzaam zijn in het aardbevingsgebied en tijdens deze werkzaamheden, in welke vorm dan ook, te maken hebben met sociale huurders. Dit kunnen zijn gemeenten of woningcorporaties, maar ook belangenbehartigers zoals huurdersorganisaties of de Woonbond.

Het is raadzaam om aandacht te houden voor sociale huurders die een vrij gelaten en passieve houding aan lijken te nemen. De gevolgen van de aardbevingen, die nu eenmaal onomkeerbaar lijken te zijn door de gaswinning en ontstane schades, dienen in duidelijke banen geleid te worden om te voorkomen dat het woongenot en de leefbaarheid van deze groep verder af zullen nemen. De grote groep sociale huurders in het gebied stelt zich relatief sterk afhankelijk op en kan overvallen worden door de opgelegde veranderingen en gewijzigde woonomstandigheden. Afhankelijk zijn van een verhuurder versterkt het gevoel van controleverlies en zal de sociale huurders treffen op het moment dat zij op sociaal vlak onvoldoende bijgestaan worden. Afgenomen of verloren sociaal kapitaal maakt sociale huurders kwetsbaarder en mogelijk minder zelfredzaam.

In veel gevallen kan het herstelproces worden vergemakkelijkt als de externe partijen (zoals aannemers en woningcorporaties) lokale sleutelfiguren en contactpersonen aanstellen om een band te creëren met de lokale bewoners (Lindell & Prater, 2003). Zoals in de conclusies al genoemd werd, kunnen huurdersorganisaties hier mogelijk een rol spelen. Bij deze organisaties is vaak al veel kennis van de lokale omgeving, wensen en behoeften aanwezig. Ook samenwerking tussen woningcorporaties en overige lokale sociaal-maatschappelijke organisaties kan sociale huurders vertrouwen geven dat er naar hen gekeken en geluisterd zal worden. Een persoonlijk aanspreekpunt met een objectieve inslag kan veel voor de huurders betekenen, zoals zichtbaar is in de gemeente Loppersum die eerder al een bewonersondersteuner aanstelde. Belangrijk is dat niet alleen de woningen onderwerp van gesprek zijn. De zorgen, beleving en wensen van personen die de woning bewonen zijn minstens net zo relevant.

In de beginfase van dit onderzoek heeft de Woonbond voor de onderzoeker het contact gelegd met de huurdersorganisaties en het HPAG (Huurdersplatform Aardbevingen Groningen). In een latere fase verschoof het contact dat de onderzoeker had in het onderzoeksveld meer naar de huurdersorganisaties zelf. Een observatie die door de onderzoeker wordt gedaan is dat er door het thema ‘aardbevingsproblematiek’ in de provincie Groningen het één en ander lijkt te veranderen als het gaat om de structuur en verhoudingen tussen partijen. In de Nederlandse context, zonder aardbevingsproblematiek, bestaat er een relatief vaste structuur van verhoudingen en contact tussen partijen die een rol spelen op het gebied van sociale huur. Gemeenten, woningcorporaties en huurdersorganisaties maken per gemeente bijvoorbeeld prestatieafspraken die gelden als leidraad voor de werkwijze en overleg. De Woonbond vervult in heel Nederland een adviserende en ondersteunende rol voor huurders, maar zeker ook voor huurdersorganisaties. De situatie en problematiek waar sociale huurders in het Groningse aardbevingsgebied mee te maken krijgen, hebben invloed op de rol van huurdersorganisaties. De druk die er op deze partij ligt, als vertegenwoordiger van de huurders, is toegenomen. Om deze reden besloten verschillende huurdersorganisaties zich te verenigen in het HPAG. Met de komst van dit platform verandert er iets binnen de bestaande structuur tussen de huurdersorganisaties, de woningcorporaties en de Woonbond. Er is een extra overlegorgaan bijgekomen waarin ervaringen en kennis tussen huurdersorganisaties uitgewisseld worden. Alle instanties proberen

te handelen voor het belang van de huurder, maar er is een efficiënte zoektocht nodig naar een vernieuwde structuur waarin ieder van de bestaande instanties haar kennis en kunde kan benutten. Zo is het bijvoorbeeld van belang om oog te houden voor de adviserende rol van de Woonbond, die veel kennis kan verstrekken en ondersteuning kan bieden. Ook als huurdersorganisaties zich steeds meer ontwikkelen, verenigen en in zekere mate professionaliseren binnen het aardbevingsdossier, blijft het van belang om samen te werken met overige belangenbehartigers zoals de Woonbond.

7.2 Aanbevelingen voor vervolgonderzoek

De bijdrage die dit onderzoek levert aan de wetenschap is dat het een deel van de ontbrekende kennis over sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen in kaart brengt. Voor het eerst is de groep (sociale) huurders centraal gesteld en is specifieke informatie verzameld over de positie van deze groep bewoners binnen het aardbevingsdossier. De uitkomsten van het onderzoek bevestigen een aantal eerdere wetenschappelijke bevindingen. Mukherji (2015), Johnson (2007) en Burby et al. (2003) beschreven al dat woonbeleid voor huurders na een ramp vaak ad hoc wordt gevormd en regelmatig verandert gedurende de periode die volgt. Ondanks dat deze bevindingen gebaseerd zijn op cases die sterk afwijken van de context in Groningen, komen uit dit afstudeeronderzoek vergelijkbare resultaten. Het beleid voor sociale huurders in het aardbevingsgebied van Groningen blijkt niet eenduidig te zijn en vaak te wijzigen. Evenals in de artikelen van Burby et al. (2003) en Mukherji (2015) is het beleid voor sociale huurders in Groningen, dat gebaseerd lijkt op wisselende factoren en belangen, momenteel ontoereikend om huurders zekerheid en een gelijkwaardige behandeling te bieden. De verwachting dat er overeenkomsten zouden zijn tussen de specifieke positie van huurders in Groningen en de positie van huurders in andere rampgebieden wordt met deze bevinding bevestigd. Het onderzoek vormt verder een aanvulling op voorgaand onderzoek van onder andere Postmes et al. (2018), Hoekstra (2017), Boelhouwer et al. (2016), de Kam & Raemaekers (2014) en Lugtig et al. (2017). Het bevestigt eerdere bevindingen over een aanhoudende negatieve impact op het welzijn van de bewoners en de leefbaarheid binnen het aardbevingsgebied. Postmes et al. kwamen in 2018 tot de conclusie dat de omgang met bewoners en de duur van het proces zeer bepalend zijn voor de ervaringen van slachtoffers. Dit afstudeeronderzoek komt tot vergelijkbare conclusies, maar dan met een focus op de groep sociale huurders en hun (in sommige opzichten) afwijkende positie. Binnen de planologie draagt dit onderzoek bij aan kennis over het belang van een integrale aanpak en het idee dat verschillende bewonersgroepen verschillend reageren op veranderingen in hun leefomgeving. Mede daarom is er geen eenduidige en pasklare oplossing voor de vele verschillende inwoners die het Groningse aardbevingsgebied heeft. Naast de bijdrage die dit afstudeeronderzoek heeft kunnen leveren, is er ook een aantal zaken uit voortgekomen die relevant zijn om in de toekomst verder te onderzoeken. De volgende aanbevelingen zijn relevant voor partijen die mogelijk iets willen en/of kunnen betekenen in vervolgonderzoek, gerelateerd aan het thema van dit afstudeeronderzoek.

Eén van de belangrijkste conclusies van het onderzoek is dat er meer aandacht moet komen voor de verstandhouding tussen de woningcorporaties die actief zijn in het aardbevingsgebied en de huurders van deze corporaties. In dit afstudeeronderzoek zijn de woningcorporaties veel besproken, maar niet zelf aan het woord geweest. Voor vervolgonderzoek zou het waardevol zijn om ook de woningcorporaties een directe stem te geven. Daarbij zou het met name interessant zijn om in te gaan op de bestaande verschillen tussen de woningcorporaties in het gebied als het gaat om werkwijze, maar ook wat betreft de verstandhouding die de corporatie heeft met haar huurders in de context van het aardbevingsdossier. De visie en het perspectief van de woningcorporaties blijft in dit onderzoek grotendeels achterwege, maar zal voor onderzoek dat voortborduurt op de bevindingen uit dit onderzoek onmisbaar zijn.

Het is binnen dit afstudeeronderzoek opgevallen dat huurders in het onderzoek van KAW (2018) vaak 'weet ik niet / n.v.t' hebben geantwoord op vragen die gerelateerd zijn aan schademeldingen, onderhoud en psychische gevolgen van de aardbevingsproblematiek. Er zou meer onderzoek gedaan kunnen worden naar de achterliggende oorzaak van dit opmerkelijke verschil met woningeigenaren. Een voor de hand liggende verklaring zou zijn dat huurders 'weet ik niet' antwoorden op vragen over schademeldingen en onderhoud omdat de woningen niet hun eigendom zijn. Corporaties zijn verantwoordelijk voor schade-afhandeling. Huurders zijn, en voelen, zich hier minder verantwoordelijk voor. Er is binnen dit onderzoek echter geen duidelijk bewezen oorzaak gevonden voor deze afzijdige manier van antwoord geven. Mogelijk speelt op grotere schaal de zwakkere verbondenheid van huurders met de omgeving een rol en voelt de groep zich daarom minder persoonlijk en/of emotioneel geraakt. De stellingen zoals gegeven door KAW interesseren hen wellicht niet, of de huurders zijn van mening dat het geen betrekking op hen heeft hoewel dit in praktijk vaak wel zo is. Het verschil tussen huurders en woningeigenaren op het gebied van emotionele reactie kan in dit onderzoek niet verklaard worden, omdat de kwalitatieve analyse zich alleen gefocust heeft op sociale huurders.

Hoe sociale huurders omgaan met de veranderingen als gevolg van de aardbevingsproblematiek hangt af van hun coping-strategie. Het is binnen dit onderzoek niet gelukt om vast te stellen of mensen die meer aan de positieve kant van coping zitten, daar ook positieve gevolgen van ondervinden. Dit komt omdat een groot deel van de respondenten nog geen onderdeel is van concrete sloop-nieuwbouw of versterkingsprojecten. Als deze fase bereikt wordt, kan een zinvoller en vollediger beeld worden gevormd over hoe huurders/bewoners met de veranderingen omgaan. Vervolgonderzoek zou kunnen kijken naar bewoners die het traject van sloop-nieuwbouw of versterking al doorlopen hebben. Er kan worden onderzocht welke coping-strategie men voornamelijk heeft en of deze houding een positieve of negatieve uitwerking voor de betrokken sociale huurders lijkt te hebben. Dit zou de werking van positieve coping in het aardbevingsgebied van Groningen kunnen bevestigen of ontkrachten. Als dat onderzoek op tijd wordt ingezet, kan het mogelijk bijdragen aan het antwoord op de vraag hoe eventuele psychologische ondersteuning van gedupeerden ingericht kan worden.

7.3 Reflectie op het onderzoeksproces

In deze paragraaf wordt gereflecteerd op het proces, de kwaliteit van de data, de uitdagingen van het onderzoek en de uiteindelijke resultaten.

Op aanraden van mijn begeleider ben ik het onderzoeksproces begonnen met een aantal verkennende gesprekken om mijn onderzoek vorm te kunnen geven en een juiste invalshoek te kiezen. Ondanks deze informatieve gesprekken en een poging om het onderzoek goed af te bakenen, ben ik van mening dat het onderzoek vrij breed opgezet is. Aan de ene kant was dit een voordeel, omdat de specifieke groep die in het onderzoek centraal staat (sociale huurders) nog niet eerder onderzocht was in het aardbevingsgebied. Anderzijds geeft het mij na afloop het gevoel dat het geheel wellicht meer diepgang had kunnen hebben als ik er voor gekozen had minder verschillende thema's bij het onderzoek te betrekken. Het laat mij zien dat het belangrijk is om altijd zorgvuldig af te wegen in welke fase van onderzoek naar een bepaald thema je je bevindt. In dit geval was het onderwerp in combinatie met de doelgroep sociale huurders exploratief van aard. Al met al sta ik daarom nog steeds achter de keuze om het onderzoek breed op te zetten.

De door de mens veroorzaakte en chronische ramp die zich in het aardbevingsgebied van Groningen afspeelt, is zeer actueel. Het voordeel van onderzoek doen naar een thema dat actueel en uniek van aard is, is dat de respondenten zeer betrokken zijn en graag medewerking willen verlenen. De keerzijde van

zo’n actueel dossier is dat er gedurende het onderzoek op meerdere momenten veranderingen en invloedrijke beslissingen genomen worden, die de respondenten mogelijk beïnvloeden maar niet allemaal meegenomen kunnen worden in het onderzoek omwille van de tijd.

Ondanks dat er veel literatuur beschikbaar is over het zich voordoen van door de mens veroorzaakte en chronische rampen, is het af en toe lastig om de context van de problematiek die zich in Groningen voordoet met deze literatuur te verbinden. De unieke context is op zichzelf waardevol om onderzoek naar te doen, maar maakt het moeilijk om een volledige theoretische basis te leggen die aansluit bij de context die centraal staat. Dit is gebleken in de conclusies waar de resultaten van het onderzoek vergeleken zijn met het (op theorie gebaseerde) conceptueel model. Het maken van vergelijkingen tussen theorie en praktijk is iets waar ik zo zorgvuldig mogelijk mee omgegaan ben.

De keuze om gebruik te maken van mixed methods zie ik als een waardevolle toevoeging voor deze masterthesis. Het plan was in eerste instantie om kwalitatief onderzoek te doen. Deze keuze is gemaakt omdat de thema’s leefbaarheid en welzijn het best tot uitdrukking komen tijdens persoonlijk afgenomen gesprekken met respondenten, die daarbij de ruimte krijgen om te vertellen over hun ervaringen en emoties. Emoties en gevoelens komen lastiger tot uitdrukking in een kwantitatieve dataset. Toch is de toevoeging van de dataset van KAW waardevol geweest voor dit onderzoek, omdat het de aanleiding voor dit onderzoek kracht heeft bijgezet en verschillen tussen woningeigenaren en huurders in het Groningse aardbevingsgebied inzichtelijk heeft gemaakt.

Voor het kwalitatieve deel van dit onderzoek zijn twaalf sociale huurders en drie huurdersorganisaties geïnterviewd. Dit is een kleiner aantal dan vooraf gepland. De afname van de interviews heeft rondom de kerstvakantie 2018/2019 plaatsgevonden. Mogelijk heeft deze planning er voor gezorgd dat minder mensen gehoor hebben gegeven aan mijn oproep via de huurdersorganisaties om mee te werken aan het onderzoek. Ook de latere toevoeging van een secundaire data-analyse heeft ervoor gezorgd dat de gelimiteerde tijd anders ingedeeld moest worden. Verder ben ik positief over de geografische spreiding van de respondenten en over het verloop van de interviews.

Ik kijk terug op een leerzame onderzoeksperiode als afronding van mijn masterstudie Socio-Spatial Planning aan de Rijksuniverstiteit Groningen, onder begeleiding van G.R.W. (George) de Kam.

Referenties

Aedes Magazine (2018). *Interview Gerke Brouwer van Woongroep Marenland; over het versterken van woningen in Groningen.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.aedesmagazine.nl/edities/7e66a053-4576-4162-a2b2-e34d1104034c/artikelen/7cc7c9cc-199b-4035-8310-6f151f7bdaf9

Aldrich, D.P. (2016). Trust deficit: Japanese communities and the challenge of rebuilding Tohoku. *Japan Forum,* 29, 39-52.

BNR (2018). *Claim Woonbond en huurders verrast NAM.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via *https://www.bnr.nl/nieuws/economie/10339918/claim-woonbond-en-huurders-verrast-nam*

Blijie, B., Hulle, R. van, Poulus, C. & Hooimeijer, P. (2009). Het wonen overwogen. De resultaten van het WoonOnderzoek Nederland 2009. Den Haag: Ministerie van VROM/WWI en het CBS

Blokland, T. (2001). Middenklassers als middel: het grotestedenbeleid en de betekenis van midden- en hogere inkomensgroepen voor grootstedelijk sociaal kapitaal. *B&M: Tijdschrift voor Beleid, Politiek en Maatschappij,* 28(1), 42-53.

Boelhouwer, P., Boumeester, H., Groetelaers, D., Hoekstra, J., Heijden, H. van der, Jansen, S., Korthals Altes, W. & Wolff, H. de (2016). *Woningmarkt- en leefbaarheidsonderzoek aardbevingsgebied Groningen.* Delft: OTB/TU Delft & Groningen: CMO/STAMM.

Boen, T. & Jigyasu, R. (2005). *Cultural considerations for post disaster reconstruction post-tsunami challanges.* New York: UNDP Conference

Boumeester, H. & Lamain, C. (2016). *Migratiestromen in Noordoost Groningen.* Delft: OTB/TU Delft.

Brown, B., Perkins, D.D. & Brown, G. (2003). Place attachment in a revitalizing neighborhood: Individual and block levels of analysis. Journal of Environmental Psychology, 23, 259–271.

Bull-Kamanga, L., Diagne, K., Lavell, A., Leon, E., Lerise, F., MacGregor, H., Maskrey, A., Meshack, M., Pelling, M., Reid, H., Satterthwaite, D., Songsore, J., Westgate K. & Yitambe, A. (2003). From everyday hazards to disasters: the accumulation of risk in urban areas. *Environment and Urbanization,* 15, 193-204.

Burby, R.J., Steinberg, L.J. & Basolo, V. (2003). The Tenure Trap – The vulnerability of Renters to Joint Natural and Technological Disasters. *Urban Affairs Review,* 39, 32-58.

Burton, S. & Steane, P. (2004). Surviving your thesis. New York: Routledge.

Brouwer, G. (2018). *Brief aan de vaste commissie voor Economische Zaken en Klimaat van de Tweede Kamer: Standpunt woningcorporaties.* Appingedam: Woongroep Marenland namens de C14-corporaties.

Byrne, B. (2012). Qualitative Interviewing. In Seale, C. (Red.), *Researching Society and Culture* (pp. 206-226). Londen: SAGE Publications.

Campbell, K.R. & Lee, B.A. (1992). Sources of Personal Neighbor Networks: Social Integration, Need, or Time? *Social Forces*, 70(4), 1077-1100.

Carroll, B., Morbey, H., Balogh, R. & Araoz, G. (2009). Flooded homes, broken bonds, the meaning of home, psychological processes and their impact on psychological health in a disaster. *Health & Place*, 15, 540–547.

CBS Statline (2019). *Voorraad woningen; eigendom, type verhuurder, bewoning, regio.* Geraadpleegd op 19-3-2019 via https://statline.cbs.nl/Statweb/publication/?DM=SLNL&PA=82900NED&D1=a&D2=0&D3=0,75,187,361,412&D4=a&HDR=T&STB=G1,G2,G3&VW=T

Centrum Veilig Wonen (2018a). *Startpagina.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via https://www.centrumveiligwonen.nl/

Centrum Veilig Wonen (2018b). *Versterken van corporatiewoningen.* Geraadpleegd op 17-12-2018 via https://www.centrumveiligwonen.nl/versterken/projecten/versterken-van-corporatiewoningen

Clifford, N., French, S. & Valentine, G. (2010). Key Methods in Geography. 2nd edition. London: SAGE Publications.

CMO STAMM (2014). Cijfers & Feiten over armoede in Groningen. Geraadpleegd op 09-01-2019 via https://cmostamm.nl/wordpress/wp-content/uploads/Presentatie-Armoede-in-Groningen.pdf

CMO STAMM (2016). *Wonen en leven met aardbevingen: meningen, knelpunten en oplossingsrichtingen van burgers.* Groningen: CMO STAMM en Sociaal Planbureau Groningen.

Colombo, M., Mosso, C. & De Piccoli, N. (2001). Sense of community and participation in urban contexts. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 11(6), 457-464.

Commissie Duurzame Toekomst Noordoost Groningen (2013). *Vertrouwen in een duurzame toekomst. Een stevig perspectief voor Noord-Oost Groningen.*. Geraadpleegd op 1-5-2019 via https://www.provinciegroningen.nl/fileadmin/user_upload/Documenten/Downloads/Eindadvies_Commissie_Duurzame_Toekomst_Noord-Oost_Groningen.pdf

Dagblad van het Noorden (DvhN) (2017a). *PvdA Loppersum: wie regeert in aardbevingsgebied?* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.dvhn.nl/groningen/PvdA-Loppersum-wie-regeert-in-aardbevingsgebied-22099647.html

Dagblad van het Noorden (DvhN) (2017b). *Excuus wethouder over wisselwoningkwestie 'Ten Post'.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.dvhn.nl/groningen/Excuus-wethouder-over-wisselwoningkwestie-%E2%80%98Ten-Post%E2%80%99-22761355.html

Dagblad van het Noorden (DvhN) (2018a). *Corporaties aardbevingsgebied: 'Snel helderheid over versterking 1588 huizen'.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.dvhn.nl/groningen/Corporaties-aardbevingsgebied-%E2%80%98Snel-helderheid-over-versterking-1588-huizen%E2%80%99-23379437.html?harvest_referrer=https%3A%2F%2Fwww.google.nl%2Furl%3Fsa%3Dt%26rct%3Dj%26q%3D%26esrc%3Ds%26source%3Dweb%26cd%3D5%26ved%3D2ahUKEwj9qfCNspXgAhUlgHMKHWe_DS4QFjAEegQIAhAB%26url%3Dhttps%253A%252F%252Fwww.dvhn.nl%252Fgroningen%252FCorporaties-aardbevingsgebied-%2525E2%252580%252598Snel-helderheid-over-versterking-1588-huizen%2525E2%252580%252599-23379437.html%26usg%3DAOvVaw389LsKGrU81eWBADmZ2HsQ

Dagblad van het Noorden (DvhN) (2018b). *Versterking komt (eindelijk) in zicht voor wijk Opwierde Zuid Appingedam.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.dvhn.nl/groningen/Versterking-komt-eindelijk-in-zicht-voor-wijk-Opwierde-Zuid-Appingedam-23874637.html

Dagblad van het Noorden (DvhN) (2018c). *Onrust in Ten Post door komst 'ontkende' wisselwoningen.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.dvhn.nl/groningen/Onrust-in-Ten-Post-door-komst-%E2%80%98ontkende%E2%80%99-wisselwoningen-23716965.html

Dagblad van het Noorden (DvhN) (2018d). *Zwaarste aardbeving (3.4) sinds die van Huizinge in 2012.* Geraadpleegd op 14-12-2018 via https://www.dvhn.nl/groningen/Zwaarste-aardbeving-3.4-sinds-die-van-Huizinge-in-2012-22802703.html

Dagblad van het Noorden (DvhN) (2018e). *Wiebes slaat andere toon aan over vertrek Alders.* Geraadpleegd op 14-12-2018 via https://www.dvhn.nl/groningen/Wiebes-vertrek-Alders-op-ongelukkig-moment-23235340.html

DiPasquale, D. & Glaeser, E.L. (1999). Incentives and Social Capital: Are Homeowners Better Citizens? *Journal of Urban Economics,* 45(1), 354-384.

Edelenbos, J. & Monnikhof, R. (2001). *Lokale interactieve beleidsvorming.* Utrecht: LEMMA.

Elsinga, M. & Hoekstra, J. (2004). Op eigen kracht: eigenwoningbezit in Nederland. Achtergrondstudie bij het advies. Delft: Onderzoeksinstituut OTB.

Elsinga, M. (1995). Een eigen huis voor een smalle beurs: het ideaal voor bewoner en overheid? Delft: Delft University Press.

Elsinga, M. (1996). Relative cost of owner-occupation and renting: a study of six Dutch neighbourhoods. *Netherlands Journal of Housing and the Built Environment,* 11(1), 131-150.

Erikson, K. (2004). *A new species of trouble: Explorations in Disaster, Trauma and Community.* New York: W.W. Norton & Company.

Ezzy, D. (2010). Qualitative Interviewing as an Embodied Emotional Performance. *Qualitative Inquiry,* 16(3), 163-170.

Forrest, R. & A. Kearns (2001), Social cohesion, social capital and the neighbourhood. *Urban Studies,* 38(12), 2125-2143.

Galea, S., Nandi, A. & Vlahov, D. (2005). The Epidemiology of Post-Traumatic Stress Disorder after Disasters. *Epidemiologic Reviews*, 27, 78–91.

Gemeente Appingedam (2019). *Plan van Aanpan Mijnraadadvies.* Appingedam: gemeente Appingedam.

Gemeente Delfzijl (2019). *Plan van Aanpak doorstart versterkingsoperatie provincie Groningen. Veiligheid voorop en de bewoner centraal.* Delfzijl: gemeente Delfzijl.

Gemeente Eemsmond (2017). *Noord Groningen leeft! Woon- en Leefbaarheidsplan 2017-2021*. Eemsmond: Gemeente Eemsmond.

Gemeente Loppersum (2018). *Loppersumversterkt.nl*. Geraadpleegd op 17-12-2018 via https://www.loppersumversterkt.nl/loppersum-versterkt/gemeenten-in-het-aardbevingsgebied_42551/

Gemeente Loppersum (2019). *Plan van aanpak versterking gemeente Loppersum 2019.* Loppersum: Nationaal Coördinator Groningen en gemeente Loppersum.

Gemeente Midden-Groningen (2019). *Plan van Aanpak Versterkingsopgave Gemeente Midden-Groningen.* Hoogezand: Gemeente Midden-Groningen.

Gemeente Olst-Wijhe (2013). *Communicatiebeleidsplan 2013-2017: in verbinding met.* Olst-Wijhe: gemeente Olst-Wijhe.

Glaeser, E.L., Laibson, D. & Sacerdote, B. (2002). An Economic Approach to Social Capital. *The Economic Journal,* 112(483), 437-458.

Glaeser, E.L. & Sacerdote, B. (2000). The Social Consequence of Housing. *Journal of Housing Economics,* 9, 1-23.

Gould, C.W. (2009). The Right to Housing Recovery After Natural Disasters. *Harvard Human Rights Journal,* 22, 169-204.

Groninger Gasberaad (2018). *Het Groninger Gasberaad.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via https://gasberaad.nl/

Groninger Bodem Beweging (GBB) (2018a). GBB Nieuwsbrief december 2019. Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.groninger-bodem-beweging.nl/downloads/nieuwsbrieven/2018/201-11-gbb-nieuwsbrief-69-december-2018/file

Groninger Bodem Beweging (GBB) (2018b). *Plan van aanpak versterking niet acceptabel; NCG negeert intern onderzoek.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via http://groninger-bodem-beweging.nl/972-plan-van-aanpak-versterking-niet-acceptabel-ncg-negeert-intern-onderzoek

Groninger Bodem Beweging (GBB) (2018c). *Groninger Bodem Beweging.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via http://www.groninger-bodem-beweging.nl/gbb

Groninger Internet Courant (2018). *Wisselwoningen voor aardbevingsgedupeerden in Appingedam geopend.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.gic.nl/wonen/wisselwoningen-voor-aardbevingsgedupeerden-in-appingedam-geopend

Guest, A.M., Cover, J.K., Matsueda, R.L. & Kurbin, C.E. (2006). Neighborhood Context and Neighboring Ties. *City & Community,* 5(4), 363-385.

Haan, de. (2018). *Huurders en Woonbond claimen met De Haan immateriële schade bij de NAM.* Geraadpleegd op 29-01-2019 via https://www.dehaanlaw.nl/nieuws/huurders-en-woonbond-claimen-met-de-haan-immateriele-schade-bij-d

Hartman, C. & Squires, G.D. (2009). *There is no such thing as a natural disaster: race, class and Hurricane Katrina.* New York: Routledge.

Hendriks, P. (2018). Woningcorporaties Groningen: wie betaalt onze 4,5 miljard schade? Geraadpleegd op 17-12-2018 via https://www.ftm.nl/artikelen/woningcorporaties-groningen?share=1

Hirayama, Y (2000). Collapse and Reconstruction: Housing Recovery Policy in Kobe after the Hanshin Great Earthquake. *Housing Studies,* 15(1), 111-128.

Hoekstra, M. (2017). *DOSSIERNR. 33 529 vs. RESOLUTIE 69/283. Groningen Sendai-gereed?* Thesis Master Sociale Planologie. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

Hooks, J.P. & Miller, T.B. (2006). The Continuing Storm: How Disaster Recovery Excludes Those Most in Need. *California Western Law Review,* 43(1), 21-73.

Houwelingen, P. van, Boele, A. & Dekker, P. (2014). Burgermacht op eigen kracht. Rapport 7. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Hothi, M., Bacon, N., Brophy, M. & Mulgan, G. (2008). *Neighbourliness + Empowerment = Wellbing: Is there a formula for happy communities?* Londen: The Young Foundation.

HPAG (2018). Huurdersplatform Aardbevingen Groningen: over de HPAG. Geraadpleegd op 17-12-2018 via http://www.hpag.nl/

Jacobs, K. & Williams, S. (2011). What to do now? Tensions and Dilemmas in Responding to Natural Disasters: A Study of Three Australian State Housing Authorities. *International Journal of Housing Policy*, 11(2), 175-193.

Jansen, S.J.T., Hoekstra, J.S.C.M. & Boumeester, H.J.F.M. (2017). The impact of earthquake on the intention to move: fight or flight? Journal of Environmental Psychology, 54(1), 38-49

Johnson, C. (2007). Strategic planning for post-disaster temporary housing. *Disasters*, 31(4), 435-458.

Kaal, H. (2011) A conceptual history of livability Dutch scientists, politicians, policy makers and citizens and the quest for a livable city. *City*, 15(5), 532-547.

Kam, G. R.W. (2016). *Waardedaling van woningen door aardbevingen in de provincie Groningen.* URSI rapport 352. Groningen: Rijksuniversiteit van Groningen (faculteit ruimtelijke wetenschappen).

Kam, G. R. W. de & Raemaekers, J. (2014). *Opvattingen van bewoners over de effecten van aardbevingen op het woongenot en de woningwaarde in Groningen: Een vergelijkend onderzoek in drie woonbuurten in Middelstum, Loppersum en Slochteren in 2009 en 2013.* URSI Onderzoeksrapport 346. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen.

KAW (2018). *Woningmarkt- en bewonersonderzoek Noord- en Midden-Groningen.* Groningen: KAW Groningen

Kelle, U. (2008). Combining qualitative and quantitative methods in research practice: purposes and advantages. *Qualitative Research in Psychology*, 3(4), 293-311.

Kleinhans, R. & Bolt, G. (2010). *Vertrouwen houden in de buurt. Verval, opleving en collectieve zelfredzaamheid in stadsbuurten.* Delft: TU Delft.

KNMI (2018). *Aardbevingen door gaswinning.* Geraadpleegd op 14-12-2018 via https://www.knmi.nl/kennis-en-datacentrum/uitleg/aardbevingen-door-gaswinning

Kruhl, J.H., Adhikari, R. & Dorka, U.E. (2018). *Living Under the Threat of Earthquakes.* Cham (Zwitserland): Springer International Publishing.

Kullberg, J. & Ras, M. (2017). Wonen en omgeving. In Bijl. R., Boelhouwer, J. & Wennekers, A. (Red), *De Sociale Staat van Nederland*, 307-334. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Kullberg, J. (2009). Interventies in de wijk. Waarom? Waar? En waarom daar? In Musterd, S. & Ostendorf, W. (Red.), *Problemen in wijken of probleemwijken?* (pp. 59-68). Assen: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum BV.

Lai, C., Tao, C. & Cheng, Y. (2017). Modeling Resource Network Relationships Between Response Organizations and Affected Neighborhoods After a Technological Disaster. *International Journal of Voluntary and Nonprofit Organizations*, 28(5), 2145-2175.

Lefier (2018a). *Over Lefier, Midden-Groningen.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.lefier.nl/lefierpaktaan/midden-groningen/

Lefier (2018b). *Folder Aardbevingsschade melden*. Geraadpleegd op 17-12-2018 via https://www.lefier.nl/ik-huur/veilig-en-gezond-wonen/aardbevingen/

Leidelmeijer, K. & Pinkster, F.M. (2004). Leefbaarheid van wijken. *Rooilijn*, 37(6), 301-306.

Leidelmeijer, K. (2012). *Buurtparticipatie en leefbaarheid.* Rapport P21540. Amsterdam: RIGO Research en Advies.

Lewicka, M. (2011). Place attachment: How far have we come in the last 40 years? *Journal of Environmental Psychology*, 31, 207-230.

Lindell, M.K. & Prater, C.S. (2003). Assessing Community Impacts of Natural Disasters. Natural Hazards Review, 4(4), 176-185.

Lizarralde, G., Fayazi, M., Kikano, F. & Thomas, I. (2016). Meta-patterns in post-disaster housing reconstruction and recovery. In Sapat, A. & Esnard, A. (Red.), Coming Home after Disaster Multiple Dimensions of Housing Recovery (229-243). New York: Routledge.

Longhurst, R. (2016). Semi-structured Interviews and Focus Groups. In N. Clifford., S. French. & G. Valentine (Red.), *Key Methods in Geography* (pp. 3-15). London: SAGE Publications.

Loppersum Versterkt (2018). *Tijdelijke woonruimte Loppersum.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.loppersumversterkt.nl/loppersum-versterkt/tijdelijke-woonruimte-loppersum_42728/

Lugtig, P., Mors, E. ter & Bethlehem, J. (2017). *Het meten van de gevolgen van aardbevingen op de leefbaarheid in Groningen.* Utrecht: Universiteit van Utrecht

Maskrey, A. (1989). *Disaster Mitigation: a community based approach.* Oxford: Oxfam

Meijerman, A., Hamhuis, E. & Andreae, T. (2016). Rapportage Evaluatie Pilot 1A. Herstellen, versterken, verduurzamen en veiliger maken van 175 corporatie-woningen in Groningen. Groningen: Stuurgroep corporaties-NAM.

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (2012). Wonen in ongewone tijden. De resultaten van het Woononderzoek Nederland 2012. Den Haag: Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2009). *Wet op het overleg huurders verhuurder: Welke rechten hebben huurdersorganisaties en bewonerscommissies?* Den Haag: Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer.

Mukherji, A. (2015). From Tenants to Homeowners: Housing Renters After Disaster in Bhuj, India. *Housing Studies*, 7(30), 1135-1157.

Mulder, K. (2009). *Buurtbewoners in balans*. Den Haag: Ministerie van VROM/WWI.

Nakagawa, Y. & Shaw, R. (2004). Social Capital: A Missing Link to Disaster Recovery. *International Journal of Mass Emergencies and Disasters*, 22, 5-34.

NAM (2015). *Principeakkoord versterken 1.650 huurwoningen in aardbevingsgebied.* Geraadpleegd op 11-01-2019 via https://www.nam.nl/nieuws/2015/principeakkoord-versterken-1650-huurwoningen-in-aardbevingsgebied.html

NAM (2018). *NAM interactieve kaart.* Geraadpleegd op 17-12-2018 via https://www.nam.nl/feiten-en-cijfers/interactieve-kaart.html

Nationaal Coördinator Groningen (2017). *Meerjarenprogramma brief.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/onderwerpen/meerjarenprogramma/documenten/publicaties/2017/12/22/meerjarenprogramma-brief

Nationaal Coordinator Groningen (2018a). *Tijdelijke huisvesting.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/onderwerpen/tijdelijke-huisvesting

Nationaal Coördinator Groningen (2018b). *Bewoners Opwierde-Zuid kiezen voor nieuwbouw.* Geraadpleegd op 17-12-2018 via https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/actueel/nieuws/2018/1/17/bewoners-opwierde-zuid-kiezen-voor-nieuwbouw

Nationaal Coördinator Groningen (2018c). *Betrokken organisaties: wie doet wat in het aardbevingsgebied.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via https://www.nationaalcoordinatorgroningen.nl/over-ons/wie-doet-wat

Neria, Y., Nandi, A. & Galea, S. (2008). Post-traumatic stress disorder following disasters: a systematic review. *Psychol Medicine*, 38(4), 467–480.

Norris, F.H., Friedman, M.J., Watson, P.J., Byrne, C.M., Diaz, E. & Kaniasty, K. (2002). 60.000 Disaster Victims Speak: Part I. An Emperical Review of the Empirical Literature, 1981-2001. *Psychiatry*, 65(3), 207-238.

North, C.S., Spitznagel, E.L. & Smith, E.M. (2001). A Prospective Study of Coping After Exposure to a Mass Murder Episode. *Annals of Clinical Psychiatry*, 13(2), 81-87.

NOS (2018). *Staat en niet de NAM betaalt het meest voor Groningse schade.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via https://nos.nl/artikel/2212204-staat-en-niet-de-nam-betaalt-het-meest-voor-groningse-schade.html

Paidakaki, A. (2012). Addressing Homelessness through Disaster Discourses: The Role of Social Capital and Innovation in Building Urban Resilience and Addressing Homelessness. *European Journal of Homelessness*, 6(2), 137-148.

Postmes, T., Stroebe, K., Richardson, J., LeKander, B., Oldersma, F., Broer, J. & Greven, F. (2018). *Gevolgen van bodembeweging voor Groningers: Ervaren veiligheid, gezondheid en toekomstperspectief 2016-2017.* Groningen: Rijksuniversiteit Groningen and Groningsperspectief.

Putnam, R.D. (2000). *Bowling Alone: The Collapse and Revival of American Community.* New York: Simon & Schuster.

Putnam, R.D., Leonardi, R. & Nanetti, R. (1993). *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy.* Princeton N.J.: Princeton University Press.

Pyles, L. (2007). Community organizing for post-disaster social development: Locating social work. *International Social Work*, 50(3), 321-333.

Reale, A. & Handmer, J. (2011). Land tenure, disasters and vulnerability. *Disasters*, 35(1), 160-182.

Reardon, K.M., Green, R., Bates, L.K. & Kiely, R.C. (2009). Overcoming the Challenges of Post-disaster Planning in New Orleans Lessons from the ACORN Housing/University Collaborative. *Journal of Planning Education and Research*, 28(1), 391-400.

Rijksoverheid (2018a). *Wat is het verschil tussen een sociale-huurwoning en een huurwoning in de vrije sector?* Geraadpleegd op 27-12-2018 via

https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/huurwoning/vraag-en-antwoord/verschil-sociale-huurwoning-woning-vrije-sector

Rijksoverheid (2018b). *Heb ik recht op huurbescherming?* Geraadpleegd op 28-01-2019 via https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/huurwoning/vraag-en-antwoord/huurbescherming

Rijksoverheid (2018c). *Commerciële en maatschappelijke activiteiten woningcorporaties.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/woningcorporaties/activiteiten-woningcorporaties

Rijksoverheid (2018d). *Woningcorporaties.* Geraadpleegd op 29-01-2019 via https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/woningcorporaties

Rijksoverheid (2018e). *Gaswinning in Groningen.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gaswinning-in-groningen

Rijksoverheid (2018f). *Schade door gaswinning.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/gaswinning-in-groningen/schade-door-gaswinning

Rijksoverheid (2018g). *Diensten en instellingen.* Geraadpleegd op 13-12-2018 via https://www.rijksoverheid.nl/ministeries/ministerie-van-economische-zaken-en-klimaat/organisatie/diensten-en-instellingen

Rijksoverheid (2019a). *Afspraken tussen woningcorporaties, gemeenten en huurders*. Geraadpleegd op 7-5-2019 via https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/woningcorporaties/afspraken-woningcorporaties-gemeenten-huurders

Rijksoverheid (2019b). *Wie is verantwoordelijk voor het onderhoud van mijn huurwoning of kamer?* Geraadpleegd op 11-4-2019 via https://www.rijksoverheid.nl/onderwerpen/huurwoning/vraag-en-antwoord/onderhoud-huurwoning

RTL Nieuws (2018). *Opstappen Alders 'mokerslag': Groningen wil snel overleg met Wiebes.* Geraadpleegd op 14-12-2018 via https://www.rtlnieuws.nl/nieuws/nederland/artikel/4218181/opstappen-alders-mokerslag-groningen-wil-snel-overleg-met-wiebes

RTV Noord (2017). *Huurders zitten noodgedwongen langer in wisselwoningen.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via *https://www.rtvnoord.nl/nieuws/181387/Huurders-zitten-noodgedwongen-langer-in-wisselwoningen*

RTV Noord (2018a). *1.200 huurders melden zich voor claim immateriële schade.* Geraadpleegd op 12-12-2018 via https://www.rtvnoord.nl/nieuws/196805/1-200-huurders-melden-zich-voor-claim-immateriele-schade

RTV Noord (2018b). *Wiebes houdt voet bij stuk: versterking 1588 huizen tijdelijk stop.* Geraadpleegd op 14-12-2018 via https://www.rtvnoord.nl/nieuws/194903/Wiebes-houdt-voet-bij-stuk-versterking-1588-huizen-tijdelijk-stop

Saldaña, J. (2013). *The coding manual for qualitative researchers*. 2nd Edition. London: SAGE Publications.

Sampson, R. J. (1988). Local friendship ties and community attachment in mass society: A multilevel systemic model. *American Sociological Review*, 53, 766–779.

Satterthwaite, D. (2011a). *Global Assessment Report on Disaster Risk Reduction. What Role for Low-income Communities in Urban Areas in Disaster Risk Reduction?* Londen: International Institute for Environment and Development.

Satterthwaite, D. (2011b). *Why is community action needed for disaster risk reduction and climate change adaptation?* Londen: International Institute for Environment and Development.

Schnabel, P., Bijl, R. & Hart, J. de (2008). Betrekkelijke betrokkenheid: Studies in sociale cohesie. Rapport 26. Den Haag: Sociaal Cultureel Planburau.

Shaw, R. & Goda, K. (2004). From Disaster to Sustainable Civil Society: The Kobe Experience. *Disasters,* 28, 16-40.

Sluiter, K., Valkengoed, A.M. van, Greven, I. & Simon, C. (2018). Literatuurstudie Maatschappelijke Gevolgen Bodembeweging Groningen. Groningen: Sociaal Planbureau Groningen.

Sociaal Cultureel Planbureau (2016). *Armoede in kaart: waar wonen de armen in Nederland?* Geraadpleegd op 09-01-2019 via https://digitaal.scp.nl/armoedeinkaart2016/waar_wonen_de_armen_in_nederland/

Sociaal Planbureau Groningen (2014). *Invloed van Groningse aardbevingen op woongenot.* Geraadpleegd op 3-10-2018 via https://sociaalplanbureaugroningen.nl/wordpress/wp-content/uploads/2017/12/Paneluitvraag-Aardbevingen-Invloed-op-woongenot-2014.pdf

Sociaal Planbureau Groningen (2016). *Werkloosheid onder beroepsbevolking blijft stijgen, maar minder sterk dan voorgaande jaren.* Geraadpleegd op 09-01-2019 via https://sociaalplanbureaugroningen.nl/wordpress/wp-content/uploads/2017/12/Feitenblad-Werkloosheid-onder-beroepsbevolking-2016.pdf

Sociaal Planbureau Groningen (2018). *Leefbaarheidsmonitor: woningvoorraad.* Geraadpleegd op 12-12-2018 via https://sociaalplanbureaugroningen.nl/leefbaarheid/wonen/woningvoorraad/

Southworth, M. (2016) Learning to make liveable cities. *Journal of Urban Design,* 21(5), 570-573.

Staatstoezicht op de Mijnen (2018a). *Aardbevingen Groningen.* Geraadpleegd op 14-12-2018 via https://www.sodm.nl/onderwerpen/aardbevingen-groningen

Staatstoezicht op de Mijnen (2018b). *SodM deelt het advies van de Mijnraad om snel te versterken.* Geraadpleegd op 14-12-2018 via https://www.sodm.nl/actueel/nieuws/2018/07/02/sodm-deelt-het-advies-van-de-mijnraad-om-snel-te-versterken

Steunpunt Immateriële Schade (2019). *Compensatie voor immateriële schade.* Geraadpleegd op 29-01-2019 via https://aardbevingen.nl/compensatie-immateriele-schade/

Stichting Uithuizer Woningbouw (2018). *Aardbevingsschade.* Geraadpleegd op 17-12-2018 via https://www.suwuithuizen.nl/huren/aardbevingsschade/

Stichting WAG (2019). *Stichting WAG.* Geraadpleegd op 20-3-2019 via https://www.stwag.gr/

Stroebe, K. (2016). Gaswinning schaadt de gezondheid. Geraadpleegd op 19-10-2018 via *https://www.socialevraagstukken.nl/gaswinning-schaadt-de-gezondheid/*

Stroebe, K. (2017). Een gevoel van onrechtvaardigheid dat ten koste gaat van de gezondheid. Blog voor Aletta Jacobs School of Public Health. https://www.rug.nl/aletta/blog/blog-14-07-2017-a-feeling-of-injustice-at-the-cost-of-health

Tafti, M.T. & Tomlinson, R. (2013). The role of post-disaster public policy responses in housing recovery of tenants. *Habitat International*, 40, 218-224.

Tansel, B. (1995). Natural and manmade disasters: accepting and managing risks. *Safety Science*, 20, 91-99.

Tapsell, S.M. & Tunstall, S.M. (2008). "I wish I'd never heard of Banbury": The relationship between 'place' and the health impacts from flooding. *Health & Place,* 14(2), 133-154.

Teddlie, C. & Tashakkori, A. (2009). *Foundations of Mixed Methods Research: Integrating quatitative and qualitative approaches in the social and behavioural sciences.* Londen: SAGE Publications.

Thomas, D.E. (2006). A General Inductive Approach for Analyzing Qualitative Evaluation Data. *American Journal of Evaluation,* 27(2), 227-246.

Tijdelijke Commissie Mijnbouwschade Groningen (2019). Veel gestelde vragen. Geraadpleegd op 1-5-2019 via https://schadedoormijnbouw.nl/veelgestelde-vragen

Trouw (2017). *Jong en oud zijn de dupe van falende huurmarkt.* Geraadpleegd op 28-01-2019 via https://www.trouw.nl/home/jong-en-oud-zijn-de-dupe-van-falende-huurmarkt~a5dd5056/

Valentine, G. (2005) 'Tell me about . . . using interviews as a research methodology', in Flowerdew, R. & Martin, D. (Red), *Methods in Human Geography: A Guide for Students Doing a Research Project* (pp. 110-127). Londen: Pearson Education.

Vanclay, F. (2003). International Principles For Social Impact Assessment. *Impact Assessment and Project Appraisa*l, 21, 5-12.

Veenhoven, R. (2012). *Social Development and Happiness in Nations.* Rapport 3. Den Haag: International Institute of Social Studies of Erasmus University Rotterdam (ISS).

Veenis, E. (2000). *Hoofdstuk 3: Methodologische verantwoording.* Geraadpleegd op 20-3-2019 via https://dspace.library.uu.nl/bitstream/handle/1874/804/c3.pdf

Verger, P., Rotily, M., Hunault, Cl., Brenot, J., Baruffold, B. & Bard, D. (2003). Assessment of exposure to a flood disaster in a mental-health study. Journal of Exposure Analysis and Environmental Epidemiology, 13, 436–442.

Vergunst, P. (2003) Liveability and Ecological Land Use: The challenge of localization. Uppsala: Swedish University of Agricultural Sciences, Department of Rural Development Studies

Verlinde, A.A. (2014). Veranderingen in kwaliteit van leven Noordoost Groningen 2012-2014 als gevolg van gaswinning. Groningen: Stichting WAG.

Vermeij, L. (2015). *Dichtbij huis: Lokale binding en inzet van dorpsbewoners.* Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

De Vernieuwde Stad (2013). *De maatschappelijke opgave van woningcorporaties*. Amsterdam: de Vernieuwde Stad.

Völker, B. (1999). 15 miljoen buren – de rol van buren in persoonlijke netwerken in Nederland. In Völker, B. & Verhoeff, R. (Red.), *Buren en buren. Nederlands onderzoek op het snijvlak van sociologie en sociale geografie* (pp. 43-68). Amsterdam: SISWO.

Voort, N. van der & Vanclay, F. (2015). Social impacts of earthquakes caused by gas extraction in the Province of Groningen, The Netherlands. *Environmental Impact Assessment Review,* 50, 1-15.

Werdt, P. van de (2012). Centraal Wonen voor iedereen. Rapport 290b. Wageningen: Universiteit van Wageningen.

Wetboek Online (2018). *Burgerlijk Wetboek Boek 7, Bijzondere overeenkomsten.* Geraadpleegd op 14-12-2018 via http://www.wetboek-online.nl/wet/Burgerlijk%20Wetboek%20Boek%207.html

Winchester, H.P.M. & Rofe, M.W. (2016). Qualitative Research and its Place in Human Geography. In I. Hay (Red.), *Qualitative Research Methods in Human Geography* (pp. 3-26). Oxford: Oxford University Press.

Wittebrood, K. & Dijk, T. van (2007). *Aandacht voor de wijk.* Rapport 13. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
Woonbond (2016). *Huurders in Groningen hebben ook aardbevingsschade.* Geraadpleegd op 30-01-2019 via https://www.woonbond.nl/nieuws/huurders-groningen-hebben-ook-aardbevingsschade

Woonbond (2018a). *Huurders aardbevingsgebied staan buitenspel.* Geraadpleegd op 17-06-2018 via https://www.woonbond.nl/nieuws/huurders-aardbevingsgebied-staan-buitenspel

Woonbond (2018b). *Groningse huurders voelen zich speelbal kabinet.* Geraadpleegd op 17-06-2018 via https://www.woonbond.nl/nieuws/groningse-huurders-voelen-zich-speelbal-kabinet

Woonbond (2018c). *Huurders naar de rechter om aardbevingsproblemen.* Geraadpleegd op 29-01-2019 via https://www.woonbond.nl/nieuws/huurders-rechter-aardbevingsproblemen

Woonbond (2018d). *Duizenden huurders claimen emotieschade aardbevingen.* Geraadpleegd op 29-01-2019 via https://www.woonbond.nl/nieuws/duizenden-huurders-claimen-emotieschade-aardbevingen

Woonbond (2019). *Woonbond: de stem van hurend Nederland*. Geraadpleegd op 1-5-2019 via www.woonbond.nl

Yin, R.K. (2003). *Case Study Research: Design and Methods.* Londen: SAGE Publications.

Zijlsta, S. (2009). De effecten van Te Woon: verschillen in verwachtingen bij bewoners en corporaties. In Musterd, S. & Ostendorf, W. (Red.), *Problemen in wijken of probleemwijken?* (pp. 157-167). Assen: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum BV.

Zwiers, S., Markantoni, M. & Strijker, D. (2016). The role of change- and stability-oriented place attachment in rural community resilience: a case study in south-west Scotland. *Community Development Journal*, 53(2), 281-300.

Bijlagen

Bijlage 1: Interviewguide voor sociale huurders

Achtergrondinformatie

Naam (pseudoniem)	
Woonplaats	
Leeftijd	
Geslacht	
Opleidingsniveau	
Huishoudenssamenstelling	**OTB:** Alleen – paar – gezin met kinderen - 1-ouder gezin
Type woning	**OTB:** tussenwoning / hoekwoning / 2-onder-1 kap / vrijstaand / flat met lift / flat zonder lift / benedenwoning / bovenwoning / studentenkamer / woning aangepast op lichamelijke- of ouderdomsbeperkingen / weet niet
Woningcorporatie	
Huurdersorganisatie	
Bewonerscommissie	

Vragen over de woning

1. Hoe lang woont u al in de huidige woning?
   - **OTB:** Meer dan 10 jaar / minder dan 10 jaar / weet ik niet
   - in de woning
   - in de woonplaats

2. Bent u geboren en getogen in de provincie Groningen?

3. Wat zijn/waren de plannen voor uw (vorige) woning/woonsituatie?
   - Wat is/gaat er uiteindelijk gebeurd?

4. Hoe tevreden bent/was u met de plannen?

5. Welke schade was/is er aan uw woning?
   - **OTB:** Geen schade / lichte schade / zware schade / weet niet
   - Heeft u deze zelf gevonden / gemeld? **OTB:** vastgesteld door NAM / CVW?

6. Heeft/had u zelf al eens geïnvesteerd in uw woning?
   - Waarom wel/niet?
   - Tuinen / schuren / garage / aanbouw / carport etc.

Leefbaarheid / sociaal kapitaal (open vragen + inschalen volgens OTB onderzoek)

7. In hoeverre bent u tevreden over uw huidige woning?
   - Cijfer 1 tot 10 vragen
   - **OTB:** Zeer tevreden / tevreden / neutraal / ontevreden / zeer ontevreden / (weet niet)

8. In hoeverre bent u tevreden over uw huidige woonomgeving (dorp of buurt)?
   - **OTB:** Zeer tevreden / tevreden / neutraal / ontevreden / zeer ontevreden / (weet niet)

9. In hoeverre voelt u zich (mede) verantwoordelijk voor de leefbaarheid in uw buurt? *Is dit veranderd als gevolg van de aardbevingen?*

- *Zo ja, vanaf welk moment heeft u dit gemerkt?*
- **OTB:** Heel sterk / sterk / enigszins / nauwelijks / helemaal niet / (weet niet)

10. Hoeveel contact heeft u met uw directe buren? *Is dit veranderd als gevolg van de aardbevingen?*
    - *Zo ja, vanaf welk moment heeft u dit gemerkt?*
    - **Stelling OTB:** Ik heb veel contact met mijn directe buren
    - Zeer mee eens / mee eens / neutraal / mee oneens / zeer mee oneens / (weet niet)

11. Hoe vindt u dat mensen in uw buurt met elkaar omgaan?
    - **Stelling OTB**: in deze buurt gaan mensen op een prettige manier met elkaar om
    - Zeer mee eens / mee eens / neutraal / mee oneens / zeer mee oneens / (weet niet)

12. Hoe ervaart u de sfeer binnen de buurt waar u woont? (gezelligheid / saamhorigheid) *Is dit veranderd als gevolg van de aardbevingen?*
    - *Zo ja, vanaf welk moment heeft u dit gemerkt?*
    - **Stelling OTB:** Ik woon in een gezellige buurt met veel saamhorigheid
    - Zeer mee eens / mee eens / neutraal / mee oneens / zeer mee oneens / (weet niet)

13. In hoeverre voelt u zich thuis in deze buurt en bij de mensen die er wonen? *Is dit veranderd als gevolg van de aardbevingen?*
    - *Zo ja, vanaf welk moment heeft u dit gemerkt?*
    - **Stelling OTB:** Ik voel me thuis bij de mensen in deze buurt
    - Zeer mee eens / mee eens / neutraal / mee oneens / zeer mee oneens / (weet niet)

14. Hoe goed kennen mensen elkaar in deze buurt?
    - **Stelling OTB:** De mensen kennen elkaar nauwelijks in deze buurt
    - Zeer mee eens / mee eens / neutraal / mee oneens / zeer mee oneens / (weet niet)

15. Doet u mee aan activiteiten in de buurt/plaats waar u woont?
    - Wat voor soort / hoe vaak?
    - **Eigen:** Zeer vaak / vaak / regelmatig / nauwelijks / helemaal niet / (weet niet)

16. Hoe verbonden voelt u zich met de buurt waar u woont? *Is dit veranderd als gevolg van de aardbevingen?*
    - *Zo ja, vanaf welk moment heeft u dit gemerkt?*
    - **OTB:** zeer sterke mate / sterke mate / redelijke mate / geringe mate / niet / weet niet
    - DE WONING OP ZICHZELF

17. In hoeverre heeft u zich onveilig gevoeld of voelt u zich onveilig in uw woning en de buurt als gevolg van het toenemende aantal bevingen?
    - **Stelling OTB:** Ik voel me onveilig
    - Steeds meer / neutraal / steeds minder / niet / helemaal niet / weet ik niet

18. In hoeverre vertrouwt u de volgende partijen? Kunt u uw antwoord per partij toelichten?
    - Waarom zitten er bepaalde verschillen? (vragen na het invullen)

Vertrouwensniveau	**Goed**	**Voldoende**	**Neutraal**	**Onvoldoende**	**Zeer onvoldoende**
Uw buren / buurtgenoten					
Nationale overheid					

Provincie Groningen					
Gemeenten					
Woningcorporatie					
Huurdersorganisatie					
CVW					
NCG					
Gemeenschapsleiders (bijv. de voorzitter van de huurdersorganisatie of een actiecomité)					

19. Helpt / ondersteunt u zelf anderen in uw buurt/dorp rond de aardbevingsproblematiek?
    - Zo ja, hoe ziet deze hulp / ondersteuning eruit?
    - Andersom: kunt u zelf rekenen op ondersteuning / hulp indien u die nodig heeft rond de aardbevingsproblematiek? Zo ja, hoe ziet deze hulp eruit? Zo nee, mist u hulp/steun? In welke vorm?
20. Hoe ziet u de toekomst van uw wijk?
    - **OTB:** Verwacht u dat uw huidige woning / omgeving in de toekomst (verder) beschadigd zal raken door de aardbevingen? Ja / misschien / nee / weet ik niet

Sociale impact

21. Heeft u wel eens een aardbeving gevoeld?
    - **OTB:** 1x / Vaker dan 1x / nee
    - Wanneer voor het laatst?
    - Hoe reageerde u op de aardbevingen? **(OTB)**

22. Welke emoties roepen de aardbevingen en de situatie op? **(Koppelen aan OTB vraag 29)**
    - De aardbevingen zelf
    - De procedures / de 'omgang met u als huurder'

23. Heeft u ook psychologische klachten ondervonden door de aardbevingen? Zo ja, welke psychologische klachten?
    - Kunt u aangeven op welk moment / door welke gebeurtenis deze klachten zijn ontstaan?

24. In hoeverre bent u bezorgd over uzelf en uw naasten?
    - *Vraag is afhankelijk van huishoudenssamenstelling*
    - Heeft een aardbevingsproblematiek gezorgd voor spanningen binnen uw relaties?

25. Hoe gaat u in het algemeen om met veranderingen?

26. Hoe gaat u om met veranderingen als gevolg van de aardbevingen?
    - Coping: Hoe reageert u op de situatie? Per dimensie bespreken: links, midden of rechts

    1.

Ik zorg dat ik actief betrokken ben	Midden	Ik neem afstand van de situatie en stel me passief op

    2.

Ik wil geïnformeerd worden / ik zorg dat ik op de hoogte blijf	Midden	Ik laat de controle los

3.

Ik sta open voor samenwerking, verzoening en uiteindelijk acceptatie van de situatie	Midden	Ik ontwijk de situatie liever

27. Bent u vaak verhuisd binnen de sociale huur?
    - In dezelfde woonplaats? Binnen het aardbevingsgebied?

28. Heeft u verhuisplannen?
    - **Nee:**

    Is dit uw idee op korte of ook lange termijn?
    Waarom niet?
    U geeft aan niet te willen verhuizen maar woont wel in een aardbevingsgebied, heeft dit geen invloed?
    - **Ja:**

    Op welke termijn wilt u verhuizen?
    Wat is de voornaamste reden?
    Spelen aardbevingen ook een rol (*in verhouding tot mogelijk andere beweegredenen)*?
    - Indien de situatie rond de aardbevingen/het overheidsbeleid anders aangepakt zou worden en u op een andere manier behandeld wordt, zou u uw plannen dan wijzigen?

Betrokkenheid bij het proces

29. Wat vindt u van de manier waarop u op de hoogte bent gehouden over de plannen voor uw woonsituatie?

30. In hoeverre vindt u dat uw stem/mening is gehoord in de plannen/uitvoer?

31. Kon u naderhand nog terecht met vragen, informatie of ideeën?
    - Zo ja, was duidelijk waar dit kon?

32. Bij de versterking / sloop-nieuwbouw worden ook energie maatregelen genomen (0 op de meter), hoe kijkt u hiernaar / kijkt u hierop terug?
    - *Indien achteraf: is dit goed gedaan? Hoe werkt het nu?*

33. Hoe ervaart u het contact met de woningcorporatie?
    - Zijn er dingen die u graag anders zou zien?

34. Heeft u behoefte aan extra zorg en sociale ondersteuning?
    - Zo ja, van welke organisatie? (woningcorporaties / gemeente / welzijnsinstelling)
    - Zo ja, weet u ook op wat voor manier?

35. Kent u in uw buurt / dorp mensen met een koopwoning?
    - Hoe vergelijkt u de situatie van huurders met deze kopers?
    - Merkt u verschillen? Welke?

36. Zijn er nog dingen die niet aan bod gekomen zijn, maar die u nog graag kwijt wilt?

Bijlage 2: Interviewguide voor huurdersorganisaties

Achtergrondinformatie bestuurslid

Naam (pseudoniem)	
Woonplaats	
Leeftijd	
Geslacht	
Woningcorporatie	
Huurdersorganisatie	

Vragen over de organisatie

1. Sinds wanneer bestaat de huurdersorganisatie en sinds wanneer bent u lid van het bestuur?
2. Wat is uw functie?
    a. Wat is de reden voor het oprichten van de huurdersorganisatie?
    b. Voornaamste doel en activiteiten
    c. Persoonlijke betrokkenheid / motivatie om zich in te zetten

3. Zijn er ook bewonerscommissies aangesloten bij de woningcorporatie?
    - Hoe is jullie relatie met deze bewonerscommissies?
    - Is er een bepaalde verdeling van taken/activiteiten gerelateerd aan de aardbevingsproblematiek?
    - Hoe beleven jullie deze relatie / dit contact?

4. Hoeveel leden heeft uw huurdersorganisatie?

Betrokkenheid bij de aardbevingsproblematiek

5. Hoe is uw vereniging op dit moment betrokken bij de problematiek rond de aardbevingen?
6. Bent u aanwezig bij verschillend overleg?
7. Via welke weg wordt er gecommuniceerd?
    - In hoeverre vindt u dat de overheid op tijd heeft gereageerd op de situatie rondom de aardbevingen?
    - In het specifiek voor sociale huurders

8. Met welke partijen heeft de huurdersvereniging het meest contact?
    - Hoe ervaart u het contact met de woningcorporatie? *Hoe is dit voor huurders?*
    - Hoe ervaart u het contact met CVW? *Hoe is dit voor huurders?*
    - Hoe ervaart u het contact met de gemeente / overheid? *Hoe is dit voor huurders?*
    - Hoe ervaart u het contact met *OVERIG GENOEMDE PARTIJEN* (Gasberaad, provincie, stut en steun, woonbond, politiek)?

9. In hoeverre vindt u dat de stem/mening van de vereniging en haar huurders tot nu toe is gehoord in de plannen en deels uitvoering?
    - In hoeverre wordt invulling gegeven aan dan wel rekening gehouden met de bestaande rechten en plichten van huurders en de vereniging? Concrete voorbeelden.
    - Wat zou er (eventueel) moeten veranderen?

10. Heeft u het idee dat huurders in de huidige situatie behoefte hebben aan extra zorg en sociale ondersteuning?
    - Zo ja, van welke partijen? (woningcorporaties, gemeente, welzijnsinstellingen)

- Zo ja, weet u ook op wat voor manier?

11. De versterkings- / sloop-nieuwbouw opgave gaat ook over energie maatregelen (bijvoorbeeld 0 op de meter), hoe kijkt u hier als vereniging naar?
    - Heeft u een beeld bij ervaringen van huurders op dit gebied? Hoe staat men hiertegenover.

12. Uit onderzoek blijkt dat schades aan huurwoningen minder vaak gemeld worden dan bij koopwoningen. Hoe belangrijk vindt u het dat huurders zelf schade melden?
    - Bij wie vindt u dan dat een huurder schade moet melden (bij commissie of bij corporatie)?

13. Kent / spreekt u ook woningeigenaren?
    - Zijn er volgens u verschillen in maatregelen en behandeling/bejegening door instanties? Zo ja, welke verschillen?
    - Heeft u het idee dat huurders en eigenaren de aardbevingsproblematiek (daardoor) op een andere manier beleven?

Mate van sociale samenhang / kapitaal

14. Hoe ontwikkelt het ledental van uw vereniging zich?
    - Ziet u een verband tussen deze ontwikkeling en de aardbevingsproblematiek?
    - Zo ja, op welke moment werd dat duidelijk?

15. In hoeverre voelen de huurders die lid zijn zich (mede) verantwoordelijk voor de leefbaarheid in hun buurt / dorp? *Is dit veranderd als gevolg van de aardbevingen?*
    - Vanaf welk moment ongeveer?
    - **OTB:** Heel sterk / sterk / enigszins / nauwelijks / helemaal niet / (weet niet)

16. In hoeverre denkt u dat huurders zich in deze omgeving verbonden voelen met de gemeenschap en woonomgeving? *Is dit veranderd als gevolg van de aardbevingen?*
    - *Vanaf welk moment ongeveer?*
    - **OTB:** zeer sterke mate / sterke mate / redelijke mate / geringe mate / niet / weet

17. Neemt de verbondenheid tussen Groningers in het aardbevingsgebied toe?
    - **OTB:** Zeer mee eens / mee eens / neutraal / mee oneens / zeer mee oneens / weet niet
    - Kunt u inschatten of dit door de aardbevingen komt of ook door andere factoren?

18. In hoeverre denkt u dat de aardbevingen en de problematiek die volgt invloed heeft op mogelijke psychische- en gezondheidsklachten van huurders? Kunt u voorbeelden noemen?

19. In hoeverre heeft uw vereniging vertrouwen in de volgende partijen? Kunt u uw antwoord toelichten?

Vertrouwensniveau	Goed	Voldoende	Neutraal	Onvoldoende	Zeer onvoldoende
Uw buren / buurtgenoten					
Nationale overheid					
Provincie Groningen					
Gemeenten					
Woningcorporatie					
Huurdersorganisatie					
CVW					
NCG					
Gemeenschapsleiders (bijv. de voorzitter van de huurdersorganisatie of een actiecomité)					

20. Hoe gaat u als vereniging om met huurders die het oneens zijn met de gang van zaken of met elkaar? Meningen tussen huurder onderling over de juiste aanpak zullen soms ook verschillen, wat kunt u hierin betekenen als vertegenwoordigende partij?

Een integrale aanpak

21. Hoe gaan sociale huurders in het algemeen om met veranderingen?
22. Hoe gaan sociale huurders om met veranderingen gerelateerd aan de aardbevingen?
    - ***Hoe reageren ze? (coping)*** **Stel: 9 huurders, hoe verdeeld over links/midden/rechts. Voor iedere dimensie apart.**

1.

Positief		Negatief
Actief betrokken zijn	Midden	Passief afstand nemen

2.

Geïnformeerd worden	Midden	Het loslaten van de controle

3.

Verzoening / acceptatie	Midden	Het ontwijken van situatie

23. Heeft u het idee dat uw leden in deze situatie van aardbevingsproblematiek graag meer inspraak willen hebben/meer betrokken willen worden?
    - Op wat voor manier?
    - Hoe denkt u hier als vereniging over?

24. Hoe ziet uw vereniging een integrale aanpak voor zich?

Een integrale aanpak kan op veel manieren vormgegeven worden (eventueel voorbeeld van hoe die eruit kan zien + waarom ik / Gronings Perspectief de huidige aanpak niet integraal noemen). De volgende vragen gaan over mogelijkheden voor een meer integrale aanpak gebaseerd op het onderzoek van Gronings Perspectief (2018).

25. Waarom is een meer integrale aanpak volgens uw huurdersvereniging nodig?

26. Welke partijen moeten bij een meer integrale samenwerking betrokken worden?

'Een voorstel voor samenwerking met als doel om de veerkracht van betrokkenen te vergroten en kwetsbaarheid aan te pakken' (Gronings Perspectief). Zo'n aanpak kan volgens onderzoek invloed hebben op verschillende schaalniveaus: individueel, sociale omgeving, fysieke omgeving en bestuurlijke omgeving. Op deze niveaus kan worden gekeken naar beleid en procedures. Er volgen nu een aantal vragen over deze verschillende niveaus.

Individu

27. Uit onderzoek van Gronings Perspectief komt naar voren dat er geen demografische groepen (zoals ouderen of mensen met een lagere SES) éxtra kwetsbaar zijn voor blootstelling aan schade. Bent u het eens of oneens met deze constatering? Waarom?

28. Vragen sociale huurders volgens u voldoende om (mentale/psychische) hulp?
    - Kunt u een vergelijking maken met kopers

29. Bewoners kunnen gedrag aanleren om met problemen/situaties om te gaan zonder eraan onder door te gaan. Dit gaat over het leren omgaan met stressfactoren (als er niets gedaan kan worden aan het feit dat de stress-factoren er zijn). Daarvoor is ondersteuning en behandeling nodig.
    - Heeft u een idee bij wie hier verantwoordelijk voor zou moeten zijn?
    - Zouden huurdersverenigingen hier een rol in kunnen spelen?

Sociale omgeving

30. Voor welzijn en leefbaarheid blijken informele sociale netwerken erg belangrijk. Wat kan er volgens uw huurdersvereniging gedaan worden om deze netwerken te stimuleren?
    - Kan de vereniging hier zelf iets in betekenen?

31. Een informatieavond waar bewoners geïnformeerd worden over reeds gemaakte plannen blijkt inefficiënt bij een integrale aanpak. De buurt moet met elkaar in gesprek om een gezonde woonomgeving te creëren die voorspelbaar en begrijpelijk is. Bent u het hier mee eens?
    - Kunt u iets vertellen over de netwerken van bewoners van Loppersum / Appingedam / Uithuizen en omgeving?
    - Kan de vereniging iets betekenen in het ondersteunen van netwerken?

32. Om de leefbaarheid te verbeteren zijn ook verbanden en contacten nodig die ontstaan rond activiteiten die niets met de gaswinning te maken hebben (zoals activiteiten op gebied van cultuur en natuur etc.).
    - Hoe is deze situatie voor leden van uw vereniging?
    - Kan de vereniging iets doen om deze contacten op gang te brengen / te ondersteunen?

33. Buurtnetwerken en verenigingen rondom veiligheid kunnen de weerbaarheid van een gemeenschap vergroten. Bestaan deze voor zover u weet in Loppersum / Appingedam / Uithuizen en omgeving? Zijn ook sociale huurders hierbij betrokken?

Fysieke omgeving

34. Er zijn veel schade, herstel- en versterkingswerkzaamheden gaande die zorgen voor stress. Als mogelijke 'oplossingen' voor deze stress-factoren worden genoemd: soepele schade-afhandeling, ruimhartige compensatie en daadkrachtige versterking.

- Wat zou concreet kunnen zorgen voor een meer soepele schade-afhandeling voor sociale huurders?
- Hoe zouden sociale huurders op een ruimhartige manier kunnen worden gecompenseerd?

35. Veel (persoonlijke) uitleg, eerlijkheid en transparantie zijn volgens het onderzoek vereist.
    - Hoe ziet u deze persoonlijke uitleg voor zich? Op welke momenten en door wie als het gaat om communicatie naar de groep sociale huurders?
    - Zijn er aspecten waarover meer eerlijkheid/openheid gegeven moet worden richting sociale huurders? Door wie?

<u>Bestuurlijke omgeving</u>

36. Het vertrouwen in de NAM en de nationale regering is laag. Erkenning en steun vanuit de overheid zijn belangrijk om veiligheid en vertrouwen te herstellen. Hoe kunnen verschillende instanties dit het best aanpakken?
    - Hoe zou dit vertrouwen voor sociale huurders kunnen verbeteren?

37. Gesteld wordt dat mensen veel hebben aan krachtig en betrokken bestuur. Dan hebben ze niets aan verdeeldheid tussen bestuurders en instanties. Kunnen huurdersverenigingen iets betekenen in het verminderen van verdeeldheid?
    - Welke partijen zijn volgens u aan zet om verdeeldheid te verminderen?

38. Zijn er nog dingen die niet aan bod gekomen zijn, maar die u nog graag kwijt wilt?

Bijlage 3: Voorbeeld geanonimiseerd transcript

Interview 8 – 25-2-2019

Naam	Carolien
Woonplaats (gemeente)	Appingedam
Leeftijd	60-64 jaar
Geslacht	Vrouw
Opleidingsniveau	Mavo
Huishoudensamenstelling	Echtpaar
Type woning	Twee-onder-een-kap, levensloopbestendige woning
Woningcorporatie	Woningcorporatie B
Huurdersvereniging	HV de Maren
Bewonerscommissie	/

SP1 is interviewer en SP2 is de geïnterviewde

SP1: Hoelang woont u al in de huidige woning?

SP2: 3 maanden

SP1: Nog maar heel kort.

SP2: Ons huis werd afgebroken dus we hadden geen keuze.

SP1: En in Appingedam zelf, hoe lang woont u in totaal al in Appingedam?

SP2: Wij zijn 43 jaar getrouwd, dus 43 jaar.

SP1: Bent u geboren en getogen in de provincie Groningen?

SP2: Ja

SP1: De woning waarin u woonde die is gesloopt en daarom woont u nu al in een nieuwe woning en daar blijft u ook?

SP2: Ja, ze zijn hem niet aan het slopen en wij blijven in deze woning wonen

SP1: Hoe tevreden bent u met hoe dat gegaan is? Het feit dat uw woning gesloopt is.

SP2: Eerlijk? Slecht. Daar ben ik niet heel tevreden over

SP1: Over het feit dat dat gebeurd is, of de manier waarop?

SP2: De manier waarop

SP1: Had u schade aan de woning? Veel?

SP2: Er zaten scheuren in onze hoekwoning. Wij woonde in een hoekwoning, maar onze woning was niet één van de slechtste vonden wij. Dat hebben we kunnen vergelijken. Ik vond dat de buren meer last van de aardbevingen als dat wij hadden

SP1: Die schade, is die officieel vastgesteld?

SP2: Nee. Die hebben wij zelf niet.. We hadden wel een scheur in de kamer maar eigenlijk niet. De woningstichting heeft het meer zelf gevonden.

SP1: Oké. Na inspecties is het wel officieel vastgelegd natuurlijk, voordat het hele proces stond te gebeuren?

SP2: Ja in 2013 kregen wij dat al te horen.

SP1: Had u zelf al wel in de vorige woning, want u heeft lang in de vorige woning gewoond, in geïnvesteerd? In de loop der jaren.

SP2: In de loop der jaren hebben wij de wc helemaal gerenoveerd met nieuwe tegels en een nieuwe wc en alles. Rondom hebben we allemaal nieuwe straattegels, achter het huis en opzij. Allemaal zelf betaald. Omdat we zeiden 'we blijven hier wonen'.

SP1: Begrijpelijk

SP2: We hadden een aangepast gekregen. Ik heb MS en we moesten uit de huidige woning, toen naar een woning van woningcorporatie B. Aangepast gekregen met traplift en geen drempels en alles. Dat hebben wij toen allemaal van de geneeskundige dienst, hebben we dat gekregen. Een traplift erbij. Het was compleet voor mij aangepast naar boven en beneden.

SP1: Hoe is dat nu?

SP2: We zitten nu in een levensloopwoning, dus een slaapkamer en badkamer beneden. Maar ik kan dus niet naar boven

SP1: Nee want er is geen lift? Geen traplift

SP2: Nee ik heb geen traplift gekregen. Van de gemeente niet en van de woningcorporatie niet.

SP1: Want u heeft wel een bovenverdieping?

SP2: Er zit een verdieping op met twee slaapkamers dus ik kan niet naar boven. Dat vind ik toch eigenlijk heel vervelend. Ik heb een paar kleinzoontjes, die willen wel een keer bij opa en oma slapen maar ik kan dus niet naar boven komen. Ook strijkgoed of wasgoed, de boel een beetje opruimen.. Ik kan niet boven komen.

SP1: Van dat gedeelte van het huis kan u eigenlijk geen gebruik maken?

SP2: Geen gebruiken maken inderdaad. Terwijl we dus wel met huur 150 euro omhoog gegaan zijn, maar ze zeggen gewoon dat ik alles beneden heb wat ik nodig heb. Terwijl ik wel huur betaal voor de hele woning.

SP1: Dus daar komt geen bevredigend antwoord op?

SP2: Nee.

SP1: Dat is helder.

6.37 t/m 7.30: Geen relevante informatie voor het onderzoek

SP1: Ik heb een aantal vragen over hoe tevreden u bent over de leefbaarheid en de woning. Hoe tevreden was u over de vorige woning?

SP2: Prima. Tuurlijk waren er wel een mankementjes dat we zeiden van 'nou dit is niet goed', maar over het algemeen waren we wel tevreden. Als het een kleinigheidje was dan deed mijn man het zelf want die is wel handig. Als ik de woningstichting nodig had, wat betreft een kraan of de stroom ofzo, er waren altijd dingen die niet goed waren of dat het koud was. Daar was de woningcorporatie prima in hoor.

SP1: Hoe is dat nu in de huidige woning?

SP2: Wat betreft ruimte en slaapkamer, badkamer. Dat is prima. Heel goed. Daar zijn we het nu wel over eens.

SP1: En hoe tevreden bent u over uw huidige woonomgeving? Appingedam of de directe buurt

SP2: Dat is nog een beetje afwachten en aftasten. Er zijn nog niet veel… Mijn oude buurvrouw, die woont nu ook tegenover mij net als vroeger. Ik heb al wel iets contact gehad met mensen die tegenover mij wonen. Ik denk dat dat wel goed komt.

SP1: Dat is natuurlijk nog een beetje onder constructie wie daar komen te wonen? Dat complete plaatje heeft u nu nog niet.

SP2: Nee want dat zijn mensen uit een andere straat. Het zijn de wintermaanden dus je loopt niet zoveel buiten. Ik loop sowieso niet zoveel buiten. Dan heb je nog niet zoveel contact met andere mensen. Dat moet allemaal nog komen denk ik.

SP1: Dat is nog een beetje in afwachting. In hoeverre voelt u zich (mede) verantwoordelijk voor de leefbaarheid in de omgeving waar u woont? Bent u daar mee bezig?

SP2: Ja voor mezelf misschien wel. Maar voor een ander ben ik daar niet echt mee bezig.

SP1: De volgende vraag heeft u net al een beetje beantwoord want die is 'hoeveel contact heeft u met de directe buren?'

SP2: Nou met mijn overbuurvrouw en ex buurvrouw veel.

SP1: Dat is dus wel iets wat veranderd is als gevolg van de aardbevingen? Want op het moment dat u in de vorige woning woonde, hoe was dat toen?

SP2: Ik had heel veel contact met.. We woonden echt in een buurtje waar iedereen zich om bekommerde dus ze kwamen kijken als ze dachten van 'ik heb haar al een poos niet gezien'. Mijn buurvrouw kwam elke dag even bij mij, kan ik nog wat voor je doen? Is er nog wat gebeurd? Ik viel wel eens een keertje en dat ik niet omhoog kon komen, dan was de buurman er weer die mij hielp. We dachten allemaal eigenlijk om elkaar. Van 'oeh, die heeft de gordijnen nog dicht, zou er wat zijn? Even een belletje'. Dat moet hier nog allemaal komen. Ik heb 27 jaar naast de buurvrouw gewoond en we zijn dikke vriendinnen geworden. Dan word je helemaal weggesleurd. Zij vindt het erg en ik vind het ook erg.

SP1: Dat begrijp ik. Dat is een grote verandering als je zo gehecht bent aan de buurt

SP2: Ja. Zij kon vertrouwen op mij en ik kon vertrouwen op haar. Als ik dacht van nou ik sluip gauw even naar haar toe, 's middags ofzo even. Of even gezellig een half uurtje. Dan vroeg ze heb je nog wat nodig of we gingen samen? Zij op de fiets en ik met de scootmobiel. Dan hielp ze me. Daar word je helemaal even uit weggerukt. We hebben nog wel veel contact hoor, maar het is toch anders.

SP1: Ik hoop van harte, in ieder geval zo tussendoor, dat dat dingen zijn die zich ook weer gaan ontwikkelen. Ook waar u nu woont, dat dat soort dingen wel weer opnieuw kunnen groeien.

SP2: Dat hoop ik ook. Dat is heel waardevol

SP1: Als ik aan u vraag, in de buurt waar u woonde gingen mensen prettig met elkaar om, bent u het daar dan mee eens?

SP2: Ja

SP1: Tot nu toe op het nieuwe plekje?

SP2: Ook wel. Ik heb af en toe ook hier, dat mensen wel groeten. Dat komt van het zomer wel. Het is nu nog even de kat uit de boom kijken

SP1: In hoeverre voelde u zich thuis bij de plek en de buurt waar u woonde?

SP2: Heel goed. Daar kwam ik echt thuis. Ook als ik even voor of achter het huis stond. Iedereen was daar of thuis ’s morgens. Niet dat ze alle dagen werkten. Wat je nu hebt, dat mensen meer op zichzelf zijn. Dat was daar totaal niet.

SP1: Is dat iets wat hier al anders is?

SP2: Ik heb het idee dat de mensen die naast mij wonen. Iemand die alleen is, die heeft de gordijnen altijd dicht en die zie je niet. Daar heb je dan nog helemaal geen contact mee. De tuin moet allemaal nog gedaan worden. Dat is allemaal nog niet klaar. Misschien dat dat met de andere buren, die aan mij vast zitten, daar is iemand ziek van dus daar heb je dan ook niet zoveel contact mee. Dus ik voel me hier, nou in het huis begin ik me nou wel thuis te voelen, maar in het omliggende moet dat nog komen.

SP1: Dat is helder. Doet u in de woonplaats ook mee aan activiteiten?

SP2: Nee.

SP1: En de plaats waar u woonde, daar voelde u zich erg verbonden mee?

SP2: Ja. Wij hebben altijd in Appingedam gewoond he, en wij blijven in Appingedam. Ik ga niet naar een andere plaats

SP1: Heeft u zich wel eens onveilig gevoeld als gevolg van de aardbevingen? In de vorige woning

SP2: Af en toe hebben we het wel gevoeld. Dat ik dacht ‘wat is dit’ en van ‘nou alles gaat even schudden’. Het duurt maar even maar je wordt toch iets angstiger.

SP1: Werd dat ook meer naar verloop van tijd?

SP2: Nee dat eigenlijk niet

SP1: Hoe is dat nu in de nieuwe woning? Dat is een aardbevingsbestendige woning?

SP2: Ja.

SP1: U heeft daar denk ik nog geen beving meegemaakt?

SP2: Nee

SP1: Nou dat is helder. Ik heb een aantal partijen die een rol spelen binnen het aardbevingsdossier en ik wil eigenlijk met u doornemen in hoeverre u die partijen vertrouwd. Of u ergens een goed gevoel bij heeft, of niet. De nationale overheid? Meneer Wiebes. Hoe denkt u daar over?

SP2: Hij beloofd iets.. Wij zouden in een gasvrij huis komen, maar dat is dus nog niet gebeurd. Het is niet gasvrij. Verder hebben wij daar eigenlijk niet zoveel mee te maken gehad?

SP1: Zal ik het op neutraal zetten?

SP2: Ja doe dat maar

SP1: En de provincie Groningen?

SP2: Ik heb daar eigenlijk geen klachten over. Ik vind wel dat ze daar heel goed mee bezig zijn. Dat ze daar opstaan hoe of wat.

SP1: En de gemeente Appingedam?

SP2: Ook. Die doet het ook goed.

SP1: De woningcorporatie?

SP2: Of ik daar tevreden over ben?

SP1: Ja en in hoeverre u denkt er vertrouwen in te hebben of niet.

SP2: Nou ja, daar heb ik een beetje een slechte ervaring mee. Maar voor die tijd hebben we nooit een slechte ervaring met de woningcorporatie gehad. Op het moment is het een beetje 50/50.

SP1: Maar als we het inderdaad hebben over die 50/50, die is eigenlijk wel gekomen vanaf het moment dat de aardbevingsproblematiek besproken ging worden?

SP2: Ja

SP1: De huurdersvereniging? Dat is HV de Maren. In hoeverre heeft u daar vertrouwen in dat die goed werk doen om de huurders te vertegenwoordigen?

SP2: Wij zijn daar wel lid van geworden toen het speelde, maar die konden ons ook niet helpen. Die zijn er nog wel achteraan geweest, maar die konden ons ook niet helpen dat we een traplift kregen.

SP1: De poging is wel gedaan, maar niet voldoende gelukt..

SP2: Nee niet gelukt

SP1: Oké. Het centrum veilig wonen?

SP2: Wij wonen hier veilig. Ik vind dat ze goed hun werk doen.

SP1: Helpt of ondersteund u zelf ook anderen als we het hebben over de aardbevingsproblematiek?

SP2: Nee daar hebben we het eigenlijk niet zo vaak over.

SP1: Kunt u zelf op ondersteuning of hulp rekenen als u die nodig heeft?

SP2: Ja. Van mijn kinderen en kleinkinderen en schoonzoons. Die helpen ons

SP1: Voornamelijk vanuit familierelaties dus.

SP2: Ja, familie.

SP1: Hoe ziet u de toekomst van uw wijk? Staat uw vorige woning in een heel ander deel van Appingedam? Of bent u redelijk in de buurt gebleven?

SP2: We zijn redelijk in de buurt gebleven. We zijn ongeveer vier straten verderop gekomen.

SP1: Hoe bekijkt u de toekomst van de wijk of buurt waar u in bent blijven wonen?

SP2: Ik denk dat het allemaal vernieuwd. Het worden allemaal levensloop en aardbevingsbestendige woningen. Daar zijn ze erg druk mee bezig.

SP1: Goed. Verwacht u dat er nog veel woningen of gebouwen beschadigd zullen raken door aardbevingen?

SP2: Ik denk dat die oude woningen er allemaal wel af gaan ja. Het zijn allemaal heel oude woningen.

SP1: Want dat is..

SP2: Met fundering en alles. Dat was gewoon niet sterk.

SP1: De sociale impact van de aardbevingen. U heeft wel eens een aardbeving gevoeld?

SP2: Ja

SP1: Wel vaker dan eens?

SP2: Ja, een keer of vier denk ik. Ook heel vreemd dat we bij de buren stonden. Dat wij het merkten en dat de buren het drie meter verderop het niet voelde.

SP1: Wanneer voor het laatst?

SP2: Volgens mij was dat vorig jaar nog. Begin vorig jaar.

SP1: Hoe reageert u op het algemeen op die aardbevingen?

SP2: 'Oeh' en later hoor je dan ook via de televisie dat er wel heel wat schade gekomen was, dus dan zeiden we dan zijn we er nog wel goed vanaf gekomen. Dat het bij ons dan nog niet zo heel erg was en dat wij nog niet in de hele gevaarlijke zone zaten

SP1: Ja precies. Maar wel een soort van schrikreactie? Want ik hoor u wel 'oeh' zeggen als eerst.

SP2: Ja dat wel. Dan zei ik van 'oeh merk je dat ook?

SP1: U kijkt elkaar wel even aan van merken we dit beide?

SP2: Ja

SP1: Je hoort rondom het aardbevingsdossier natuurlijk ook wel dat mensen daar negatieve emoties bij ervaren en dat mensen boos of gefrustreerd zijn. Merkt u dat zelf ook? Bij uzelf of in de omgeving

SP2: Dat merk ik wel eens. Straks met ons huis, wordt hij versterkt of gaat hij er af. En waar moeten we dan heen? Dat vinden we helemaal niet leuk en het kost allemaal extra geld. Je wordt, zoals ik dan zeg, uit je vertrouwde omgeving gerukt. Ik merk het wel ook bij mijn kennissen.

SP1: En als u voor uzelf spreekt. Er wordt vaak een beetje een onderscheid gemaakt. Van de aardbevingen schrikken mensen vaak. Op het moment dat zo'n beving gebeurd. U geeft aan dat ervaar ik ook wel, zo'n eerste schrik moment. Maar het hele proces wat daarna komt, en in uw geval dus de sloop van uw vorige woning en het verhuizen naar een nieuwe woning, roept dat ook bepaalde emoties op?

SP2: Ja dat roept echt wel emoties op. Ook wel dat je onderling, met je man en jezelf. Mijn man is daar dan wat agressiever in en ik moet het dan wat meer sussen. Van ja we krijgen dan een andere woning. Maar hij zegt ook; bepaalde dingen ben ik het niet mee eens. We waren ingeschreven en we kregen niet die woning die we wilde hebben. Je wordt dan toch in een huis gestopt waar je eigenlijk niet in wilde. Het heeft ons in het laatste jaar wel heel veel gekost. Dat ik op een gegeven moment ook zei van 'ik zeg niks meer, want ik krijg toch een verkeerd antwoord'. Dat heeft ons ook wel dichterbij elkaar gebracht, maar we hebben toch wel een heel moeilijk jaar gehad met z'n tweeën.

SP1: Ja.. Ook wel gewoon stress en spanning met zich meegebracht?

SP2: Ja heel veel. Mijn man is echt één die heel honkvast is, die houdt helemaal niet van verhuizen. Ja dat is wel heel moeilijk geweest in het laatste jaar.

SP1: Dat kan ik me wel goed voorstellen. De volgende vraag is heeft u ook psychologische klachten ondervonden aan die aardbevingen?

SP2: Nee hoor. We hebben dat met z'n tweeën wel opgelost en gered. Ik heb een hele lieve zus, daar kon ik mijn verhaal wel bij kwijt. En ook haar man. Dat ze dan 's avonds langskwamen en dat we dan gingen praten. Dat heeft wel geholpen.

SP1: Het heeft duidelijk wel wat extra's van u gevraagd?

SP2: Ja. Omdat sowieso, met MS ook, ik echt wel periodes gehad heb dat ik bijna niet durf te lopen. Vooral met nervositeit, dat slaat echt op mijn ledematen. Dat ik het er ook met mijn neuroloog over gehad heb.. Dat ze zegt; dat is niet goed, deze spanningen. Dat is gewoon zo.

SP1: Dan is er hopelijk in die zin wel meer rust nu

SP2: Ja hoor, gelukkig wel

SP1: In hoeverre bent u bezorgd geweest over uzelf en uw naasten?

SP2: Wel behoorlijk. Wel behoorlijk dat ik zei van nou mijn man omdat hij werken moet tot 67. Die is nou ook 65 dus dan ook deze spanningen en alles erbij. Ja dan dacht ik wel, je maakt je zo druk. Maak je nou niet zo druk want z'n vader en zijn broer hebben allemaal hart klachten. Dat die meer begon te roken en een pilsje erbij. Ik zei; man hou daar alsjeblieft mee op. Dat moeten we niet hebben.

SP1: Nee dat is logisch. U gaf net al aan, dat hij heel honkvast is en eigenlijk niet zo houdt van veranderingen. Of al helemaal niet van verhuizingen. Hoe is dat voor u? Hoe gaat u in het algemeen om met veranderingen?

SP2: Ik wil alles het liefst zo mooi en makkelijk mogelijk houden. Je raakt zo gewend. Ik moest dan echt steunpunten zoeken. Je was dan zo gewend, daar kon je je vasthouden en daar ook. Met lopen. Voor mij is dat dan natuurlijk ook heel anders. Nou is alles wat groter. De afstand van de tafel naar het aanrecht. Je moet echt zorgen en alles eerst even aanpassen

SP1: Ja. De dagelijkse routines ook opnieuw bekijken. Hoe het allemaal het beste werkt.

SP2: Ja want daar hadden we alles zo ingericht dat ik makkelijk overal bij kon. Daar richt je het gewoon naar in en nu moet dat allemaal nog gebeuren. Je veranderd nog een beetje, van wat is handiger voor mij en wat is makkelijker voor mij. Ik had daar allemaal beugels in de badkamer enzo, dat moesten we ook allemaal zelf kopen. En alles weer zelf klaarmaken. Alles moest zelf weer gebeuren, terwijl ik daar alles had gekregen. NU moet ik het zelf allemaal weer bekostigen.

SP1: Dat moest deze keer uit uw eigen portemonnee?

SP2: Ja

SP1: Oké. Als we het hebben over het aardbevingsdossier, hoe denkt u dan over de volgende stelling: 'ik zorg dat ik actief betrokken ben of ik hou wat meer afstand en stel me wat passiever op'

SP2: Ja ik hou afstand

SP1: 'Ik wil graag geïnformeerd worden of ik laat de controle wat meer los'

SP2: Ik laat de controle los

SP1: 'Ik sta open voor samenwerking en uiteindelijk ook acceptatie van de situatie of ik ontwijk het liever' of er middenin

SP2: Doe maar er middenin.

SP1: U bent net verhuisd naar deze woning. Heeft u voor in de verdere toekomst nog verhuisplannen? Of zegt u eigenlijk net als u voor de vorige woning al had bedacht, we blijven hier?

SP2: Ja hoor, we blijven hier

SP1: Dat is ook wel echt op langere termijn?

SP2: Ja.

SP1: U geeft aan van ik hoef niet te verhuizen, maar u woont natuurlijk nog wel in het aardbevingsgebied. Dat heeft daar verder ook geen invloed op?

SP2: Nee hoor, nee

SP1: U heeft nu natuurlijk ook een versterkte woning, dat is daarvoor dan de belangrijkste reden?

SP2: Ja hoor, ja.

SP1: Wat vind u van de manier waarop u op de hoogte bent gehouden over de plannen van uw woonsituatie?

SP2: Dat is wel goed geweest

SP1: En in hoeverre vind u dat uw stem of mening is gehoord in die plannen uiteindelijk?

SP2: Het is niet zo gegaan zoals wij het graag wilde, dus nee dat vind ik eigenlijk niet helemaal goed

SP1: Op het moment dat u werd geïnformeerd oer bepaalde stappen, kon u dan naderhand nog goed terecht met vragen of informatie als u dat wilde?

SP2: Als je dat wilde, ja.

SP1: Was dan ook wel duidelijk waar dat kon?

SP2: Ja hoor, bij woningcorporatie B

SP1: Bij die versterking en sloop-nieuwbouw projecten worden ook energiemaatregelen genomen. U zegt al van nou ons huis is niet gasvrij gemaakt.

SP2: Dat was wel eerst de bedoeling, maar dat is toch niet doorgegaan.

SP1: Zijn er verder wel energiemaatregelen genomen?

SP2: Het is helemaal goed geïsoleerd. We hebben vloerverwarming. Veel beter geïsoleerd dan ons oude huis.

SP1: Hoe kijkt u tegen die maatregelen aan? Die energiemaatregelen die ze van plan zijn uit te voeren?

SP2: Dat is prima. Dat vind ik prima

SP1: Daar bent u wel positief over?

SP2: Ja

SP1: Hoe ervaart u het contact met de woningcorporatie?

SP2: Goed

SP1: Zijn er dingen die u graag anders zou zien?

SP2: Hoe bedoel je?

SP1: Nou in communicatie of gewoon tips, dingen waarvan u zegt die zou ik anders doen

SP2: Dat zou ik op het moment zo niet weten

SP1: Heeft u nog behoefte aan extra zorg of ondersteuning?

SP2: Nee

SP1: Kent u ook mensen in uw buurt of omgeving met een koopwoning?

SP2: Jawel. Ik heb wel vriendinnen die in een koopwoning wonen.

SP1: Hoe vergelijkt u uw situatie als huurder bij woningcorporatie B met hun situatie?

SP2: Zij hebben ook wel schade en dat ze dat dan allemaal laten maken. Daar hebben ze soms ook wel eens 'nou ik heb de hele boel op zijn kop, en het duurt nog even'. Dan denk ik, wij hebben het toch iets makkelijker omdat we in een huurwoning wonen. Dat alles voor ons gedaan is. Dat je dan een nieuwe woning vindt.

SP1: Dat is natuurlijk ook een kant van het verhaal. Dat er wel initiatief genomen wordt voor u.

SP2: Ja want zij zitten dan nog met de onzekerheid van 'kunnen ze het maken en wordt het verstevigd of gaat ie er toch af?'. Die zorgen hebben zij dan nog

SP1: Ja en voor u is dan relatief snel toch duidelijkheid gekomen

SP2: Ja.

SP1: Ondanks dat het misschien niet in uw ideale situatie het plan was..

SP2: Dat is toch nog iets makkelijker, dan hoe zij dat hebben

SP1: Zijn er verder nog dingen die ik niet gevraagd heb, die u toch nog kwijt wil?

SP2: Nee dat zou ik zo niet weten.

EINDE INTERVIEW

Bijlage 4: Voorbeeld van coderen

Op de volgende pagina staat een fragment uit het transcript van bijlage 3. Op de afbeelding is zichtbaar welke tekstfragmenten gecodeerd zijn (de blauw omcirkelde blokken). Uiterst rechts staan vervolgens de toegekende codes. In sommige gevallen zijn er meerdere codes aan één tekstfragment gekoppeld. De onderzoeker heeft er tijdens het coderen voor gekozen om de vraag mee te coderen. Op deze manier is tijdens de analyse meteen duidelijk in welke context en op welke vraag de respondent een bepaald antwoord gaf.

SP2: Nou met mijn overbuurvrouw en ex buurvrouw veel.

SP1: Dat is dus wel iets wat veranderd is als gevolg van de aardbevingen? Want op het moment dat u in de vorige woning woonde, hoe was dat toen?

SP2: Ik had heel veel contact met.. We woonden echt in een buurtje waar iedereen zich om bekommerde dus ze kwamen kijken als ze dachten van 'ik heb haar al een poos niet gezien'. Mijn buurvrouw kwam elke dag even bij mij, kan ik nog wat voor je doen? Is er nog wat gebeurd? Ik viel wel eens een keertje en dat ik niet omhoog kon komen, dan was de buurman er weer die mij hielp. We dachten allemaal eigenlijk om elkaar. Van 'oeh, die heeft de gordijnen nog dicht, zou er wat zijn? Even een belletje'. Dat moet hier nog allemaal komen. Ik heb 27 jaar naast de buurvrouw gewoond en we zijn dikke vriendinnen geworden. Dan word je helemaal weggesleurd. Zij vindt het erg en ik vind het ook erg.

8:21 SP1: D...
- ◇ Emoties
- ◇ Gedwongen verhuizen
- ◇ Sociale contacten / steun
- ◇ Veranderende leefomgeving

SP1: Dat begrijp ik. Dat is een grote verandering als je zo gehecht bent aan de buurt

SP2: Ja. Zij kon vertrouwen op mij en ik kon vertrouwen op haar. Als ik dacht van nou ik sluip gauw even naar haar toe, 's middags ofzo even. Of even gezellig een half uurtje. Dan vroeg ze heb je nog wat nodig of we gingen samen? Zij op de fiets en ik met de scootmobiel. Dan hielp ze me. Daar word je helemaal even uit weggerukt. We hebben nog wel veel contact hoor, maar het is toch anders.

8:2...
- ◇ Contact buren
- ◇ Emoties

SP1: Ik hoop van harte, in ieder geval zo tussendoor, dat dat dingen zijn die zich ook weer gaan ontwikkelen. Ook waar u nu woont, dat dat soort dingen wel weer opnieuw kunnen groeien.

SP2: Dat hoop ik ook. Dat is heel waardevol

SP1: Als ik aan u vraag, in de buurt waar u woonde gingen mensen prettig met elkaar om, bent u het daar dan mee eens?

SP2: Ja

SP1: Tot nu toe op het nieuwe plekje?

SP2: Ook wel. Ik heb af en toe ook hier, dat mensen wel groeten. Dat komt van het zomer wel. Het is nu nog even de kat uit de boom kijken

SP1: In hoeverre voelde u zich thuis bij de plek en de buurt waar u woonde?

SP2: Heel goed. Daar kwam ik echt thuis. Ook als ik even voor of achter het huis stond. Iedereen was daar of thuis 's morgens. Niet dat ze alle dagen werkten. Wat je nu hebt, dat mensen meer op zichzelf zijn. Dat was daar totaal niet.

SP1: Is dat iets wat hier al anders is?

SP2: Ik heb het idee dat de mensen die naast mij wonen. Iemand die alleen is, die heeft de gordijnen altijd dicht en die zie je niet. Daar heb je dan nog helemaal geen contact mee. De tuin moet allemaal nog gedaan worden. Dat is allemaal nog niet klaar. Misschien dat dat met de andere buren, die aan mij vast zitten, daar is iemand ziek van dus daar heb je dan ook niet zoveel contact mee. Dus ik voel me hier, nou in het huis begin ik me nou wel thuis te voelen, maar in het omliggende moet dat nog komen.

8:23 SP1: In hoeverre v...
- ◇ Sociale contacten / steun
- ◇ Thuis voelen

SP1: Dat is helder. Doet u in de woonplaats ook mee aan activiteiten?

SP2: Nee.

SP1: En de plaats waar u woonde, daar voelde u zich erg verbonden mee?

SP2: Ja. Wij hebben altijd in Appingedam gewoond he, en wij blijven in Appingedam. Ik ga niet naar een andere plaats

8:25...
- ◇ (Plaats)verbondenheid

SP1: Heeft u zich wel eens onveilig gevoeld als gevolg van de aardbevingen? In de vorige woning

SP2: Af en toe hebben we het wel gevoeld. Dat ik dacht 'wat is dit' en van 'nou alles gaat even schudden'. Het duurt maar even maar je wordt toch iets angstiger.

8:26...
- ◇ Duur van proces
- ◇ Onveiligheid

SP1: Werd dat ook meer naar verloop van tijd?

SP2: Nee dat eigenlijk niet

SP1: Hoe is dat nu in de nieuwe woning? Dat is een aardbevingsbestendige woning?

SP2: Ja.

Bijlage 5: Schema code-groepen en codes

Code-groepen	**Codes**	**Aantal keer genoemd**
Communicatie en verhoudingen	Afhankelijkheid	13
	Betrokkenheid	35
	Burgerparticipatie	3
	Contact woningcorporatie	25
	Eenduidigheid	7
	Hulp voor huurders	10
	Ondersteuning	21
	Timing	3
	Toelichting energie neutraal	6
	Transparantie	1
	Uitleg / informatie	35
	Vertrouwen buren	13
	Vertrouwen CVW	10
	Vertrouwen gemeenschapsleiders	3
	Vertrouwen gemeente	17
	Vertrouwen HV	6
	Vertrouwen nationale overheid	18
	Vertrouwen NCG	9
	Vertrouwen woningcorporatie	24
	Woonwensen inventarisatie	1
Emoties en gedrag	Acceptatie	3
	Boosheid	11
	Chronische ramp	5
	Coping	76
	Emoties	11
	Frustratie	13
	Gevecht	7
	Gezondheid	4
	Immateriële schade	6
	Machteloosheid	1
	Onrecht	9
	Onveiligheid	15
	Onzekerheid	16
	Psychische klachten	17
	Reactie aardbevingen	5
	Schrikken	4
	Spanning	15
	Veranderende leefomgeving	2
	Vermoeidheid	6
	Zorgen	6
Gang van zaken	Aannemer	3
	Aanpak	27
	Activiteiten HV	3
	Afhandeling	7
	Beleid	1
	Contact HV en corporatie	3
	Duur van proces	28
	Energiemaatregelen	19
	Fysieke schade	18
	Inspecties	6
	Integrale aanpak	6

	Media	1
	NAM	1
	Onderhoud	7
	Ondersteuning	21
	Onrecht	9
	Tevredenheid plannen	12
	Verantwoordelijkheid	3
	Vergoedingen	9
	Woningcorporatie	12
	Woonwensen inventarisatie	1
Persoonlijke kenmerken	Geslacht	12
	Huishoudenssamenstelling	12
	Leeftijd	12
	Opleidingsniveau	12
	Type woning	11
	Woonduur	12
	Woonplaats	11
Positie huurder	Afhankelijkheid	13
	Betrokkenheid	35
	Bewonerscommissies	10
	Contact woningcorporatie	25
	Economische kwetsbaarheid	3
	Gedwongen verhuizen	6
	Gevolgen ramp ongelijk verdeeld	3
	Hulp voor huurders	10
	Huurders positie	10
	Huurrechten	6
	Schademeldingen	12
	Stijgende huurprijs	3
	Vergoedingen	9
	Verhuizen	15
	Verschillen koop huur	23
Sociale zaken	(Plaats)verbondenheid	19
	Activiteiten	11
	Contact buren	17
	Geboren en getogen	12
	Investeringen	12
	Leefbaarheid	7
	(Mede)verantwoordelijkheid leefbaarheid	15
	Onderhoud	7
	Sfeer	7
	Sociaal kapitaal	12
	Sociale contacten / steun	24
	Sociale verhoudingen	3
	Tevredenheid woning	18
	Tevredenheid woonomgeving	13
	Thuis voelen	12
	Toekomst	12
	Verbondenheid Groningers	5
	Verdeeldheid	4
	Verstoorde verhoudingen	2
	Woonduur	12
Verlies van controle	Afhankelijkheid	13
	Controleverlies	18

	Immateriële schade Machteloosheid	6 1

Bijlage 6: Toestemmingsformulier

Toestemmingsformulier voor het onderzoek 'Welzijn en leefbaarheid van sociale huurders in het aardbevingsgebied Groningen'

Met het ondertekenen van dit formulier verklaart u voldoende te zijn geïnformeerd over het doel en de methode van het onderzoek. Het interview wordt opgenomen en de gegevens worden vertrouwelijk behandeld en geanonimiseerd. Hieronder kunt u aangeven of u instemt met het opnemen van het interview.

Ik geef toestemming voor het opnemen en het uitwerken van het interview: Ja/ nee

Ik ben ervan bewust dat deelname aan het interview en onderzoek vrijwillig is en dat ik het recht heb om op elk moment te stoppen met het interview en het onderzoek. Hierbij hoeft geen reden worden vermeld.

Naam deelnemer: …….....

Handtekening: Datum:__ /__ /*2018-2019*

……

Hierbij verklaar ik de deelnemer volledig te hebben geïnformeerd over het onderzoek en alle vragen heb beantwoord. De informatie uit de interviews wordt vertrouwelijk en anoniem behandeld. Deelname aan het interview en onderzoek kan op ieder moment worden beëindigd. Als er tijdens het onderzoek informatie bekend wordt dat van invloed kan zijn op de toestemming van de deelnemer, wordt de deelnemer hiervan tijdig op de hoogte gebracht.

Naam onderzoeker: Aafke Stadhouders

Handtekening: Datum:__ /__ /*2018-2019*

……